

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

1939

UDGIVET AF HISTORISK
SAMFUND FOR RIBE AMT

9. BINDS

4. HÆFTE

BOGLADEPRIS
KR. 4,00

P. HAASE & SØN - KØBENHAVN - 1939

De ældre, sjældne Aargange af »Fra Ribe Amt« 1903–1909 er nu udsolgt i Boghandelen. Restoplaget samt de Ekspl., Samfundet ved Bytte, Køb eller Gaver er kommet i Besiddelse af, sælges kun til Medlemmer og Subskribenter. Aarbog 1912 kan f. T. ikke faas, og af de andre Aargange er der kun enkelte Eksemplarer tilbage. Prisen er 4 Kr. pr. Aargang.

Endvidere kan Medlemmer og Subskribenter købe hele Rækken af »Fra Ribe Amt« 1920–1937 for ialt 20 Kr. eller enkelte Aargange for 1½ Kr. — Henvendelse til Kassereren, Lærer H. K. Kristensen, Lunde Jyl.

I vort Bibliotek, der indeholder en stor Del af Landets historiske Amtsaarbøger, kan Medlemmerne laane gratis. Henvendelse til H. K. Kristensen. Hos ham faas ogsaa Ovtrupbogen 5,50. Askovbogen og Vejenbogens 1. og 2. Hefte hos S. Alkærsig, Vejen, henholdsvis 2,00, 1,50 og 2,50. Holstedbogen hos J. Chr. Frederiksen, Lintrup, Holsted, 4,00. Bækkebogen hos Lærer Kvist, Kragelund, Bække, 4,00. Hos Fabrikant N. M. Kromann, Esbjerg, faas Fanøs Historie, 32,00, og Fanø Sømænd 1. Sml. 6,00. Kromann giver Samfundets Medlemmer 20 % Rabat.

David Grønlund.

Af August F. Schmidt.

Det er Hensigten på de følgende Sider at fremkomme med nogle Oplysninger om en af Ribes gamle Historikere, Pastor D. M. Grønlund, idet denne Mand har udført en så anerkendelsesværdig Indsats, at han fuldtud fortjener at blive gjort til Genstand for en Skildring i Ribe Amts historiske Årbog.

David Mogensen Grønlund blev født Torsdag d. 15. Oktober 1716 i St. Ibs Sogn ved Roskilde. Hans Forældre var Skomager Mogens Davidsen (c. 1672 – $\frac{5}{6}$ 1751) og Hustru, Karen Nielsdatter Worm (c. 1677 – $\frac{5}{6}$ 1741). Ved Påsketid 1724 blev D. M. Grønlund sat i Roskilde Latinskole. Herfra blev han efter 12 Års Skolegang Student 25. Juni 1736. Grønlund har senere nedskrevet nogle Optegnelser om sin Skoletid, der var mere end almindelig ondartet. Lærertyranni og Dreng barbari af groveste Slags hørte til Dagens Orden i Roskilde Latinskole, da Grønlund døjede ondt der. Hovedparten af hans Skoleerindringer er udgivet af Riberektoren P. N. Thorup i C. Molbechs Tidsskrift: Historisk-biographiske Samlinger (1851), 186ff., hvor man også finder andre Oplysninger om Grønlund.¹⁾

Efter vel overstået Studentereksamen blev han immatrikuleret ved Københavns Universitet d. 31. Juli

1736 og antog Professor *Ludvig Holberg* til Privatpræceptor. Den 22. April 1738 tog Grønlund theologisk Embedseksamen med 2. Karakter (*Haud illaudabilis*). Han levede i største Fattigdom og tog efter endt Studium på Lykke og Fromme til Norge for at søge Kondition. I Topdal fik han Plads som Huslærer et Års Tid, hvorefter han opnåede en lignende Plads på Holmegård i Mandal Sogn. Det var i et pietistisk Hjem, han nu fik sin Virksomhed. Pietismen øvede en Tid ret stærk Indflydelse på Grønlund, der kom til at holde meget af sin Principal, Justitsråd Peder Sønderburg, der med Hustru og Børn også satte Pris på deres danske Huslærer. Grønlund blev — med en kortere Afbrydelse — helt til 1746 på Holmegård i Mandals Præstegæld. Nævnte År vendte han tilbage til København. Og den 3. Marts 1747 blev han kaldet til residerende Kapellan ved *St. Cathrine Kirke i Ribe* og til Compastor for *Seem Sogn*. Han blev ordineret den 5. April og indsat den 16. i samme Måned. I dette Embede forblev han i 30 År.

Under en kortere Huslærervirksomhed i *Grimstad* i Sydnorge 1740 blev Grønlund kendt med *Rebekka Kirstine Seiffert*, som havde Plads i Justitsråd Falks Hus, hvor Grønlund underviste. Ikke inden syv År senere kunde han hjemføre Rebekka som sin Brud. Hun blev gift med Pastor Grønlund 31. Juli 1747 i Ribe. Rebekka Seiffert var født omkring 1718. Hun fødte i sit Ægteskab med Grønlund 6 Børn. Den 5. Marts 1761 afgik hun ved Døden i Ribe. — To År efter, den 18. Maj 1763 blev Grønlund gift med *Margrethe Astrup Hygom* (døbt 6. Januar 1741 i Ribe, begravet ^{26/6} 1765 smsts.), Datter af Hospitalsforstander Niels Astrup Hygom (^{12/1} 1703 — begr. ^{1/4} 1744) og Sophie Stoud (c. 1715—92).²⁾

Med sin anden Hustru fik Grønlund to Døtre, der begge døde i en spæd Alder. — Hans tredie Kone blev *Lene Cathrine Boysen* (f. $\frac{7}{2}$ 1737 i Lintrup), Datter af Sognepræst i Lintrup, Provst Mikkel Boysen (1704—83) og 1. Hustru Lene Stoud (1717—44).³⁾ Til Lene Boysen blev Grønlund viet 26. November 1765 i Lintrup. I dette Ægteskab blev han Fader til 13 Børn, der alle døde enten ved Fødslen eller få År efter, undtagen Frederik Christian Grønlund, der blev Præst for Hjortlund og Kalslund fra 1799 op til sin Død 1807, og en Datter, Lene Sophie, der overlevede sine Forældre. Af første Ægteskab nåede i hvert Fald de fire Børn den voksne Alder og erhvervede sig gode Stillinger. To blev Præster, en Kateket og en Lærer ved Latinskolen i Ribe.⁴⁾

Som Præst var Grønlund næppe synderlig fremragende, selv om han var ret yndet som Prædikant for sin kraftige, gennemtrængende og dybe Røst. Som en Mangel ved hans Prædikener anføres, at Tråden i Foredraget, formedelst en alt for stor Udførlighed ikke let kunde fattes eller følges. Hos den fromme og nidkære Biskop *H. A. Brorson* var Grønlund fortrinlig anskrevet, og med den følgende Biskop *J. C. Bloch* stod han i et fortroligt og venskabeligt Forhold.

Skolevæsenet havde Grønlunds varmeste Interesse, og han udførte et ikke ringe Arbejde for at forbedre dette, navnlig i *Seem Sogn*, til hvis Skolehistorie i Grønlunds Præstetid der findes et ikke uvigtigt Bidrag i Rektor Thorups Afhandling (Hist. biogr. Samlinger 1851, 197—200). Da Undervisningen i Ribes almindelige Skoler i 1750'erne var meget ringe, sluttede nogle bedre Familier sig sammen og antog *Studiosus Ambrosius Stub* til Lærer for deres Børn, skønt Præsterne Møller og Grønlund, der opfordrede Stub

til at overtage den beskedne Skolemesterstilling, udtalte, at han duede til noget langt bedre og højere. Grønlund blev Formand for den lille Skolekreds, der i hvert Fald med Stub som Lærer ikke kom til at eksistere i mere end c. 4 År, idet det var i 1754, man henvendte sig til Stub om at blive Børnelærer, og den 15. Juli 1758 afgik han ved Døden. Pastor Grønlund bemærker herom i sin Dagbog, at »Monsr. Ambrosius Stub, Studiosus, døde i den yderste Armod«. ⁵⁾

David Grønlund var en dygtig Mand i mange Retninger. Han sad inde med betydelige juridiske Kundskaber, som han ofte fik Lejlighed til at udnytte i offentlige og private Anliggender. Som Forretningsmand blev han også taget i Brug, og i 1772 (^{3/10}) blev han beordret til at tage Sæde i en Kommission, der skulde forfatte en Ligning over Ribe Bys Indkvartering efter Indbyggernes Grundtakst og Næring.

Det er dog Pastor Grønlunds Arbejde som *Historiker*, der er hans betydningsfuldeste Indsats. Meget i Ribes Arkiver er ved hans Omsorg reddet fra Undergang. Ved Læsning i *Peder Terpagers Fremstilling af Ribe Bys Historie: »Ripæ Cimbricæ«* (1736) fik Grønlund sine levende historiske Interesser for Ribe vakt, og i Årenes Løb erhvervede han sig ved Kilstudier en omfattende Viden om den gamle Domkirkebyes Historie. I et Eksemplar af Terpagers Værk, som Ribe Katedralskoles Bibliotek besidder, har Grønlund indskrevet en Række Berigtigelser og Tillæg, ⁶⁾ Frugten af et fortroligt Kendskab til Byens Arkiver. I April 1750 begyndte han at gennemse den gamle Stiftskiste, der stod i et Kapel nede ved Dåben i Domkirken. Kisten havde været forsegleet og glemt siden Biskop Mathias Anchersens Tid (død 1741). Grønlund udsøgte, hvad der ikke ganske var forrådneth af Stiftskistens Papirer,

og sørgede for deres Bevaring. Dette Arbejde medtog den hele Sommer. Her, om ikke før, fik Grønlund god Lejlighed til at læse gamle Håndskrifter, et Arbejde hvori han blev dygtigere end Terpager.

Som historisk Gransker fik Grønlund snart et kendt Navn. Med den historiske Samler og Adelsgenealog *Terkel Klevenfeldt* vekslede Grønlund Breve. Klevenfeldt spurgte ham om forskellige Ting af adelshistorisk Art. Der er Breve fra Klevenfeldt til Grønlund fra $2/_{10}$ 1764, $30/6$ 1772, $10/4$ 1775⁷⁾, medens vi fra Grønlund til Klevenfeldt kender to Breve: fra $4/_{11}$ 1774 og $14/_{12}$ 1774 (om Herregården *Tredie* i Lem Sogn ved Ringkøbing).⁸⁾

Med Biskop *J. C. Bloch* i Ribe, (1764—73), delte Grønlund Interesse for Præster og Kirkehistorie. Grønlund fortæller i sin Dagbog for 22. Juli 1765, hvorledes han i en Samtale blev opfordret til at udarbejde »en Presbyterologie over Gejstligheden i Ribe Stift«. Grønlund følte sig vel gammel til at udføre et sådant Arbejde, som havde hans Interesse, men da Biskoppen tilbød ikke alene, at alt, hvad han af Stiftskisten måtte forlange, skulde være til hans Tjeneste, men også i øvrigt tilsagde sin Medvirken, leverede Grønlund efter denne Opmuntring en Concept til Breve, som skulde sendes omkring i Stiftet til Præsterne og andre, for at indhente Oplysninger om Gejstligheden før og efter Reformationen, om Sogne, Kirker og Herregårde o.s.v. Disse Omgangsskrivelser lod Biskoppen den 1. Novbr. 1765 udsende i sit Navn for at Opfordringen kunde have desto større Vægt, og Grønlund begyndte i December at samle Materialier. Hans detaillerede og hensigtsmæssigt udarbejdede Skemaer til Sognebeskrivelser findes trykt som Bilag til Rektor *Torups* Levnedsskildring af Grønlund (anf. Skr., 216—20).

De til Bispekontoret indkomne Beretninger om Ribe Stift kom efter deres Bestemmelse til at tilhøre David Grønlund, iblandt hvis Efterladenskaber de blev fundne. Ved Historikeren *Laurids Engelstofts* Foranstaltning blev under hans Rejseophold i Ribe i Efteråret 1807 Indberetningerne til Grønlund købt for 30 Rdbr. d. Cour. til Ribe Kathedralskoles Bibliotek. Optegnelserne henlå i 1807 i en Præstegård i Ribegnen. De fandtes i kaotisk Masse og meget var spoleret i dem, men Hovedparten blev dog reddet og blev senere af Rektor P. N. Thorup, (der også har gjort sig fortjent som Ribehistoriker), ordnede og henlagt i dertil indrettede Kapsler. Samlingen af disse Indberetninger udgør fire store Pakker i Folio. ⁹⁾

De »Grønlundske Papirer« er blevet flittig benyttet af senere Historikere og Samlere. Bl. a. har *Evald Tang Kristensen* skrevet ud af dem, så at alt af særlig folkløristisk Interesse i Præsteindberetningerne fra 1766 — f. Eks. nogle gode Optegnelser om hellige Kilder ¹⁰⁾ — nu findes i hans Samling i Dansk Folkemindesamling på Det kgl. Bibliotek. *P. Eliassen*, Kolding, havde Afskrift af Stof fra Sydøstjylland ¹¹⁾, og at Kinch m. fl. hyppigt har rådspurgt Grønlunds Papirer foruden hans forskellige andre Optegnelser, Ekscerpter, Dagbøger etc. er en viis Vej.

Man vil af det anførte forstå, at der i Ribe ingen Tvivl kunde være om, hvem der skulde afskrive de Originaler, som iflg. Kgl. Rescript af 5. Januar 1775 skulde indsendes fra Ribe til Geheimearkivet. Rescriptets Fremkomst var foranlediget af Biskop *Eiler Hagerup* (Bisp i Ribe 1773—75), idet han 21. November 1774 henledte Kancelliets Opmærksomhed på de uheldige Forhold, hvorunder Ribe Stiftsarkivs Breve opbevaredes i Byen. ¹²⁾ Den 5. Januar befaledes det så, at Kapellan David Grønlund skulde affatte en Fortegnelse over

Brevene, da han »foruden anden grundig Lærdom skal besidde en ugemeen Kundskab og Styrke i deslige Oldsager at læse og oplyse«. Fortegnelsen over Brevene og deres Indhold skulde Grønlund sende til Geheimearkivar *Jacob Langebek*.

Arbejdet blev nu udført. Grønlund gennemgik Arkivet, registrerede alle de ældre Breve og afskrev alt, hvad der fandtes af gamle Dokumenter, han gjorde ikke noget Udvalg, som det i Rescriptet var blevet foreslået. I Marts 1775 affattede han en kronologisk ordnet Fortegnelse over 772 Numre (nu Ny Kgl. Saml. Fol. 495d). Et andet Eksemplar, dateret 20. Marts 1775 og oversendt til København af Bisp Eiler Hagerup (Thott Fol. 749) omfatter en Fortegnelse på 767 Numre. Heri er givet Oplysninger om de gamle Pergamentsbreve, som findes i Ribe Stifts gejstlige Arkiv. Fortegnelsen fylder 22 Blade¹³). 47 Breve, som Biskop Hagerup havde medtaget ved sin Afrejse fra Ribe i September 1774, afleveredes af ham til Geheimearkivet, hvor de betegnes som »Ribe Stift, I Supplement«. I dette Håndskrift findes et Appendix: »Følgende Documenter ere af Hs. Høyærv. Hr. Biskop Hagerup oversendte til Hr. Etatsraad Langebek«. At Bispen selv medtog dem fra Ribe, siges af Grønlund i en Fortegnelse i Stiftsarkivet¹⁴). Den 6. Maj 1776 oversendte Grønlund Originalerne tilligemed Afskriften til det kongelige Geheimearkiv. Dokumenternes Antal var 631. Afskriften, indbunden, med Titelen: *Documenta antiqua Dioecesis Ripensis ab anno 1236*, fyldte 10 Bøger Papir foruden Registeret. Dette Bind med Grønlunds omhyggelige Afskrifter med en meget læselig Hånd forsynede han med Indholdsoversigt (på Dansk) til ethvert Dokument. Et andet Eksemplar af Samlingen, forsynet med Register, gav Grønlund til Ribe Stiftsarkiv.

Som Betaling for det store Arbejde erholdt han 150 Rigsdaler!

Selv om Grønlund med sjældnen palæografisk Kyns- dighed udarbejdede sine to fuldstændige Afskrifter af Ribes gamle, historiske Dokumenter og således har kunnet arbejde hurtigt og sikkert, vil man dog forstå, at det har været et uhyre Arbejde, en Flids- præstation af Rang, han her udførte i Løbet af et Par År. Af et Brev fra Geheimearkivar G. Schønning af $\frac{1}{6}$ 1776 ses det, at Grønlund havde foreslået ligeledes at tage en Afskrift af Rådhusarkivets gamle Dokumenter, men dette Arbejde blev dog ikke til noget.¹⁵⁾ Da mange af Ribes gamle Håndskrifter var stærkt medtagne af Fugt, Møl og Forrådnelse, var det en i mere end en Henseende betydningsfuld Gerning, Pastor Grønlund udførte i 1770'erne som Afskriver af Arkivalierne i Ribe Stiftsarkiv.

Det eneste trykte Skrift, hvorved David Grønlund har fået et Navn i Litteraturen er Bogen: »*Historisk Efterretning om de i Ribe Bye for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker*,« trykt i Viborg 1780 hos den da velkendte Bogtrykker C. H. Mangor. Grøn- lunds Værk, der er på 250 Sider, er Grundbogen for al Hekseforskning i Danmark, og det er nøjere betragtet måske det forfærdeligste Værk, der findes på vort Sprog. Det behandler et Emne af uhyggeligste Art og er et grufuldt Vidnesbyrd om Mennesker, der levede i den dybeste åndelige Vankundighed, og hvis Sjæleliv i givne Tilfælde kunde være behersket af en fuldkommen indiansk Utølsomhed. — Med et Falkeblik har Grønlund set, at i Hekseprocesserne var Stof til en Bog, der kunde give Oplysninger om ældre Tiders Retsforhold og Overtro, og derfor tog han sig den for Forskningen højst fortjenstfulde Op- gave på at udskrive af Ribes Tingbøger, hvad deri

fandtes om Mennesker, der blev forfulgte og brændte for Hekseri. Af Grønlunds Bog erfares det, at der i Tiden 1572—1652 blev brændt 12 Kvinder i Ribe for Trolddom. Hertil kan *J. F. Kinch* dog føje en Kvinde, Karen Lasdatter, der blev brændt ved Ribe 1590.¹⁶⁾ Tretten ulykkelige Kvinder har altså lidt Døden på Bålet ved Ribe i det anførte Tidsrum. Ribe blev bekendt for sine mange Hekseprocesser, og gennem lange Tider levede Minder herom i Folketraditionen. Til op imod vore Dage sagde man i Askov og Vejen-Egnen, når der ude i Vest sås Røg og Flimmer i Luften de varme Sommerdage: »Nu flyver di Riiv Kjællinger til Vejrs.« På Vestkysten af Sønderjylland kalder man store, sorte Skyer, der om Efteråret kommer sejlene over Himmelen fra Nordvest, for »Riber Kællinger.«¹⁷⁾ Begge Talemåder er jo Minder fra Heksebålenes Dage.

Mest kendt af Hekseprocesserne er den, der blev ført mod den ulykkelige *Maren Splids*, der blev brændt for Trolddom ude på Ribe Galgehøje den 10. November 1641. »Skuespillet« overværedes af en sådan Menneskemasse, at hendes Sognepræst end ikke kunde trænge gennem Mængden og yde hende Trøst i hendes sidste Øjeblikke. Hendes Død voldte en ikke ganske ubetydelig Udgift for Ribe, af hvis Kommuneregnskab det fremgår, at der brugtes 22 Læs Brænde til hendes Bål. Hendes Kollega, Krøbbel-Ane, brændtes en Måned senere, men måtte nøjes med 16 Læs.

Grønlunds Bog, der altså indeholder en sammenhængende Kæde af begærede Justitsmord fra 1572 til 1652,¹⁸⁾ er blevet flittig udnyttet af senere Forskere. *J. F. Kinch* refererer Arbejdet ret udførligt i sit Værk om Ribe (II, 348—65, 668—71), hvor man finder en Skildring af Ribe Hekseprocessers kulturhistoriske

Baggrund, ligesom Kinch uddyber Grønlunds Bog ved at fremføre andre Retssager fra det 16. og 17. Århundredes Ribe. I sit Eksemplar af Grønlunds Bog har Kinch efter Tingbøger og andre Håndskrifter gjort nogle Tilføjelser, der nok er værd at kende. Disse Tilføjelser har Pastor *Vilhelm Bang* udgivet i Samlinger til jydsk Historie og Topografi 3. Rk. III (1901–03), 271–72. Vilh. Bang har iøvrigt udnyttet Grønlunds Bog ret udførligt i sit Arbejde: »Hexevæsen og Hexefølgelser« (1896), 102–112. Det er især Maren Splids Tilfælde, han gør meget ud af, hvad også er Tilfældet i *Verner Dahlerups* Bog: »Hexe og Hexeprocesser i Danmark« (1888), 17–19. Hendes ulykkelige Skæbne er blevet gjort til Genstand for Behandling i en historisk Roman af *Nicoline Kirkegaard*: »Heksedans« (1909).

Siden Grønlunds Tid er der fremkommet adskillige Arbejder om vort uhyggelige Emne, så Ribe Amt er det Amt i Danmark, der har sine Hekseprocesser bedst oplyst.¹⁹⁾

Imedens David Grønlund var stærkt optaget af sit Arbejde med Heksebogen og med Bearbejdelse af kirkehistorisk Stof fra Ribe Stifts Præster, blev han den 3. September 1777 kaldet til Præst for *Darum* og *Bramminge* Sogne. I sin nye Stilling opgav han dog ikke sit historiske Arbejde. Det var først efter 3 Års Ophold i Darum (1780), at Bogen om de brændte Hekse udkom. På dette Skrifts Titelblad nævner Grønlund sig stadig som residerende Kapellan til St. Cathrine Kirke i Ribe. Grunden hertil er vel den, at han i den anførte Stilling har skrevet Bogen.

I 1780 blev Grønlund udvalgt til Herredsprovst. I dette Embede, som sikkert har passet godt for den praktiske Mand, førte han en Kopibog, hvori der findes lokalhistoriske og kulturhistoriske Oplysninger

af Værdi. Den 4/10 1779 skriver han således om Kvægsygen og Vagten ved Kongeåen i denne Anledning. 4/5 1781 om Klokkeringning ved Begravelse. 22/12 1781 om Ophævelse af en Trolovelse. 16/4 1783 om Kaffes Brug i Landsbyerne samt et godt Stykke om Bryllupsskikke.²⁰⁾ Et Vidnesbyrd om Grønlunds Arbejde med Præstehistorie finder vi i hans Brev til residerende Kapellan *Thor Melbye**) i Assens, der arbejdede med Fyns Præstehistorie.²¹⁾ I Darum forfattede Grønlund, iflg. mundtlig Tradition, Oplysninger om alle Sognets Præster efter Reformationen, men af Beskedenhed omtalte han ikke sig selv i Sognets liber daticus.²²⁾

David Grønlunds tredie Hustru døde i Darum den 1. Juni 1784 og kort Tid efter måtte han selv herfra, idet han afgik ved Døden Søndag den 19. December 1784, i sit 69. År. Han blev begravet i Darum Mandagen den 27. December. Biskop Tønne Bloch (1775—86) holdt en Ligtale over ham. —

David Grønlund var en lille tyk Mand, venlig og behagelig at tale med. »Mod sine Undergivne var han den samme vakkre Mand, som mod sine Lige og Overmænd, hvorfor hine fandt en stor Fornøjelse i at underholde sig med ham« (Thorup, 207). Han satte Pris på et godt Glas Vin og kunde ikke være blevet anerkendt som Medlem af en Afholdsforening. Måske han i Ny og Næ har diventeret sig med Ambrosius Stub, der jo heller ikke var bange for de våde Varer. — Medens Grønlund havde til Hensigt med sin Bog om Heksene at arbejde imod Overtroen, blev han selv Genstand for samme. Det fortæltes om ham, at han aldrig fra sine Udenbysrejser

---

* Thor Melbye blev Eader til den senere kendte grundtvigske Præst Mads Melbye og Svigerfader til Digteren P. H. Haste.

kom hjem ved højlys Dag, men desuagtet vidste han alt, hvad der gik for sig hjemme. Tjenestefolkene var overbeviste om, at intet i Huset var eller kunde blive skjult for ham. Han havde også Ord for at kunne tvinge Tyre og bringe stjalne Koster tilbage m. m. — I sit huslige Liv havde Grønlund mange Genvordigheder. Med ringe Kår måtte han kæmpe gennem mange År. Hans 21 Børn gav ham mange Næringsssorger, ihvorvel en stor Del af dem — som vi ved — døde som spæde. De, der levede længe, erindrede som gamle med Rørelse deres nøjsomme og rare Fader. Fra Ribe drog Grønlund med Gæld, men i Darum fik han ved streng Økonomi og en betydelig Afsætning af Tørv (han solgte omtrent 300 Læs om Året) sine Pengesager i så god Orden, at ikke blot Gælden blev betalt, men der blev endda 700 Rdlr. til Deling mellem Børnene, da de gamle i 1784 døde.

Grønlund efterlod sig, som tidligere anført, en hel Del Optegnelser og Ekscerpter samt en Dagbog, der indeholder, foruden egentlige biografiske Efterretninger, en Del historiske og juridiske Optegnelser, til Dels også Kuriosa. Af sidstnævnte Slags meddeler Thorup følgende fortrinlige Prøve: »1749, den 28de Oct. blev holdet en Jubelfest for den Oldenburgiske Stammes Regierings Begyndelse i Danmark for 300 Aar siden. Biskoppen²³⁾ prædikede til Høimesse over Texten Ps. 89, 1—6; og prædikede han i tre Timer, da en Cathar hindrede ham i at prædikede længere.« —

David Grønlund kom til Ribe i en Tid, da der i denne By var store Folk. Digteren *Christian Falster* var Rektor ved Latinskolen her de første 5 År, Grønlund var i Ribe (Falster døde 1752). Salmedigteren *H. A. Brorson* var Biskop her fra 1741 til sin Død 1764. *Ambrosius Stub* virkede som Skolemester her

i Tiden 1754—58. Med de sidstnævnte to Mænd nåede Ribe sit stadig uovergåede Højdepunkt i Digtning. Da *Grønlund* i 1747 kom til Byen, holdt Historieforskningen sit Indtog igen i den gamle Stad, idet *Peder Terpager* var død ni År før *Grønlunds* Ankomst. I åndeligt Henseende var det altså en rig Tid for Ribe, da St. Cathrine Kirkes historisk begavede Kapellan trådte ind i Kredsen af Byens i intellektuel Henseende førende Personligheder. David *Grønlunds* Indsats blev så værdifuld og særegen, at han fortjener at nævnes sammen med de særlig bekendte Mænd fra den smukkeste Periode i den gamle Kongestads lange Levned, og han indtager med Ære sin Plads i Rækken af de gamle Ribe-Historikere: *Peder Terpager*, *David Grønlund*, *Peter Adler* og *J. F. Kinch*.

---

1) I *Nyt hist. Tidskr.* V. (1854), 467ff. imødegår S. N. J. Bloch *Grønlunds* Erindringer om sin barbariske Skolegang.

2) Fra Ribe Amt 1928, 107. Om *Grønlund* se smsts., 98 f.

3) Jfr. Hans Pilegaard og Aug. F. Schmidt: Fra Lintrup Sogn (1925), 40—41. *Grønlunds* 1. og 3. Hustru var beslægtede (af Familien Stoud).

4) Om *Grønlunds* Børn se *Historisk-biographiske Samlinger* (1851), 206. H. Ehrencron—Müller, *Fortættelseslexikon* III. (1926), 296. Om *Grønlund* smsts., 295.

5) Fra Ribe Amt 1931, 792—95, 806, 808—09.

6) Jfr. et Eksempel herpå i Fra Ribe Amt 1907, 188.

7) Udg. af Thorup i *Historisk-biogr. Samlinger* (1851), 208—215.

8) Udg. af H. F. Rørdam i *Ny kirkehistoriske Samlinger I* (1857—59), 154—158

9) P. N. Thorup i *Historisk-biographiske Samlinger* (1851), 204—05. Laurids Engelstofts *Dagbogsoptegnelse* fra Ribe 1807 er udgivet i *Danske Samlinger III* (1867—68), 118. Jfr. Oluf Nielsens *Udgave af Ribe Oldemoder* (1869), S. I—III.

- 10) Vejle Amts Årb. 1925, 147, 154.
- 11) Jfr. Mogens Lebech i Vejle Amts Årb. 1927, 95, 112, 1930, 19, 53. Om Pastor Knud Langs Indberetning fra Vilslev, se Fra Ribe Amt 1912, 266ff.
- 12) Jfr. Fra Ribe Amt 1909, 52.
- 13) E. Gigas: Katalog over Det store kongelige Biblioteks Haandskrifter II (1906), 212.
- 14) Kr. Erslev: Repertorium diplomaticum regni Danici med-
diævalis IV (1906—12), 47.
- 15) Se P. N. Thorup, anf. Skr., 203—04, 215—16.
- 16) J. F. Kinch: Ribe Bys Historie II (1884), 669.
- 17) Jfr. Sprog og Kultur III (1934), 38. »Landet« 20/5 1934, Kolding Folkeblad 11/9 1935.
- 18) Jfr. Rasmus Nyerup i Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter XX (1824), 5—6.
- 19) Se min Udgave af Peter Adlers Breve til P. V. Jacobsen (1937), 91—94, Noter S. 105. J. F. Kinchs Afhandling om Præsten Jens Rusk i Lønne, der blev brændt for Trolddom (jfr. Fra Ribe Amt 1934, 494). H. K. Kristensens Afhandlinger i Fra Ribe Amt 1929, 384—408. 1930, 605—542. 1932, 138—179. 1936, 123—126. En Hekseproces i Varde fra 1630'erne er skildret af J. Olsen i Fra Ribe Amt 1907, 71—92. Jfr. J. S. Møller: Fester og Højtider i gamle Dage II (1933), 175ff.
- 20) Udg. af Kinch i Saml. t. j. Hist. og Topografi 2 Rk. II (1889—90), 36—39.
- 21) Brevet udg. i Saml. t. j. Hist. og Top. 2 Rk. II, 39—40. Det er fra 18/12 1783.
- 22) P. J. Nielsen: Fra Darum Sogn (1926), 57. Jfr. Bjørn Kornerups Levnedsskildring af Grønlund i Dansk biografisk Leksikon VIII (1936), 417—18.
- 23) Hans Adolf Brorson.
-

Erindringer fra Treaarskrigen

af N. L. Feilberg.

(Sognepræst i Ullerup i Sundeved 1847–64¹).

Ved *H. P. H. Novrup, Alslev.*

En Dag, jeg kom hjem fra Byen, standsedes jeg paa Korsvejen af et: »Hvem der?« »Præsten!« »Behag at tage Hatten af!« Lidt forundret over dette Forlangende af en Underofficer tog jeg smilende til Hatten. »Passér, den skaldede Præst passerer frit, den anden paapasses!« I de følgende Dage fik jeg mærkelige Besøg. Kromand Schmidt kom i Mørkningen, Hatten trykket ned om Panden. Han meldte Friskarernes Ankomst til Krattet i Felsted, mente, at jeg var kaldet til Ullerup for at støtte Befolkningen, hvorfor han kom til mig med denne Underretning.

En anden Aften kom en Boelsmand. Han ønskede et godt Raad. Til sin egen Præst kunde han ikke henvende sig; thi han var Hjemmetysker. Nu var Sagen den, at han for over 20 Aar siden havde lavet falske Rigsbanksedler paa Grund af de daarlige Tider for Bonden. Han var greben og bragt til Odense, rømmet af Fængslet og kommen hjem, havde gravet en underjordisk Gang for at slippe bort, naar han blev eftersøgt af Øvrigheden. Nu tænkte han, at han som Flygtning havde lært Omegnens Skove, Stier og

Veje saa godt at kende i sine mange angstfulde Lidelsesaar, at han var i Stand til at gøre den danske Hær god Tjeneste som Spion, og efter fuldbragt Arbejde faa Benaadning af Kongen. Jeg raadede ham at fortælle samme Historie til Overkommandoen, det var jo ikke usandsynligt, at hans Tjenester og de udstandne Lidelser tilsammen kunde bevirke Opfyldelsen af hans Ønske. Og saaledes gik det. Efter Krigen levede han frit paa sin Gaard.

Jeg skulde til V. Vedsted²). Paa Felsted Mark saa jeg et Køretøj, bevogtet af danske Soldater. Paa et Spørgsmaal til en Vejarbejder svarede denne: »Det er Sognets Præst og Degn.« Jeg red derhen og spurgte min Kollega Godt, om hans Hustru vidste om hans Arrestation, og om jeg skulde bringe hende Bud fra ham? Nej, det behøvedes ikke, hun vidste Besked, og han vilde snart komme hjem efter afholdt Forhør i Aabenraa. Capt. Bülow fandt min Adfærd mistænkelig og sendte Bud til Bataillons-Commandøren Oberst Bülow. Han kom straks ridende, spurgte hvem jeg var. »Hans Majestæts Kong Frederik VII.s Embedsmand, Hovedpræst i Ullerup. Her er mit Kaldsbrev.« Det havde jeg taget med som Pas. Jeg fik Tilladelse til at passere. Paa Landevejen mellem Flensborg og Aabenraa slog jeg Følge med en Dragon-Ordonnans. Aabenraa myldrede af danske Soldater og ved Hovedkvarteret gjorde de Gaden ufremkommelig. Ordonnansen var gaaet ind. Der blev en Aabning i Stimlen. Jeg sporede min Hest for at komme videre. »Var det ikke den Mand, Ordonnansen bragte med?«, raabte en Underofficer. Jo, var det mangestemmige Svar. »Før mig til Generalen!« »Han er ikke til Stede!« Naa, der sad jeg paa Forundrings-Sadlen. Enden blev, at man førte mig til General Vedels Adjudant Løjtnant Rosen, som gav mig en Soldat til Ledsager gennem

Byen. Det var for silde til Rejsens Fortsættelse. Jeg forblev i Hotellet schl. holst. Haus for Natten. Naturligvis var Hotellet fuldt af danske Krigsfolk. Ovenpaa hørtes Sang. Jeg gik op ad Trappen og lyttede til Fædrelandssangene, som med glad Jubel tonede ud fra et Værelse, hvor en Del af 13. Bataillons Mellemstab var samlede om en Bolle Puns. Paa Gangen samtalede jeg med en theol. Candidat Schleppegrell, som frivillig var gaaet i Krig, en Brodersøn af Oberst Schleppegrell. Han var dengang Menig.

Da han havde forladt mig, blev jeg staaende og hørte paa Sangen. Pludselig aabnedes Døren. Man bød mig ind, gav mig et Glas Puns i Haanden, forlangte, at jeg skulde drikke paa vort elskede Fædreland Danmarks Sejr over Oprørerne. Alt tydede paa, at en schl. holstensk Spion var falden i deres Hænder. De sendte mig uvenlige Blikke. Glad var jeg ikke. Et Tilfælde hjalp mig ud af Situationen. »Er det ikke Hr. Ichdashausen, jeg har den Fornøjelse at gense? Vi saas sidst i Fredericia, hos min Svoger Regimentskvartermester Bilsted.« Nu præsenterede Sergenten mig som dansk Patriot, og jeg var pludselig forvandlet fra Spion til kærkommen Gæst. En Underofficer fra Angel forsikrede mig, at han med koldt Blod kunde skyde sin Broder, ja sin Fader ned, om han traf ham i Oprørshæren. Uden flere Eventyr fortsatte jeg Rideturen næste Morgen, og inden Aften var jeg i V. Vedsted, forstødt og formaset, hudløs i Sædet og paa Laarene. Jeg saa til Emma Bugge og Børnene, som befandt sig vel, ogsaa til Frederik og Peter³⁾ i Ribe, og hilste paa Amtmand Grev Sponneck. Han bad mig, saa snart jeg var kommen hjem sige mundtlig til Kongen, at den danske Søofficer Løjtn. Donner havde opbragt vore Krydsfartøjer i Vesterhavet til Slesv. Holstenerne. Altsaa tog jeg Dagen

efter min Hjemkomst til Sønderborg. Kongen boede hos Byfoged Helmar Finsen. I Forstuen satte jeg mig hos Admiral Olfert Fischer, hvem jeg meddelte mit Ærinde. Han lo og sagde: »Det tror jeg nok, han har altid været mere tysk end dansk.« En Dragon-Korporal kom ud fra Kongens Gemak med Dannebrogskorset paahæftet af Kongens højstegne Hænder. Han havde overbragt sig selv med 40 Dragoner til vor Krigshær, saa snart han var kommen saa langt Nord paa, for at han kunde udføre denne Bedrift. Taarer stod ham i Øjnene. Det samme saa jeg paa Kongen, denne havde en Stridshandske paa den ene Haand og Arm, den anden med Pikkelhuen paa Bordet. Jeg forebragte den ubehagelige Melding fra Stiftamtmanden i Ribe. »Jeg haaber De bliver mig tro«, svarede Kongen og slog Haanden med Stridshandsken i min. Jeg lovede ham Troskab. Et Par Dage efter sejrede vore over Oprørerne ved Bov. Dagen før faldt en dansk Soldat under en Rekognosering. Han hed Sejr og blev jordfæstet i Ringenæs. Bønderne ansaa Navnet for et godt Varsel. Søndag d. 9. April hørte jeg Kanonaden ved Bov, da jeg gik fra Kirke. Min Værtinde Fru Meyer vovede ikke at forblive længer i Præstegaarden. Hun lejede en Mand til at befordre sig, trak en Pose med Sølvpenge ud af Tromlen paa en Kakkelovn. Med den og et Par Kufferter afgik hun samme Dag til sin Datter og Svigersøn paa Endrupholm. Min Hustru og jeg overtog altsaa fra nu af Husholdningen med vor trofaste Pige Store Maren.

Min Eftermand, Præsten Jørgensen, var kommen til V. Vedsted. Med ham skulde jeg opgøre Regnskabet over Naadensaaret og saa hjemføre til Ullerup vor Lærerinde og 3 Børn. Jeg var derfor straks efter Gudstjendste, paa 1. Paaskedag d. 23. April, kørt

fra min Præstegaard ved Alssund til V. Vedsted Præstegaard medbringende 2 Sønner, som gik i Ribe Skole. Vi maatte overnatte i Schæferhuset. Vejret var ubehageligt, Nordenvind med sneblandet Regn. I Aabenraa vidste man Kl. 5 Eftermd. intet om Slaget ved Slesvig, og Kromanden i Schæferhuset vilde vide, at Kampen skulde finde Sted 2. Paaskedag. Han gentog ofte den Bemærkning, at dette grimme Nordenejre vilde for vor Krigshær være saa godt som 10,000 Mand til den lille Flok. Paa den videre Rejse d. 24. hørtes intet om et Sammenstød med Fjenden, ikke heller i V. Vedsted d. 25. og 26. Men saa kom foruroligende Rygter om et tabt Slag. Jeg sendte derfor Lærerinden med Børnene af Sted til Ullerup, selv vovede jeg ikke at køre med. Hjemmetyskerne kunde gøre sig en Fornøjelse af at lade den danske Præst anholde paa Vejen, navnlig i Aabenraa, og det var mig magtpaaliggende at komme snarest mulig hjem. Dette Maal, mente jeg, naaedes bedst ved at gøre Rejsen over Snoghøj, Fyn og Als, hvorfra jeg saa kun havde 1½ Mil til Ullerup. Altsaa begav jeg mig til Ribe d. 28.de for at leje Befordring til Snoghøj; men der var ingen Vogn at faa, alle var i Gang med at bringe Personer og Gods nordpaa. Jeg saa mig imidlertid om i Byen. Paa Torvet var Folk samlet om et Par Vogne. En Løjtnant Nikolin lod en af Kasserne, hvormed Vognene var læssede, opbryde. Den indeholdt smaa Salonbøsser, bestemte for Slesvigholstenerne, men opbragte af vore.

Gaden ud til Sønderbro havde patriotiske Borgere forsynet med Plankeværk af Brædder, hvori Skydehuller. Man vilde forsvare Byen til sidste Mand, Fjenden skulde kun faa en Hob Grusdynger. Da jeg midt i denne Flok, som stolede paa disse Forsvarsanstalter, spurgte, om de vel kunde staa for et

Kanonskud, raabtes der noget om en Forrædder og Kryster. Jeg sneg mig bort og holdt mig siden inden Døre hos Amtmand Sponneck. Efter at jeg havde spist Frokost hos Fysikus Kjær og endnu engang forhørt mig om Vogn, begav jeg mig til Fods, den 29. April 1848 med Kæp i Haand, Kavaj paa Armen, ad Snoghøj til, ledsaget af Cand. theol. Müller, Bispens Søn. Solen skinnede paa den stille, varme Aprilsdag. Foraarsluften var trykkende, Kavajen tung. Da Müller vendte om $\frac{1}{4}$ Mil fra Ribe, satte jeg mig mat paa Vejdiget, overvejende hvor mange Timer en 12 a 13 Mils Vandring vilde medtage. Da oplivedes jeg ved Synet af en fra Ribe kommende Vogn. Kusken ene paa Forsædet, 2 Damer paa Bagsædet, Oppakning bagi. Jeg rejste mig, nærmede mig Vognen med Anmodning om Tilladelse til at sidde op hos Kusken. »Nej hvilken lykkelig Tilskikkelse!« raabte begge Damer, »det er jo Pastor Feilberg. O Gud ske Lov! Vi er saa bange for at køre denne Tur.« Jeg blev da modtaget som Beskytter og med taknemmelig Glæde, og glad var jeg.

Institutbestyrinde Frk. Petersen og Kreaturhandler Jens Knudsens Enke agtede sig over Snoghøj til København. Vi bedede i en Kro, lidt før vi naaede Foldingbro, mødte, da vi atter var i Vej, en Bonde, som raabte: »Vend om!, vend om!, danske og tyske slaas ved Foldingbro.« Mit Herskab vilde rette sig efter Mandens Opfordring, men jeg fik dem til at vente, indtil jeg havde undersøgt Situationen. Et Batteri havde passeret Broen, efterfulgt af et Regiment Dragoner, som af Bonden var antaget for Tyskere. Jeg talte med Auditor Dahlerup og flere. Hvor saa Mandskab og Heste medtagne ud. Sadler var aftagen hist og her, og man saa Hesterygge i blodigt Kød og Dragoner sidde sovende paa afmagrede Heste.

Om Broen skulde afkastes vidste ingen. Jeg skyndte mig tilbage efter mine Rejsefæller, og vi kom over Broen. Længere mod Øst mødte vi Christjan Thorup, Rektorens Søn, kørende ad Ribe til. Han agerede frivillig Ordonnans, skulde bringe Efterretninger til Ribe. Lidt længer mod Øst skreg Damerne: »Nu kommer Tyskerne, hvad skal vi dog gøre?«. Nærsynet som jeg er, kunde jeg ingen Fjender se mod Syd. Jeg fik min Kikkert frem og saa Hestgarden i gule Munderinger, lange blanke Støvler, sorte Hjelme, dem behøvede vi ikke at frygte.

Mod Aften naaede vi Snoghøj, jeg anmodede Færgemanden om snarest muligt at sætte os over til Middelfart. Derom kunde der imidlertid slet ikke være Tale. Regeringen fra Haderslev D'Hrr. Lassen, Kirstein og Sponneck var ankommen med sit Arkiv. Masser af Gods fra Fredericia og et Mylr af Mennesker ventede paa Lejlighed til Fyn. Denne nedslaaende Efterretning meddelte jeg mine Rejsefæller. »Aa la mæ fo æ Mand i Taal«, sagde Md. Knudsen, jeg ledsagede hende til ham. »A æ Jens Knudsens Kuen og vil saa gærn øver«. »Er De Jens Knudsens Kone? Ja saa skal jeg se, hvad jeg kan gøre for Dem«. Inden en halv Time sad vi i en Færgebaad. Imidlertid havde jeg nysgerrig spurgt Manden, hvorledes Navnet Jens Knudsen kunde virke som en Trylleformular. »Fra mit 6. Aar har jeg nu i 40 Aar, baade Paaske og Mikkelsdag, glædet mig til de Flokke store, smukke, røde Køer, Jens Knudsen har bragt hertil paa Vejen til Trommesalen i København, hvor de skulde sælges«, lød Svaret.

Paa Hotellet i Middelfart var ingen Seng at faa, for Øjeblikket ikke engang en Stol at sidde paa. Hotellet var overfyldt af rejsende og nysgerrige Byfolk. Samme Spørgsmaal til Værten, samme Afvisning

som i Snoghøj. Md. Knudsen frem: »A æ Jens Knudsens Kuen!« »Ja saa skal jeg skaffe Dem Logi i Byen«. Og saaledes skete det. Imidlertid blev jeg i Gæstestuen, staaende i en Flok af Spørgere. Blandt andet fortalte jeg, at vor provisoriske Regering var i Færd med at færges over. Nu gjaldt det at tage frimodigt paa Sagerne, ligesom de romerske Raadherrer fordum. Efterhaanden svandt Gæsterne, saa jeg fik Disposition over Sofaen i Gæstestuen, hvor jeg tilbragte Natten i Klæderne. Dagen efter, d. 30., gik Rejsen videre til Odense, hvor vi skiltes ad, fra begge Sider særdeles tilfredse med Kompagniskabet.

Næste Dag naaede jeg til Als, og vandrede til Sønderborg. »Om jeg maatte faa Forlov til at tage over til Sundeved?« General Hedemann henviste til Stabschefen Hr. Læssø. »Er De gal«, svarede han. »Man vil betragte Dem som Spion og arrestere Dem, vi lader heller ikke nogen passere vore Forposter«. For silde fortrød jeg min dumme Rejseplan. Slukøret drev jeg ud til Krog-Meyer i Ulkebøl, som modtog mig venlig og gav mig Logi, skønt Gaarden var stærkt belagt med Indkvartering, der iblandt Oberst Rye, Captajnerne Wørishøffer og Kranold. Rye trøstede mig med Udsigten til, at Broen byggedes over Sundet, og at Sundeved om ikke mange Dage vilde blive ryddet for Fjender. Ogsaa forsikrede han, at min Hustru var under god Varetægt.

Den hannoveranske General Halkett laa i Ullerup, og han var en Hædersmand. Rye var en forekommende Mand. Damerne talte om en smuk Udsigt. Han hørte det og kom straks med Tilbud om at befordre os, dersom vi vovede Udflugten, med Forspand af hans Rideheste og ham selv som Kusk, et Tilbud som vi gerne modtog. Hvor vel jeg end befandt mig i daglig Selskab med min Kollega Hans

Krog-Meyer, hans elskværdige Hustru f. Gørtz, hans Indkvartering, kunde jeg ikke komme til Sindsro. Vel udsattes Forposter hinsides Sundet, men om et større Foretagende hørtes intet. For at adsprede de urolige Tanker foretog jeg en Rejse til København. Med Svoger Chr. Petersen besøgte jeg Minister Monrad. Han bød Kaffe og sendte Pigen ned for at købe nogle Cigarer. Intet Spor af Fornemhed i hans Hus. Svoger Krohn aandede og levede i Frihedsrus. Mit Ophold blev kun kort, jeg hørte, at Casper Købke skulde føre »Hekla« til Sønderborg, fik Tilladelse til at gaa med som Passagør. Vi løb langs Tysklands Kyst forbi Femern til Als i 24 Timer. Det fjendtlige Skib, der var meldt udgaaende fra Lybæk, fandtes ikke.

Atter sad jeg i Ulkebøl Præstegaard, atter hjem-søgtes jeg af Uro i Sindet. Saa rejste jeg til Svoger Petersen i Odense, hvor jeg heller ikke kunde stedes. 27. Maj 1848 maatte jeg af Sted til Als. Om Aftenen naaede jeg Mømmark i Følge med 2 Husmandskoner fra Fyen i Træsko, hver med en Madpose til Manden. Paa Vejen fik de at vide, hvor Regimenterne laa, og jeg fortsatte ene Vandringen til Sønderborg. Hvad nu? Der kom et Regiment fra Kajnæs, her et andet. I Sønderborg myldrede det af danske Krigsfolk. Den tidlige Morgenstund tilbragte jeg paa Hotellet, hvilende paa en Stol. Kl. 8 a 9 gik jeg til Postmester Wernicke, han var oppe og tillod mig at benytte hans Seng. Sove kunde jeg ikke efter den bevægede Nat. Halvt sovende hørte jeg de taktfaste Trin af marscherende Soldater, sprang op. Jo, det var ganske rigtigt. Omtrent Kl. 12 Middag kom de sidste forbi. Med kort Farvel tog jeg min Randsel paa Nakken og fulgte Tropperne. Broen var færdig, Armeen passeret. En Skildvagt paa Sundevedsiden vilde standse mig.

Jeg løb forbi, saa ingen Soldater, ingen saarede eller døde, kun nogle søgende Ambulancesoldater. Hvilket Gensyn i Dybbøl Præstegaard, da Karstensen og Hustru omfavnede mig. De flygtende Forbundstropper havde nylig forladt Byen. Samtalen bevægede sig om den sidste Maanedes Begivenheder. 25. April var vore, efter Kampen om Slesvig By, tilbagegaaende Tropper kommen til Sundeved. Kommandanten i Sønderborg, Riegels, havde begaaet den Genistreg at afbryde Broen til Sønderborg, saa der gik 2 Dage med at overfærge Armeen. Fjenden fulgte dog saa langsomt og forsigtigt, at Overfarten var lykkelig fuldendt, inden hans Ankomst.

Riegels havde, før Sammenstødet ved Slesvig fandt Sted, organiseret Folkevæbning paa Als og i Sundeved. Jeg var midt i April til Stede ved en Mønstring, han holdt over Ullerup Sogns frivillige — 300 Mand væbnede med Lanser og Bøsser. I glødende Ord opfordrede han dem til tapper Modstand mod en mulig fremtrængende Fjende, dersom vor lille Hær blev trængt tilbage. Bag Træerne i Graasten Skove skulde de indtage en gunstig Kampstilling. Hurra for Danmark! Hurra for vor tapre Kommandant! Med en Aftægtsmand fra Blans, som havde gjort Tjeneste som Dragon, stod jeg og saa paa Mønstringen. Proprietær Bojsens Avlskarl kommanderede Korpset. Hr. Bojsen (Slesvigholstener) var højre Fløjmand. Min Ledsager yttrede den nedslaaende Formening, at 2 Dragoner og 4 Jægere vilde jage hele Korpset paa Flugt, saa Hvermand løb hjem og skjulte Vaabnene. Men de kom ikke i Fristelse. Derimod lod tyske Befalingsmænd Gaarde og Huse undersøge og fik Vaabnene udleveret, dog ikke alle. Min Nabo, en lille svagelig, pukkelrygget Husmand, gemte sin gode Jagtbøsse i en Dynge Rug, han havde paa Loftet, og foreviste en lille Kanon, den brugte han til at aflive Heste med.

Naar Hesten var kastet om og bunden, satte han Kanonen bag dens Øre og affyrede den, han var nemlig Hesteslagter. Tyskerne lo og lod ham beholde sin Kanon.

Men tilbage til Dybbøl.

Den indkvarterede Major fik efter Middag Melding om de danskes Fremrykning. »Ah, de driller os!« – og blev rolig ved sin Kaffe og Cigar. Næste Melding tog han heller ikke Notits af. Nu bragtes Liget af hans Adjutant, saa kom han paa Benene. En stor Grav blev i Hast gravet Vest for Kirketaarnet og de faldne nedlagt deri. Tyskerne gik tilbage og tog Stilling ved Nybøl. Vi hørte Kanonaden der mod Aften, saa blev alt stille, vi trængte til Hvile. Jeg fik Plads i Enkehuset hos Wallicks. Endnu var jeg ikke indsovet, da, omtrent Kl. 11, Karstensen kaldte mig op. Præstegaarden var fuld af danske Soldater, de skulde indtage en noget tilbagetrukket Natstilling. »Min Hustru har sat den Oksesteg, hvorefter Tyskerne spiste Middagsmad, med mere ind i Spisestuen. Du faar at overtage en Værts Funktioner for Staben, mens jeg og min Hustru vil se til at bespise Soldaterne, som vrimler i Gaarden«. Den kommanderende General Hansen var ordknap, ikke et Ord om Dagens Begivenheder. Efter at have indtaget en lille Forfriskning vandrede han om i Stuen. Saa vovede jeg det Spørgsmaal: »Har Generalen ikke taget theol. Embeds eksamen?« »Juridisk«, svarede han, idet han snurrede om paa den ene Hæl. Saa meldte Capt. Bauditz ved Midnatstid, at et Kompagni Oldenburgere befandt sig afskaaret paa Broagerland. Generalen vrissede, men gav dog Ordre til at lade Oberst Haxthausen gaa ind med 5. Bataillon og tage Kompagniet. Senere hørte jeg, at Expeditionen var totalt mislykket. Endelig fik jeg et Par Timers Søvn, en god Frokost og gav

mig d. 29. Maj, Maanedsdagen efter min fra Ribe begyndte Hjemrejse, paa Vej til Ullerup.

Straks traf jeg paa 2. Jægerkorps, der gik samme Vej. Jeg sluttede mig til Capt. Stricker. Vi naaede Sottrup, der saa jeg Oberst Morgenstjerne i Spidsen for 12. Bataillon. Pludselig drønedes et Kanonskud, nok et. Jeg løb ind til Degnen Poulsen. Et Øjeblik efter kom mine Husfæller fra Ulkebøl Præstegaard, Oberst Rye med Captajnerne Wørishøffer og Kraenold. »Hvad nu?« »Ordre til at gaa tilbage til Sønderborg!« Jeg henter blot min Pibe og Tobakspung hos Degnen. Dennes Hustru og Moder klagede og jamrede, de var bange for, at Huset skulde blive skudt sønder og sammen af Kanonkugler. »Hvad gør vi arme Mennesker?« »Vi lægger os plat paa Gulvet under et Vindue«, sagde jeg trøstende, »der risikerer vi kun at faa nogle Glasstumper i Hovedet!« Men der kom intet Skud. Alt blev stille, jeg fik en Mand til Cosmus Mølle for at spejde om Vejen til Ullerup var fri for Fjender. Der var ingen til Syne. Dog gik jeg udenom Landevejen over Filipssdal til Præstegaarden. Gud ske Lov!

Jeg var hjemme efter en urolig Maanedes Fraværelse og traf Hustru og Børn i bedste Velgaaende. De havde haft en Oberst Pfannekucken i Kvarter med Artilleri, derefter en Oberst Rupstein af 6. hannov. Infanteri-Regiment. Min frugtsommelige Hustru var behandlet i den Grad hensynsfuldt, at det var forbudt Soldaterne at aabne en Dør med Larm, at gaa ind i Huset med Sko paa Fødderne. Der var sendt Bud til Ribe med Lejdebrev, at jeg frit kunde passere til Ullerup. Fra Middage hos General Halkett i Diakonaten bragte Obersten Kager og Konfekt hjem til Børnene o.s.v.

Paa Vejen op til Kirken, Christi Himmelfartsdag,

hørte jeg Kanonade fra Nybøl Nor mod Graasten Slot. Fra Kirken blev jeg kaldt ud under Højmesse-salmen. Løjtnant Olufsen af 13. Bataillon havde vovet sig ridende til Kirken, med Bud fra Oberst Rye i Ragebøl, om jeg kunde skaffe en paalidelig Mand til at undersøge, om Prøjserne, som havde forladt Jylland, havde sluttet sig til Forbundstropperne. Jeg lovede at gøre mit bedste.

Paa Hjemvejen fra Kirken fulgtes jeg med Boelsmand Filip Rehoff. I Nærheden af hans Gaard boede Aftægtsmand Jørgen Lorentzen, berygtet for Skovtyveri, men god Patriot. Han havde været med de danske Tropper i Belgien, under de forenede Hæres Okkupation af Frankrig. »Bed, naar De kommer hjem, Jørgen Lorentzen om at komme til mig i Præstegaarden, helst i Eftermiddag, jeg har et Arbejde til ham.« Manden kom, jeg forklarede ham Sagen. Nu havde Oberst Rupstein til al Lykke glemt et broget uldent Tæppe i Præstegaarden. Det indsvøbte jeg og sendte det med et Par Ord om hans Velvillie mod min forladte Hustru og om hans formentlige Trang til det varme Tæppe.

Dermed gik Spejderen langs Stranden til Varnæs Storskov, traf der paa venstre Fløj et Regiment, foreviste Brev og Pakke, fik den Besked, at 6. hannov. Regiment var det næste mod Syd. Saa gik han udenom hele Linien til højre Fløj mod Syd, spurgte sig for fra Regiment til Regiment, indtil han naaede 6. hannov. Regiment syd fra. Han afleverede Brev og Pakke til Rupsteins Tjener, som medgav ham Svar og Taksigelse til mig, med Bøn om Undskyldning for at have beholdt Brevet. Det var jo hans Forseelse, at Tæppet var forglemt, og Obersten havde endnu ikke opdaget Fejlen, og med Forsikring om sin Redebonhed til at bevise mig enhver Gentjeneste, der stod i hans

Magt. En dansk Dragon og en Jæger bemærkede hans Udgang gennem Forpostlinien, Han bad dem føre sig til Ullerup Præst, som nok vilde give nærmere Oplysning. Saa kom de til mig med Arrestanten, jeg anmodede dem om at bringe ham og Brevet til Oberst Rye i Ragebøl. Denne havde været tilfreds med hans Meddelelser og givet ham 3 Rdl., sagde han ved Hjemkomsten.

Bagefter denne Forretning ængstedes jeg ved Tanken om, at Spejderens Transport over Varnæs til Ullerup og videre til Ragebøl, kunde være iagttaget af en Hjemmetysker, og foranledige min Arrestation. Jeg pakkede derfor min Natsæk med uldent og linned Undertøj. Men der skete intet. Ægges og Flæskepætrouiller kom og gik uden videre Tiltale end deres: »Vi er sulten, kan vi faa et Bid Brød« o.s.v.

Allerede d. 6. Juni skulde vi erfare, at Prøjerne var til Stede i Sønderjylland. Som vi Kl. 12 sad ved Middagsbordet, meldte Pigen, at to Dragoner vilde tale med mig. Allerede i Morgenstunden havde en større ridende Patrouille vist sig i Byen, just som jeg stod og saa Sandemand Jens Jensen saa Boghvede i en Løkke, han havde lejet af mig uden for Haven. Vi skildtes da ad og gik hver til sit for ikke at vække Fjendens Opmærksomhed paa os. Men nu ved Middagstid fik jeg ikke alene det sædvanlige Spørgsmaal af de to Ryttere: »Er der danske her?« Den ene red over Gaardspladsen og saa ind i Bagerhuset. Da de forlod Gaarden, affyrede de begge deres Pistoler. Hvad betød det? Jeg gik gennem Porten til Ledet ved Landevejen. Der drog en hel Hær frem af Pikkelhuer, Bajonetter blinkede i Solskinnet. Det syntes mig et underligt Tog af Fodfolk, Rytteri og Artilleri, Vogne med Patrontasker. Marschen fremskyndtes aabenbart.

Sydfra knaldede Geværerne lystig fra Nybøl. Snart hørtes Kanonade fra Dybbøl Banker. Ved at høre dette og se de mange forbigående Fjender fik jeg den samme Fornemmelse, som man kender fra en Gyng, der gaar højt. Vil ikke den overvældende Skare af Fjender oprive og tilintetgøre vor lille Krigshær? Fra Bøffelkoppel hørtes Geværsalver med en Lyd som et Læs Smaasten, der væltes af en Vogn. Landevejen var ufremkommelig, opfyldt af Vogne, som sendtes vesterud af den tilbagegaaende prøjsiske Hærafdeling. Til Præstegaarden kom ingen Soldater. Vi begav os til Sengs med Tak til Gud for Frelse og for vore Landsmænds Sejr. Næste Dag hvilede Danske og Tyske ud paa Markerne mellem Sottrup, Avnbøl og Ullerup.

I Juni samledes Prøjserne for at indtage en Forpoststilling, omtrent $\frac{1}{2}$ Mil længere mod Vest. Med en Del andre nysgerrige stod jeg ved Fostermoderens Hus i Byens østlige Udgang, og saa til. Den øverstkommanderende, Fyrst Ratzewill, skuede utaalmodig mod Øst. Hvor bliver Brigade-Möllendorf af? Endelig rykker den frem fra Avnbøl. Den havde taget fejl af Vejen og marscheret en Omvej fra Sottrup over Avnbøl. Hvor blev dog den General tiltalt og irettesat, som var han en forsømmelig Skoledreng, der var kommen 10 Minutter for silde. For hvert strengt Ord tog han ærbødig til Kasketten. Vi saa dem afmarschere mod Vest. Fra nu af boede vi mellem to Forposter i en Afstand fra hinanden af henved 1 Mil, afskaaren fra Aabenraa, Sønderborg og Graasten.

10. Juni blev min Hustru lykkelig forløst med et Pigebarn. Derefter fandt dog et saa stort Blodtab Sted, at Lægehjælp behøvedes. »Kan De snige Dem gennem de tyske Forposter til Graasten, og anmode Clausen om at komme hurtig?« »Ja, det kan æ, for

Tyskerne er dumme, dem kan æ savt narre«, svarede Jens Sofie. Faa Timer senere havde vi Lægen. Som god Slesvigholstener fik han uden Vanskelighed den kommanderendes Tilladelse. Snart indtraadte en ny Vanskelighed, der skulde undertiden hentes Medicin i Graasten og Lægen konsuleres. Det paatog vor Lærerinde, Emma Bugge, sig, og det gik godt et Par Gange. Hun gik til Gaarden Bøgskov i Forpostlinien, opholdt sig der nogen Tid og gik saa derfra til Graasten. Samme Manøvre foretoges med Held paa Hjemturen; men tredie Gang gik det galt. Majoren paa Bøgskov havde set hende komme fra Ullerup om Formiddagen, og fra Graasten om Eftermiddagen. Han arresterede hende som Spion. Hun forlangte Hjemlov, hendes Frue var syg, og Medicinen foreviste hun. »De bliver her, Medicinen skal jeg nok besørge afleveret.« Virkelig bragte en Gardist mig Pulver og Mixtur, med Melding om. Jfr. Bugges Anholdelse og en Bemærkning om, at hun kunde ventes hjem i Aften. Imidlertid var hun afsendt til Divisionen i Holebøl, derfra vilde man have sendt hende til Flensborg. Hun vægrede sig, og man lod hende omsider vende tilbage til Bøgskov, hvorfra hun kom hjem samme Aften.

Sommeren sneg sig hen. En af de sidste Dage i August traf jeg Capt. Bauditz paa Landevejen. »Fred« var det velklingende Ord, han udtalte. Desværre var det kun Vaabenstilstanden til Malmø. Den varslede Krigen ad Aare. Den provisoriske Regering viste snart slesv.-holstensk Kulør. Jeg havde spurgt Grev Carl Moltke, som opholdt sig nogen Tid i Sønderborg, om vi skulde bekendtgøre Fællesregeringens Anordninger? Han trak paa Skuldrene: »Handel efter Conduite, vi har ingen Magtmidler«. Jeg havde paa 17. S. e. Trin. prædiket over Epist. Eph. 1, 4—6. Min Hustru gik først ud, men gik tilbage og tog min

Arm for at dele Skæbne med mig. Hun havde set Gendarmen staa ved Indgangsdøren. Han hilste imidlertid høflig, og der passerede intet. Men hans Ærinde var at iagttage, om jeg oplæste Regeringens Anordninger fra Prædikestolen. Det gjorde jeg ikke, og saa kom den provisoriske Herredsfoged Nissen, Broager, nogle Dage efter med min Afskedigelse.

Diakonis Hjort blev konstitueret som Hovedpræst i mit Sted. Jeg begav mig til Provst Rehoff i Aabenraa og forklarede ham det uheldige for Menigheden i min Entledigelse under de nuværende Forhold. Der var kun 2 slesv.-holstenske Familier i Sognet. De øvrige Sognefolk vilde maaske afholde sig fra Deltagelse i Gudstjenesten, dersom man nægtede mig Tilladelse til at prædike. Jeg kunde jo prædike til Aftensang Kl. 2, og Hjort vilde vel nok være villig til at give Møde og passe paa, at jeg ikke politiserede. Rehoff tog meget venlig imod mig, ytrede sin Forbavselse over min Dristighed at udsætte mig for Mishandling af Byen Aabenraas Befolkning, hævdede, at jeg saa fejl paa Forholdene. Ullerupperne var ikke dansksindede, omend muligt noget uklare paa Grund af min agitatoriske Virksomhed for Danmark. I hvert Fald maatte nu de politiske Forhold ordnes først. Saa vilde de kirkelige følge efter. I det samme bankedes paa Døren. Ind traadte Hr. Hjort. »Ah, her har vi Hr. Hjort! Hvad siger De til Hr. Feilbergs Andragende at prædike om Eftermiddagen under Deres Tilsyn som konst. Hovedpræst?« »At saa vil ingen møde om Formiddagen, naar jeg prædiker«. Rehoff lo og bød os begge ind til The med hans Damer.

Da jeg lidt efter gik til Herberget, hvor mit Køretøj stod, gav den danske Vært sig til at laste Kongen for hans Lemfældighed. En Mand som Rehoff var let af tæmme. Han skulde blot dømmes til at

tærskede Raps i to Dage og betale 2000 Rdl. i Bøder, saa skulde han blive ked af at agitere for Hertugen af Augustenborg.

Inden jeg blev afsat, havde jeg gjort en Rejse — den sidste — til V. Vedsted og set en Æresport rejst ved Aabenraa for den sl. holst. Byfoged.

Krokonen i Brunde vilde paa ingen Maade tillade, at jeg betalte for Middagsmad til mig og Kusken, eller for Havre til Hestene. Det havde været hende en stor Glæde at beværte den danske Præst fra Ullerup. En anden Gang havde jeg set Bønder paa Als ledsage den tysksindede Præst Petersen fra Notmark til Færgen, at han kunde flytte til sit tyske Fædreland.

Efter Indbydelse flyttede jeg mig selv til Boelsmand P. Christiansen i Rufas. Møblerne fik Plads paa min Nabo Math. Petersens Loft. Et Par Heste og et Læs Havrekærve modtog Bmd. Jens Andresen i Ullerup. Min Hustru og Børnene fik Plads i den ledige Bispegaard i Kettinge paa Als og Kost hos Provst Stephansen fra Broager, som ligeledes var entlediget og holdt Husholdning der.

I Rufas levede jeg højt af slagtede Gæs og Gaa-sepølseser til ind i Decbr. Da flyttede ogsaa jeg til min Familie i Kettinge. Biskop Hansen, Sognepræst i Igen, anmodede mig nemlig om at besørge Præstegerningen i Notmark, hvorfra Bønderne havde udvist Præsten Fangel, som han havde konstitueret i Slaikærs Sted i Adserballe, ønskede at bytte med mig i Haab om, efter Krigens endelige Afslutning, at blive kaldet til det mere indbringende Embede i Notmark. Det til-lodes.

Jeg købte en Ridehest, der solgtes ved Auktion i Augustenborg. Det var en Pasgænger, overmaade behagelig at ride paa fra Kettinge til Adserballe, naar jeg havde Forretninger. Mange fyldte ikke op i Kir-

ken — hverken af Sognefolket eller Indkvarteringen.

Sidst i Marts samledes vore Tropper eller en Åfdeling af dem paa Als. Vaabenstilstanden udløb 1. April og Felttoget aabnedes. Langfredag kastedes Tyskerne ud af Sundeved.

Jeg red til Ullerup i Paasken, satte min Hest hos Mølleren i Cosmusdam og vandrede derfra til Ullerup. 4 Huse var afbrændte under Sammenstødet. Peter Jensen var vred, fordi Kongen leverede Feltslag, hvor Beboerne var danske. Kristen Nielsen Smed havde maattet lade sin Kone, som var ved at føde, bære i Sengeklæder ud af hans brændende Hus. Han var ikke vred. Farver Hansen havde hejst Danebrog, just som Tyskerne flygtede ad Skoven til, hvad vilde de gøre ham, om de kom igen? Maaske havde de set Flaget ved hans Hus.

Præsten var flygtet vester ad under Kampen, men var kommen tilbage. Det var intet godt Tegn. Mismodig red jeg hjem denne 1. Paaskedag 1849 den 7. April.

Det var nok Skærtorsdag, at »Hekla« haltende med et Hjul dampede til Sønderborg. Folkene i en Baad, som landede, var tavse og tvære. Endelig erfarede man, at »Gefion« var taget af Fjenden og »Chr. VIII.« sprunget i Luften. Snart kom en Jobspost om et tabt Slag ved Kolding d. 23. April.

Efter min kære Svoger V. Petersens Indbydelse besluttede vi at tage til Odense, og denne Beslutning sattes i Værk en Dag, da Vejret var smukt. Jeg begik da den Fejl, at rejse uden Biskoppens Vidende, hvorfor han skriftlig gav mig en fortjent Irettesættelse.

Efter Slaget ved Fredericia blev jeg af Feltprovst Carl Bojsen konstitueret som Feltpræst for Garnisonen i Odense. D. 6. Juli Kl. 2 Eftm. ankom de første Vogne med saarede. Vi saa ingen Medhjælpere,

hjalp nogle op i Sengene og fik Blodet vasket af dem. Der indfandt sig snart en Læge, men ogsaa flere saarede.

Snart voksede Lazarettens Antal i Odense til 11. Nu fik jeg dagligt Arbejde dels med Sygebesøg, dels med Søndagsgudstjeneste i de forskellige Lokaler. Naar jeg stod paa en Trappeafsats og Dørene var aabne i Stuerne, kunde jeg høres fra mange Senge, og det var forunderligt rørende at se Ringen omkring mig af de lettere saarede med Bind om Hovedet eller Armen. Paa Opmærksomhed og Andagt hos Tilhørerne manglede det ikke.

Lazaretet for fnattede besøgte jeg kun een Gang. Paa Tyfusstuerne kom jeg oftere. Overlæge Nielsen raadede mig til at tage en Nellike i Munden og undgaa Synkning af Spyttet.

Jævnlig forefaldt Begravelser. General Vedel og Præsten gik i Spidsen for det store Følge af Byens Haandværkerforeninger med Flag, og mange andre baade fra By og Land, til Kirkegaarden uden for Byen. Jeg kunde ikke bekvemme mig til at sige om de døde, at de havde hengivet deres Liv i Døden af Kærlighed til Fædrelandet. Jesus Christus har indskrevet os i Daaben til Soldater i sin Hær. Maalet for Kampen er Udryddelse af hans Fjender i os og uden om os. Magt dertil giver han. Betingelsen for at tilegne os denne Livsmagt er Tro paa ham som vor sejrrige Fører, og vor Tro styrkes ved tillidsfuld Bøn. Lad os bevare vor største Skat, hans Aand, hans Ord, og vi skal være i Stand til under alle Omstændigheder at gøre vor Pligt, være taalmodige under Trængsler, sætte Foden paa Nakken af Døden, ja fryder os ved at se Himlen aaben og gaa ind til Vorherres Glæde. Kort sagt, jeg talte mere til de levende end om de døde.

Imidlertid blev Freden sluttet med Tyskland, Søn-

derjylland besat med svenske Tropper i den nordlige Del, præjsiske i den sydlige. I August besøgte jeg Als og Sundeved, saa svenske Soldater holde Bøn i Sønderborg og danske Fanger blive udvekslede med tyske paa en Mark i Dybbøl Sogn. En Line var spændt mellem to Pæle lavt ved Jorden. To tyske Skildvægter stod paa den ene Side, to danske paa den anden. Fangerne kom een ad Gangen, hoppede over Snoren og var fri. I Baggrunden henad Nybøl ventede festligklædte Damer de frigjorte Schlesvig-holstenere med Kranse og Sange. Naturligvis!

I Blans blev Middagsmaden hurtigt færdig for den uventede Gæst. En Pose Kryddertvebakker paa et Søm ved Kakkellovnen leverede Fylden i den kogte Mælk. Mens jeg nød denne Formad, lavede Husmoderen en Æggekage isprængt med Flæsk. Posen med Tvebakker har jeg set i mange Bøndergaarde.

Ved Mikkelsdagstid var de fleste syge og saarede enten udskreven som helbredet eller afgaaet andet Steds hen. For de tilbageblevne Invalider gjordes et tarværligt Gilde paa Slottet. Karstensen meldte sin Genkomst til Dybbøl, og jeg forlod Odense og tog mit Kvarter hos ham, ventende Ordre til at tiltræde mit Embede i Ullerup, men jeg ventede længe. Karstensen forlod jeg efter nogen Tids Forløb, fordi jeg foretrak Ophold i Ullerup Sogn.

Endelig kom Ordren. I Januar 1850 havde jeg at møde hos Fr. Petersen og spørge, om han vilde rykke godvillig ud eller foretrække Transport af Gendarmer. Den samme Forespørgsel, der blev henvendt til mig af prov. Herredsfoged Nissen i Oktbr. 1848. Petersen fandt det urimeligt at foretrække, da Tyskland dog snart vilde og kunde sætte sin Villie igennem over for Danmark, men maatte naturligvis under Protest vige for Magten. Han bad om nogle Ugers Henstand

for at ordne sine Sager og flytte. Han viste mig de 6 Jernkøer⁴⁾ han havde anskaffet. De var rigtignok betydelig bedre end de, jeg havde efterladt. Dertil indsaar jeg, det vilde være ham en let Sag at omveksle dem med ringere, saa jeg var villig til at give et Tilægg af 8 Rdl. for hver Ko. Vi røg en Fredscigar, drak et Glas Rhinskvin og saas aldrig siden.

---

1) Nærværende Artikel udgør en Fortsættelse af Artiklen i forrige Aarvog S. 69—96, hvor der findes en beklagelig Trykfejl i Titlen, S. 69. Der skulde kun staa: Af Pastor N. L. Feilbergs Erindringer.

2) N. L. Feilberg var Sognepræst 1834—38 i Alslev—Hostrup og 1838—47 i Vester Vedsted.

3) Feilbergs Sønner.

4) Et vist Antal Køer hørte til Præstegaarden og skulde overleveres fra Formand til Eftermand, disse kaldtes Jernkøer.

Af Plovens Historie.

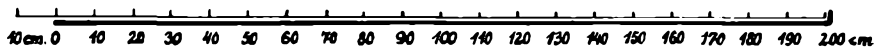
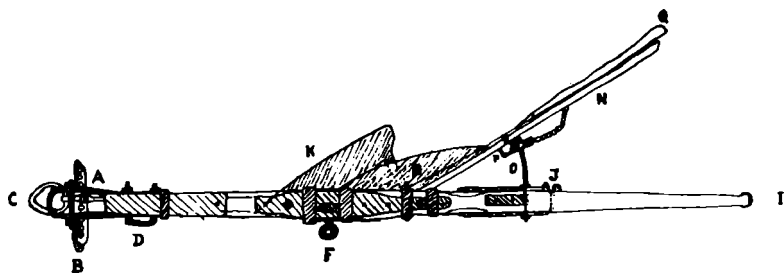
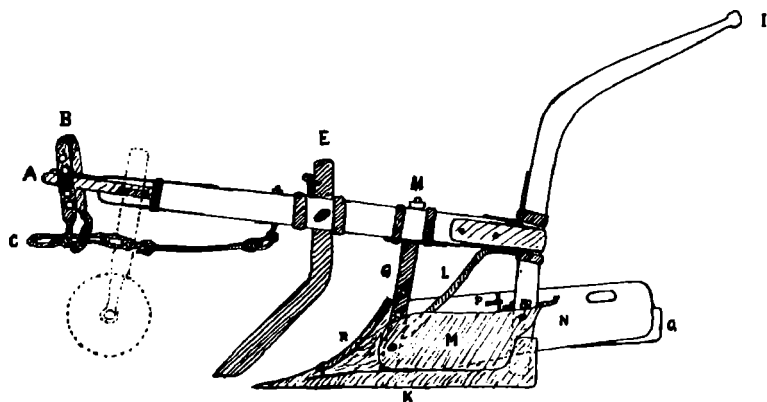
Ved H. K. Kristensen.

I Tidsskriftet »Sprog og Kultur« 1938 har Axel Steensberg skrevet en Afhandling om »Den nordvestjyske Hjulplov«. Hermed fortsætter han det grundige og indgaaende Studium, han har paabegyndt af vore Landbrugsredskabers Historie, og som har baaret Frugt i tidligere Afhandlinger i historiske og arkæologiske Tidsskrifter.

I Afhandlingen om »Den nordvestjyske Hjulplov« er der ogsaa en Beskrivelse og et Billede af en Hjulplov af den vestjyske Type, som er konstant fra Limfjorden til Ribe. Den *vestjyske Hjulplovs* karakteristiske Egenskaber er følgende: Det højre Hjul, som under Pløjningen skulde gaa i Furen, er lidt større end det venstre. Der er Lunstikker for Hjulnavene. Langjernet har været fastgjort og indstillet ved Hjælp af en halvmaaneformet Kile. Muldfjælen er meget lang, og Ploven har kun een Handel.

1770 lod Landhusholdningsselskabet afholde nogle Plovprøver. Den Plov, der sejrede i Konkurrencen, var en ny, Selskabet havde indforskrevet fra Falkenstein ved Tønsberg i Norge. Det var *Svingploven*. Alligevel gik der snart 100 Aar, før Svingploven fortrængte den sidste Hjulplov fra Pløjemarken.

Og her i Vestjylland var der en anden Plov, der

Geol. Skulptur 1936

Trilleplov fra Aastrup.
(Ladelund Landbrugsmuseum. — Efter »Sprog og Kultur« 1936).

i denne Tid sine Steder spillede en stor Rolle, nemlig *Trilleploven*. Den har Steensberg beskrevet i »Sprog og Kultur« 1936. Omkring 1800 var den saa almindelig i Vester og Øster Horne Herreder, at den der næsten havde fortrængt Hjulploven. I Skast Herred brugtes den ogsaa meget og bredte sig over hele Vestjylland til Limfjorden og mod Syd et Stykke ned i Sønderjylland. Trilleploven ligner Bagploven af en Hjulplov, i Stedet for Hjulplovens Forstel med Hjulene har den kun et enkelt lille Trillehjul med Skaft, der ofte har Takker, saa man ved Hjælp af Kiler kan indstille det i Aasen (»æ Bøm«) og dermed bestemme, hvor dybt der skal pløjes. Desuden var Aasen lige og kortere end hos Hjulploven.

Ogsaa Spørgsmaalet om, hvor Trilleploven stammer fra, har Steensberg behandlet. Det kunde tænkes, at man engang i Middelalderen har omdannet Arden til Plov, og at det saa i Vestjylland er endt med Trilleploven. Men den ældste skriftlige Efterretning, man har om Trilleploven, taler imod denne Antagelse. Thøger Reenberg Teilman til Endrupholm skriver nemlig 1763, at i Skast Herred har nogle faa »begyndt med Plove uden Hiul, som drages lige saa læt af 2de Heste, som den sædvanlige af 4 — hvor Jorden ey er steenig — men siden de fleste Steder findes Steen paa Aggerne, nemlig Broesteen, skiønt ingensteds i Mængde, blive de fleeste endnu ved dend gl. Maade.«

Hvis Trilleploven er noget nyt 1760, maa den altsaa enten være en selvstændig vestjysk Opfindelse eller indført. Steensberg tør heller ikke her sige noget helt afgørende, men mener dog, at den kan stamme fra Flandern eller Brabant, hvor der findes en Plov med lignende Takindstilling af Hjulet. Og fra Vestjylland var der i det 18. Aarhundrede en livlig Forbindelse med Holland.

— Imidlertid forekommer det mig, at man maa overveje endnu et Forhold. — Naar man gennemgaar gamle Skifteforretninger, vil man jævnlig finde nævnt »en Plov med sit Behov«. Men det sker endda slet ikke saa sjældent, at man ved Skifter fra det 17. Aarhundrede kun finder nævnt en Bagplov som eneste Pløjeredskab paa Gaarden, Det var f. Eks. Tilfældet paa en Gaard i Tarp, Lunde Sogn, hvor der 1664 holdtes Skifte efter Fæsteren Chr. Madsen, der havde været Herredsfoged i Vester Horne Herred. Her nævnes kun »1 Bagplov med Jern og Tilbehør«, vurderet til 1½ Dl. Det maa bemærkes, at Boet var insolvent, saa Arvingerne fragik Arv og Gæld som saa mange andre efter Svenskekrigene, og Skiftet slutter med en Akkord, hvorefter Kreditorerne kun fik 33⅓ % af deres Tilgodehavende.¹⁾ — Ved et Skifte paa en Gaard i Ovtrup By og Sogn 1664 fandtes der heller ikke andre Plove end en Bagplov med Jern, sat til 4½ Mark. Ogsaa her fragik man Arv og Gæld.²⁾ I Vitarp manglede en Gaards eneste Plov Hjulene, Skiftet nævner nemlig »1 Bagplov med Stelde,« d. e. Akse, der bar Hjulene³⁾.

Hvis det virkelig har været nogenlunde almindeligt i sidste Halvdel af 1600erne, at fattige vestjyske Bønder har haft Hjulplove uden Hjul, har det næppe altid været muligt for dem at laane sig frem. Hvis man da har hjulpet sig, saa godt man kunde, og pløjet alene med Bagploven, vilde man snart opdage, at det hjalp under Pløjningen, hvis man fastgjorde en Stang med en Slæbesko eller en Trille ved Aasens Forende; det støttede og regulerede. — Og saa havde man Begyndelsen til Trilleploven. Den kan saa senere være forbedret med den kunstfærdige Takindstilling, som hjemvendte Vestjyder kunde have lært at kende i Holland.

For om muligt at komme til Klarhed over dette Spørgsmaal har jeg gennemgaaet omtrent 100 Skifter fra Tiden 1725—58.⁴⁾ Langt de fleste er fra Billum, Janderup og Aal Sogne, nogle dog fra andre Sogne i Skast og Vester Herred. Billum var netop et af de Sogne, hvor Trilleploven ret tidlig var blevet almindelig. 1808 siger Begtrup: »I Nærheden af Hjerting, f. Ex. i Billum Sogn haves en Plov uden Hjul med en Trille foran i Aasen«.

Alligevel fandt jeg ingen Redskaber nævnt i Skifterne, der kunde tydes som Forløbere for Trilleploven. Jeg kunde ikke af Skifteprotokollens Oplysninger finde Holdepunkter til at slutte, at man havde pløjet uden Forstel eller med en Trilleplov. I Almindelighed var der kun 1 Plov paa Gaardene. Naar den omtales som »1 Plov med Jern, Stelde og Hjul«, er der jo ingen Tvivl om, at det er en Hjulplov. Undertiden staar der kun »1 Plov« eller »1 Plov med Jern og Behov«. Alligevel menes her utvivlsomt Hjulploven. Registrerne er nemlig ført med en saadan Omhu, at man rolig kan gaa ud fra, at det udtrykkeligt vilde være blevet bemærket, hvis det ikke havde været Egnens almindelige Plov. Man kan derfor sige for disse vestlige Sognes Vedkommende, at Trilleploven ikke her har udviklet sig af den hjulløse Bagplov, forarmede Bønder pløjede med i Tiden lige efter de ulykkelige Svenskekrige. Derimod fandt jeg i et meget stort Antal Tilfælde, at Skifterne indeholdt sikre Vidnesbyrd om Egnens Forbindelse med Holland; dels havde man Slægtninge i Holland, og dels havde man hollandske Møbler og Husgeraad. Og i et Tilfælde fandt jeg endogsaa, at man benyttede indførte hollandske Dele paa et Landbrugsredskab. I et Skifte ^{22/1} 1751 efter Anders Nielsen i Janderup nævnes »4 Stk. hollandske skiener til 2 Hiul = 2 Rd.« I ældre

Tid beslog man undertiden Hjulene med Jernskinner i Stedet for at benytte Hjulringe; mange Hjul var overhovedet ikke forsynet med Jern. Og Hjulringe er af temmelig ny Oprindelse paa vor Egn.

Naar man kunde indføre Dele til en Vogn fra Hol-land, maatte man ogsaa kunne indføre Dele til en Plov.

---

1) V Horne Herreds Ting 1664 4/4.

2) H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn, 272.

3) Anf. St. 360.

4) Hesselmeds Skifteprotokol.

Jeg takker »Institutet for jysk Sprog og Kulturforskning« for venligt Laan af Klicheen S. 38.

Plov og Pløjning.

Af *T. Tobiassen Kragelund.*

Ploven.

Nedenstaaende Optegnelser om Ploven og Pløjning er fra Hunderup Sogn, Ribe Amt.

Hjulploven kan kun meget faa af nulevende Slægter huske i Brug. Min Fader, født 1844, har paa Fødegården, der altid havde et Spand Stude og et Spand Heste, pløjet med Studespand og Hjulplov.

Studespandet var særlig godt til Hedepløjning med Hjulploven og tillige ved Mergelkørsel, ligesom det var meget anvendeligt i Sommertiden, naar Høet skulde hentes i Marsken, der ofte laa langt borte.

Hestespandet derimod benyttedes til det lettere og hurtigere Arbejde, saasom Kørsel, Harvning og Pløjning paa Gammemarken.

Hjulploven var meget tung og uhaandterlig, men gjorde et godt Stykke Arbejde, særlig vendte den Jorden godt og benyttedes derfor ogsaa nogen Tid efter, at Svingploven var taget i Brug, som før nævnt særlig til Hedepløjning (Hedebrækning).

De gamle, tunge Hjulplove forsvandt fuldstændig efter Trearskrigen, og man hørte næsten ikke mere Hjulploven omtale. Men i 1884 og Aarene derefter, da Andelsmejerierne blev bygget, var det fornøjeligt, at se Resterne af de gamle Hjulplove.

Mælkevognene hentede paa den Tid ikke Mælken ved Gaardene, hver Gaard maatte levere Mælken ved Vejen, og hertil maatte et Befordringsmiddel.

I Laden eller paa Loftet laa Hjulplovens Hjul, der nu kom frem og var udmærkede til smaa Haandvogne til Mælketransporten fra Gaarden til Vejen.

Det var ganske morsomt at høre de mange dengang fortælle om Hjulploven, naar de saa de smaa Haandvogne.

Min Fader fortalte om StudespanDET for Hjulploven, hvorledes Studene sindige og sikre trak Ploven gennem den tæt tilgroede Hedejord, der var fyldt med Sten og store Vidjebuske. Vidjebuskene kunde spænde over en Omkreds af 4 a 5 Alen og var saa sammensfiltret i Rodnettet, at det hele var en samlet Enhed.

Kom Hjulploven rigtig ind i en saadan Vidjerod, og Studene mærkede Modstanden, da kunde et opmuntrende Tilraab fra Pløjemanden som »O' saal Hyp! Hyp!« faa Studene til at lægge uanede Kræfter i Træktøjet, og hvis dette holdt, og Ploven ligesaa, løsnedes den store Jordflade sig med Vidjebusken.

Var dette sket, standsede man, for med Spaden at faa Busken hugget løs og faa Ploven fri. Vidjebusken var nu langt lettere at tumle med end hugge i den faste Hedejord, der var fyldt med den stærke Vidjerod.

Blev Hjulene paa Ploven under Pløjearbejdet tørre, og Smørrelse var glemt, da maatte, fortalte min Fader, en Hedemus, Snog eller et Firben ofre Livet og stoppes ind i Pløjehjulet.

Hjulplovens Raab om Smørrelse kunde høres langt bort, men særlig uudholdeligt var det for de to, der pløjede.

En af Hjulplovens store Ulemper var, at der ved Hedepløjning altid skulde to Mand til at pløje. Pløjemanden havde nok at gøre med at styre Ploven,

og der maatte derfor en Mand til at passe Hestene. Navnene paa Hjulplovens enkelte Dele husker jeg ikke.

Sammen med Hjulploven fandtes der paa alle Gaarde en lille Trilleplov en meget enkel Plov, men med Muldplade af Træ ligesom paa Hjulploven. Paa Muldpladen var der sømmet en Del Jernskinner, for at Træet ikke skulde slides alt for hurtigt, Jorden var nemlig meget stenet.

I Forhold til Plovstjerten paa den sjællandske Krog havde Aasen paa Trilleploven en noget større Stigning fremefter og lige foran Langjernet sad et Hjul, der kun var halvt saa stort som Hjulplovens Hjul, derfor Benævnelser Trille.

Trilleploven blev benyttet til de to sidste Furer i Ageren for at komme tættere paa Diger og Hegn; den store Hjulplov skulde have for megen Plads.

Overgangen fra Hjulplov til Svingplov var et meget stort Fremskridt for Landbruget og skete som før nævnt paa de fleste Gaarde lige efter Treaarskrigen.

Det var Soldaterne, der lærte mange Landmænd den rette Anvendelse og Brug af Svingploven, der sparede Hestene og Studene, sammenlignet med Hjulploven, for store Kraftanstrengelser.

Svingploven var udelukkende af Jern og sikkert af den Grund, at der ikke i Vestjylland forefandtes Skove, hvor man kunde hugge Træ.

I Landsbyen Kragelund i Hunderup Sogn boede der en ung Smed, kaldet Kraglund Smej. Han havde efter udstaaet Læretid været paa Valsen for forskellige Steder at lære hos dygtige Mestres, men kort Tid før Treaarskrigen var han begyndt som Smed i Kragelund.

Blandt Soldaterne, der under Krigen laa indkvarteret rundt paa Gaardene, var der ogsaa Smedesvende. Disse søgte til Smeden i Kragelund, hvor de baade

var til Glæde og Nytte. Smeden — Hans var Navnet paa den Kraglund Smej — lærte adskelligt af de fremmede Smedesvende. Det var maaske en af Grundene til, at Kraglund Smed blev kendt og søgt som Plovsmed.

Alle vidste, at en Svingplov fra Kraglund Smej havde den rette Form og faldt godt i Haanden under Pløjningen; han forstod alle Plovens Finesser. Ved Langjernet sad de rigtige Kiler og Stillekiler, og Styretøjet, Fortøjet i Ploven, var rigtigt lavet; det kunde flyttes op og ned. Kammen i Styretøjet, hvor Krogen til Hammelstokken blev fæstnet til, var ogsaa snildt lavet.

Kraglund Smej kunde hærde eller »hwæsse«, som Udtrykket var, Plovens Skæretøj. Langjern og Plovskær blev lavet af Staal og skulde for at være godt, have en passende Haardhed ved Hærdningen, saa det længe kunde holde sig skarpt.

Kraglund Smejs Plove var kendte Svingplove, der i Brug var lette at styre og kunde vende skønne og regelmæssige Furer.

Efter at Hjulploven og Trilleploven var havnet i Huggehuset, fandtes paa Gaardene kun en Plov, nemlig Svingploven, som en enkelt Gang blev lavet om til Undergrundsplov. Muldpladen og Landsiden blev skruet af, og den var da brugbar til at løsne Undergrunden.

En enkelt Gang blev der reolpløjet, det vil sige, først en tynd Fure og saa i denne en dyb Fure.

Den eneste Plov, der fandtes udover Svingploven, var Hyppeploven til Kartofflerne.

Hyppeploven var udelukkende af Træ ligesom den sjællandske Krog, men med to Haandtag eller Styrestænger. Der var tillige to Stykker Brædder sømmet paa hver Side af Sulen til at skubbe Jorden ud til

hver Side med. Snuden, det eneste Stykke Jern, der var paa Ploven, bøjede lidt nedefter og gjorde, at Ploven under Arbejdet søgte ned i Jorden.

Aasen (»æ Bøm«) paa Hyppeploven var ca. 2½ Alen lang og havde hverken Smedejerns Krog eller Kam, men der var boret et Hul gennem Forenden, og til dette Hul var bundet en Svingle til Hesten.

Hyppeploven var et meget primitivt Redskab, men blev en kort Tid paa Aaret meget benyttet.

Til to mindre Landsbyer, f. Eks. Hunderup og Kragelund, var een Hyppeplov nok. I de faa Dage, Kartoflerne skulde hyppes, var Ploven ogsaa i Gang fra Gaard til Gaard lige fra Solen stod op, til efter den var gaaet ned.

— — —

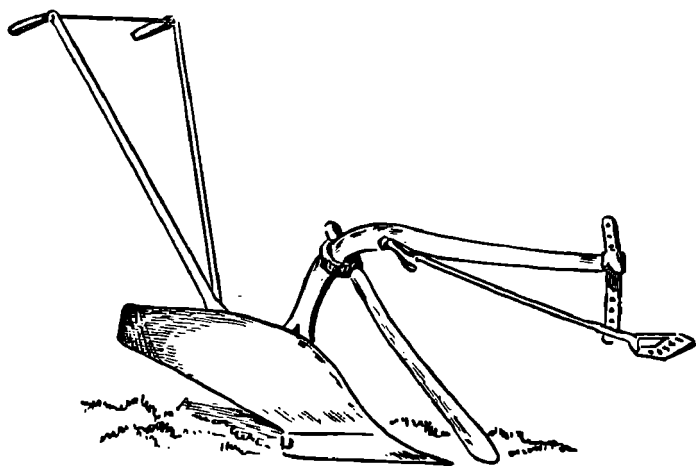
Svingploven blev som før nævnt smedet af Sognets eller Nabosognets Smed. Enkelte Smede brugte dog noget af Hjulplovens Træ, Stjert og Haandtag, men ikke i stor Udstrækning.

Kragelund Smed brugte kun Jern. Plovens vigtigste Del var »æ Bøm« (Aasen) med det i Forenden anbragte indviklede Fortøj (Træktøj, »æ Reguleritøj«). Længere tilbage, omtrent midt paa Aasen, var et Hus til Langjernet (»æ Laangjaenshus«), og lidt længere tilbage igen en Aabning, hvor Sulen blev svejset fast, og igen et Stykke tilbage paa Enden af æ Bøm blev Haandtagene svejset til.

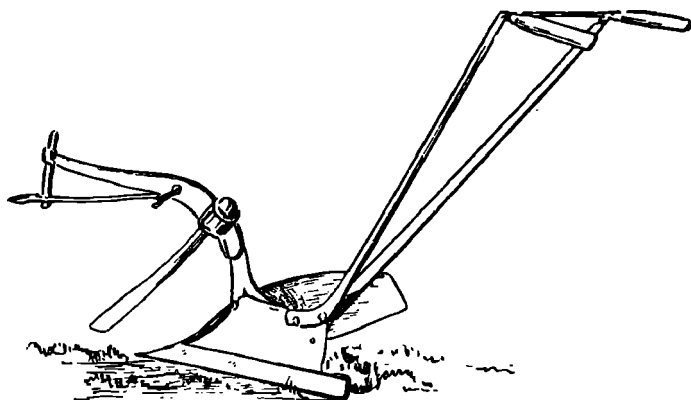
Haandtagsjernet gik et Stykke nedenfor Aasen og kaldtes Bagsulen.

De to lange Haandtagsjern eller Styrestænger kaldtes »æ Handeder«. I øverste Ende var Jernet tilspidset, bøjet lidt nedefter og paasat et Stykke Træ og dannede Haandtagene.

Det ene Handet eller Styrestangen fortsatte i lige Linje med æ Bøm og var et svært og stift Stykke

Haandsmedet Svingplov fra ca. 1900.

Samme Plov, set fra Landsiden.

Den eneste Forandring, der er sket, sammenlignet med de første Svingplove, er, at Langjernshuset mangler. — Derimod er der paa Siden af Plovens Aas paaskruet to Støtteknaster for at holde Langjernet paa bestemt Plads. Fortøjet er ogsaa blevet mere fast i Konstruktion og er lettere at flytte op og ned. Det øverste af Langjernet er her rundt, for at fastholde det til Aasen er der smedet en Bøjle med store, runde Huller, der passer for det runde Langjern, med en Skrue paa modsat Side af Bøjlen skrues Langjernet fast. Saaledes er det meget nemt at indstille. Den nederste skærende Del af Langjernet bestemmer om Ploven trækker til højre eller venstre. Den lette Indstilling har derfor stor Betydning for Pløjemanden under Arbejdet.

Jern. Det andet Handet gik skraat ud til venstre og var en Del tyndere i Jernet.

Dette, at det ene Handet gik ud til venstre, gjorde, at Plovmanden kunde gaa paa Landjorden og ikke i Furen, som Tilfældet var ved den gamle Hjulpløv; men allerede inden Svingploven kom, havde enkelte sat et venstre Haandtag paa den gamle Trillepløv; det lettede svært paa Styringen og gjorde, at Manden kunde gaa paa Landjorden og havde derved mere Magt over Ploven.

Langjernet blev fastgjort i Langjernshuset ved Hjælp af Kiler, en Forkile, Styrekile og Sidekile.

Paa de første hjemmesmedede Svingplove benyttedes en støbt Muldplade, der var kort og bred, men havde ikke den allerbedste Vendeform. Det skal forstaaes paa den Maade, at under Pløjningen blev næsten kun Halvdelen af Muldpladen slidt blank.

Materialet i Muldpladen var ikke særlig godt, eller der var maaske ikke bedre Støbegods. Ploven skulde behandles med Lempe, saa ikke Muldpladen fik et haardt Stød og sprang.

Omkring 1880 kom den lange Muldplade af Staal og var en meget stor Forbedring af den gamle Sving-

plov. Formen paa Muldpladen var ideel, den havde den rigtige Skrueform, og Plovfuren blev vendt omkring, som den skulde og laa smukt.

Muldpladen blev fastgjort til Sulen med to Skruer, og saa var der et Stykke Jern paaskruet Bagsulen, der gik over til Vingen, Bagenden af Muldpladen.

Paa venstre Side af For- og Bagsulen var paaskruet et Stykke Pladestaal, »Landsiden«.

Plovskæret var fuldstændig for sig selv. Den lange Skærside, der blev skruet paa Nederenden af For- og Bagsulen, gik et Stykke fremefter og var der tilspidset nedefter. Denne Spids kaldtes Snuden. Fra denne og skraat bagud til højre gik Skærvingen, der lige passede til Muldpladens nederste Forkant, saa det hele var en jævn Glideflade.

Fra Plovskærets Landside og til Vingens Yderkant skulde være 11 Tommer, hverken mere eller mindre, og Plovmanden skulde styre Ploven saa meget til venstre, at Furen blev 12 Tommer bred. Den ene Tomme, der ikke blev skaaret løs, var for at holde paa Plovfuren, saa den blev vendt helt omkring og ikke kun skubbet til Side eller sat paa Højkant.

Paa de stenede, vestjydske Jorder blev Plovskæret hurtigt slidt.

Var Langjern og Plovskær blevet alt for tykt i Forkanten, skruede Bondemanden Delene af Ploven og gik til Smeden for at faa dem repareret.

Den lange Landside af Skæret kunde holde længst. Snuden blev hurtigt slidt og kunde blive saa tyk, at Ploven næsten ikke var til at faa i Jorden. Smeden svejsede da et Stykke Staal paa Snuden.

Skærvingen kunde ogsaa slides meget af de mange Sten, og blev ikke saa lidt tyk i Skærekanten. Smeden maatte da gløde hele Skæret og hamre Vingestaalet tyndt og skarpt fremefter. Naar dette var gjort, blev

Plovskæret atter lagt paa Essen for at blive hvidgløende til Hærdningen. Det var den Tids Smedes store Kunst at kunne hærde et Stykke Staal saa haardt, at Plovskæret kunde holde sig skarpt længe.

Dette Arbejde med Udbankning og Hærdning kaldtes at faa Plovskæret »hwæsset«. Kraglund Smej var kendt som Plovsmej, han kunde lave en Svingplov, der gik godt, og han kunde ogsaa hwæsse et Skær og skærpe et Langjern, saa det kunde holde længe.

Der var Smede, der aldrig lærte denne Kunst; enten blev Staalet under Ophedningen forbrændt, saa det ikke kunde hærdes eller ogsaa kom Staalet paa et forkert Tidspunkt i Vandet, saa det blev saa haardt, at Skæret under Pløjningen sprang.

Det modsatte var ogsaa Tilfældet, at Staalet ikke blev hærdet, og Skæret blev slidt tykt efter kort Tids Brug.

I Plovens Fortøj hængtes Plovkrogen, hvor Hæmelstokken blev lagt i.

Pløjning.

Tidligt om Foraaret, naar Pløjningen kunde begynde, var Jorden efter Vinteren endnu ikke rigtig tør (bekvem), og Hestene, der havde staaet paa Stalden hele Vinteren, var ikke vant til at arbejde endnu, saa det gik langsomt med Pløjningen.

Man hørte da ret ofte: »A plover jo en Bied hwær hæl Dau, o de er en lille.«

Nogle Dage efter, naar Tørvejret fortsatte, og Jorden var mere tør (bekvem), sagdes der: »Ja, no tejer vi jo tow Bied o æ hæl Dau, æ Hæest æ no tekjoer, o æ Joer æ bekvem.«

En Bied betød, at Hestene skulde have noget at æde og hvile sig.

Tidligt om Morgen blev Hestene fodret, og man drog saa i Marken. Midt paa Formiddagen fik Hestene og Plovkarlen et Hvil, hvorunder Hestene blev fodret med Hakkelse og Havre; Karlen fik Smørrebrød og Øl. Det var første Bied.

Pløjningen foregik i Agre. Der regnedes næsten altid med en Ager paa 5 Skar (1 Skar = 3 Alen). Paa Gaardene kendte enhver, hvor mange Pløjefurer der var passende at vende i en Bied; det var alt efter Agrenes Længde.

Plovkarlen skulde holde 12 Tommer i en Plovfure, og naar Agrene var ca. 15 Alen brede, kunde det hurtigt regnes ud, hvor meget der var pløjet.

Var Agrene meget lange, blev de delt paa Midten. Der blev altsaa et Vendested, kaldet Auerbræk, det modsatte Vendested kaldtes æ Forauer.

De ældre Mænd sagde ikke Forauer, men »Andet«.

Naar Plovkarlen kørte i Marken, blev der sagt til ham: »Do maa veend kort, saeen æ Andet et blyver faa bre.«

Efteraarspløjningen var paa en Maade det vigtigste, da gjaldt det om at lægge Jorden til Vinter, og særlig naar der pløjedes til »Soen« (hvor Kornet skulde saaes).

Paa Jorder, hvor Grundvandet laa højt, skulde Pløjningen udføres meget omhyggeligt. Agrene skulde pløjes godt til Ryggen, det vil sige, være høje paa Midten og skraane pænt til hver Side ned mod Furen mellem Agrene. Det var, fordi Vandet ingen Steder skulde faa Lov til at staa stille og ødelægge Rugen (Vintersæden).

Vandet skulde om Vinteren, naar Sneen tøde hurtigt, løbe af Ageren ned i Furen, og saa med Furen til Grøften.

Pløjningen til Rug var Efteraarets vigtigste Arbejde, Furerne skulde ligge nøjagtig. Var der Sten i Jorden, og Ploven blev skubbet til Side, da maatte Ploven slæbes tilbage, og Furen pløjes op, saa der ikke blev en Fure borte, ellers blev der en Fordybning i Pløjemarken.

Det var ikke rart for Pløjekarlen, der ikke havde været paapasselig nok med at slæbe Ploven tilbage, naar en Sten eller andet havde skubbet Ploven af Jorden, og saa Gaardejeren kom for at se Arbejdet. Der lød da mange Skældsord.

»Høer, do Klokhues«, sagde Manden, »de æ de væest Swinneri, a haaer sie, æ hiel Mark æ jo fuld a Røwgraew o Haaerstejer; de æ saa ussel lawet, saa do faatjendt o kaaldes Swynrøv i stej for Kaael.«

Gaardejeren var altid i Marken, naar der skulde pløjes til Rugsæd, ogsaa for at se, om Agrene var passende høje paa Midten. Var de ikke det, blev Ageren pløjet til Ryg en Gang til, det vil sige, at man begyndte at pløje midt paa Ageren. De to første Furer blev kastet sammen, og man fortsatte rundt, til Ageren var pløjet færdig. Dette førte med sig, at midt paa Ageren blev et meget dybt Muldrag, mens der ude ved Siderne blev meget lidt og slet intet i Agerfuren. Følgen blev, at der om Sommeren, naar Kornet høstedes, var pænt med Korn midt paa Ageren, tyndere ud til Siden og ved Furen meget lidt.

For at pløje en Ager til Ryg igen, maatte der gøres nogle Forberedelser, som Gaardejeren selv tog sig af.

Med en Spade i Haanden skridtede han Agerens Bredde, hvorefter han tog det halve Antal Skridt og naaede til Midten af Ageren, hvor han gravede et lille Hul. Den opgravede Jord blev lagt i en lille Dynge ved Siden af, og hermed fortsatte han med

passende Mellemrum Ageren igennem. Han kunde da ved Enden af Ageren se alle de smaa Jordtoppe. Dette kaldtes »o duel en Auer au te Ploven«.

Efter disse Mærker, Dole (smaa Jordtoppe) førte Gaardejeren Hestene og Karlen Ploven.

Ved en saadan Lejlighed kunde man tit høre: »A ka et sie æ Duel.« »Æ Hæst goer da saa Satans urolle.« »No er æ Duel væk igjen«.

Der kunde ogsaa opstaa Skænderier mellem Karlen og Gaardejeren om, hvem der var Skyld i, at Furen ikke gik lige efter Dolen, men ud og ind i m^oStreger.

Enden blev, at Gaardejeren bandede og sagde: »Do er en Klokhues. Æ Plovfuer goer ued og ind i m^oStreger lissom Maren Jappes Røv.«

Karlen tav stille, han vidste, at Gaardejeren havde Skylden, han havde ikke kørt Hestene efter Mærkerne.

Naar Rugen om Efteraaret blev saaet, og Ageren harvet færdig, da blev Agerfuren kørt igennem med Hyppeploven, saa Vintervandet hurtigere kunde løbe bort af Ageren, og fra Plovfuren eller Vandfuren, som der blev sagt, blev der gravet en Rende ud gennem Forageren (æ Andet) og i Forbindelse med en Grøft. Vintervandet kunde da hurtigt løbe bort og ingen Steder komme til at staa i længere Tid paa Rugageren og ødelægge Sæden.

I Marken benyttede man ikke Ordet Skifte, men Stykke. Der taltes om et Stykke Rug, et Stykke Havre, et Stykke Eng, et Stykke Græsmark. Skulde Stykket nærmere betegnes, var det i Agre, 2, 3 eller 4 Agre Rug o.s.v.

Jorden var overalt pløjet i Agre, selv paa høj, tør Sandjord, hvor der ikke var Fare for Grundvand, og som saadan godt kunde pløjes i eet Stykke.

Ved Pløjningen skulde Karlen være agtpaagivende,

naar de sidste Furer mellem Agrene skulde pløjes.

For det første skulde Furen være snorlige, og for det andet skulde Plovfuren ligge lige saa smukt vendt som alle de andre.

Den næstsidste Fure blev pløjet noget tyndere end de øvrige, og det var da lettere at pløje den sidste. Der sagdes ikke sidste Fure, men »Hejen aap«, »Fuer aap«.

Naar der mellem Agrene var smukke og lige Furer, sagde man: »De ka en kaald en Auerfuer«.

Der skelnes her mellem en »Plovfuer« og en »Auerfuer«.

De ved Pløjningen anvendte Heste kaldtes henholdsvis Fuerhest og Landhest, og naar en Mand gik med Tømmen i Haanden enten ved Pløjningen eller Harvningen, da gik han altid ved venstre Side af Redskabet. Hesten til højre ved Ploven (Fuerhesten) kaldtes da fjermer, og Hesten til venstre ved Ploven (Landhesten) kaldtes nærmer. Det betød fjernest fra Manden og nærmest Manden.

Desuden brugtes to andre Udtryk under Arbejdet, som Hestene kendte og lystrede i samme Nu, og det var »fors« og »hit«. Det var særlig under Pløjningen, man benyttede nævnte Ord. Hvis Landhesten gik for langt ind paa Landet, — for langt ud fra Fuerhesten — raabtes der: »Fors, fors«. Hesten skulde da snart komme paa Plads.

Hvis Landhesten gned sig for tæt paa Fuerhesten, raabtes der: »Hit, hit«, og Hesten gik, som den skulde.

Ordet Agerren betyder nu i de sydvestjydske Sogne en Skelstrimmel. Ved Udskiftningen af Heden og Udsmarkerne fik hver Gaard et smalt Stykke Jord, alt efter Gaardens Størrelse, de mindre Ejendomme fik kun een Ager, større 3 a 4 Agre.

De forskellige Stykker Jord, der blev tillagt Gaar-

**En af de typiske Agerrener, der engang paa St. Darum Udmark
laa mellem hvert Skifte.**

dene, kaldtes Skifter, men havde ikke noget med Navnet Sædskifte at gøre. Det fremgaar tydeligt, naar Manden forklarer Gaardens Jordtilliggender. »De æ jo saanen, te æ Starels o æ Skywter te mi Goer faa de mjest æ tov Aurer bre. A haær tov Aurer ti Stejer, o saa æ Tout, som I sier.«

Imellem Skifterne blev en Strimmel Jord, ca. to Furers Bredde, liggende og var Skellet. Denne Jordstrimmel kaldtes Ren.

I Tidens Løb efter Udskiftningen skete en Del Forskydninger i Markerne.

Var en Gaardmand særlig »joerbegirle«, som man sagde, saa pløjede han hver Gang en lille Smule ind i Siden af Renen, og hvis Manden ved den anden Side var ligeglad og syntes at have Jord nok, gled Renen i en Menneskealder efterhaanden længere og længere ind paa Marken, og den jordbegærliges Skifte blev bredere og bredere.

Naar en saadan jordbegærlig Mand døde, lød det: »No ska han fraa aæld de Joer, han ve Tyveri haa samlet sammel, o no foer han et mier som aæld vi ander. De æ jo kun en trej Al Hwol mæ Sajer o, vi tesist haær behov.«

I de gamle Rener findes endnu de gamle Skelsten, som Landmaaleren eller Udskiftningskommissionen lod nedgrave, da Jorderne udskiftedes. I Tiden, der gik er der fortalt mange Træk om Flytningen af Skelsten, udført i de sene Nattetimer.

Blev den jordbegærlige grebet i sit Forehavende, var det med det Resultat, at han for Eftertiden var ilde set, han taaltes ikke mere i de gode Mænds Lag.

Men mangan Gang blev det ikke opdaget. Var det ude paa Heden, en enkelt Mand dyrkede den ham tilhørende Parcel eller et Skifte, og der til begge Sider var Hede, tænkte ingen paa, at Skelstenen var

flyttet to eller tre Furer længere ind paa Heden. —

Først efter mange Aars Forløb, da Heden blev pløjet, opdagede man, at Skifterne var for smalle, men i de fleste Tilfælde var der ikke noget at gøre, det var af saa gammel Dato, at hverken Landmaaler eller Øvrighed vilde flytte Skellet.

For de smaa Husmandsbrug der ikke havde Heste, kunde det ofte knibe at faa det lille Jordtilliggende behandlet, for Gaardmændene skulde først selv have afbenyttet deres Heste, før de laante dem ud.

Paa adskillige smaa Ejendomme begyndte man derfor at holde en Stud, senere en Hest, og hvor det passede, gik to Ejendomme i Fællig om Arbejdet og Anskaffelsen af Redskaber.

Ved Foraarspløjningen paa de lettere Jorder blev der gjort saa lidt som muligt. Vinterfugtigheden skulde holdes længst muligt.

Naar Høsten var af Markerne, skulde Stubbene fælles. De gamle Græsagre skulde ogsaa fælles. Ret ofte lød: »Do haaer en gue Plov, di Fale leger gaat«, hvortil Manden svarede: »Ja, men de vel a ov ha, for hejzen ka æ Dyvploven te Atteroer et blyv gaet.«

Naar Stubjorden, der efter Høsten var fællet tynd, hen paa Efteraaret skulde dybpløjes eller vinterpløjes, da var det ofte galt med de tynde Furer, naar de ikke var groet fast og raadnet. Var tillige Senegræsset meget slem, kunde Pløjningen være besværlig. Ploven kunde blive helt tilstoppet, saa den blev løftet af Jorden. For at undgaa dette gik der en Mand ved Siden af Ploven med en Spade og huggede det igennem ved Siden af Langjernet.

Var Pløjningen ikke særlig slem, havde Pløjekarlen en lang Pirrepind med en Kløft i Enden, hvormed han skubbede Senerne løse foran Langjernet.

Ved Nedpløjning af halmfyldt Gødning kunde det

samme ske. Halmen skød sammen foran Langjernet, og Ploven blev fyldt. Plovkarlen maatte da have æ Perrepind (æ Moegpind), for atter at gøre Ploven klar.

Paa lave Jorder blev der op mellem hver Ager kaestet smaa Grøfter, der kaldtes Pilerender eller Pilegrøfter.

Agrene i et saadant Markstykke kaldtes Pileagre. Pilegrøfterne tjente to Formaal. Jorden fra Grøfterne blev smidt op midt paa Agrene, det højnede lidt, og i Bunden af Grøfterne trak noget af Grundvandet ud fra Agrene. Det var en Slags Dræning.

Sent paa Efteraaret skulde Ploven altid ligge løs paa Marken, for skulde Frosten komme hurtigt, kunde Ploven uden Besvær hentes hjem. Stod Ploven derimod fast i Furen, da kunde det være umuligt at faa den løs i den frosne Jord og maatte, hvis der ikke kom Tø, staa paa Marken Julen over.

Det var altid Byens Samtaleemne, hvis dette skete. Efter Sigende red Jerusalems Skomager da Ploven Julenat. Ploven var efter dette Ridt næsten umulig at pløje med. Alt paa Ploven var ude af Stilling, og havde til Følge, at Arbejdet blev daarligt, derfor ogsaa Kornhøsten.

Der var en Mand, der sagde: »Mi Plov froes fast jen Oer. Juelnat bløv en rejen te a Jerusalems Skomager, o a haaej nær alder faat en te Plov mier; en rænd ued og ind o aap o nier. Æ Plovmark sow faaele ued, den jæen Gristrow waa ve æ Sie o den anden. Kort o sæejet, æ Ploven waa novel Swinneri. A lovet mæ sjel, te æ Skomager et ku laaen mi Plov mier.«

Pløjningen hos Husmanden var en »Syndesbied«. Den foregik Søndag Formiddag, hvor Husmanden fik kørt Gødning paa en Ager, ligesaavel som han fik

pløjet. — Pløjemanden blev godt beværtet hos Husmanden.

— — —

Pløjningen er nu forandret meget. Jorden er drænet. De smalle Skifter er næsten borte, enten solgt eller sammenlagt. Agrene er mange Steder borte.

Hele Jordstykket pløjes nu paa en Gang, rundt paa hele Stykket, d.v.s., at man begynder at pløje langs dets Grænser fra Hjørne til Hjørne, til man naar Midten.

Paa nogle Gaarde er der anskaffet Vendeplov, saa hele Markstykket pløjes fra den ene Side til den anden og modsat næste Gang.

Denne Forandring begyndte omkring 1910, men særlig under Verdenskrigen tog den Fart og fortsatte fra Aar til Aar.

Det er Maskinerne, der er Skyld i denne store Forandring eller maaske lige saa sandt: Mangelen paa Arbejdskraft.

Varde Hospital.

Af Adjunkt Carl Lindberg Nielsen, Esbjerg.

Middelalderens Hospitaller var ikke Sygehuse i vor Tids Forstand : Anstalter, hvor man for Betaling kan søge Helbredelse. Navnet betyder Herberg. Det store Flertal af Hospitaller var Stiftelser for gamle, svage og arbejdsudygtige Mennesker. Der optoges kun fattige syge; en velstaaende Mand kunde ikke lade sig indlægge for at søge Helbredelse. Og medens Nutidens Sygehuse ikke optager uhelbredelig syge som lamme, blinde o. lign., stod Middelalderens Hospitaller netop aabne for saadanne. Det var altsaa nærmest en Slags Fattiggaarde, kun med et ganske anderledes mildt og menneskekærligt Præg over sig end en senere Tids Fattiggaarde.¹⁾ Hospitallerne skylder den katholske Middelalders Ønske om at øve gode Geringer deres Oprindelse.

Varde Hospital er oprettet af Borgeren *Marquard Nielsen* den 10. September 1520.²⁾

Marquard Nielsen har sikkert været ikke blot velhavende, men ogsaa en from Mand. Efter Sagnet skal han paa egen Bekostning have ladet opbygge den halve St. Nicolai Kirke, foruden at han ved sin Gaard lod Hospitalets første Huse opsætte.³⁾ I Overleveringen kaldes han derfor »den Rige«. ⁴⁾ Han døde 1525 og blev sammen med sin Hustru Gunder begravet

i St. Nicolai Kirke, hvor han havde funderet et aarligt Officium for sin egen, sine Venners og alle Kristnes Sjæle.⁵⁾ Sønnen Magister *Hans Marquardsen* var Kannik i Ribe og betænkte sin Faders Stiftelse i Varde med adskillige Gaver. Han levede i alt Fald endnu i 1549.⁶⁾

Hvor *Hospitalets første Bygninger* har staaet, vides ikke. Hospitalet er brændt engang før 1600, vistnok ved den store Brand St. Dionysii Dag den 9. Oktober 1590, der ødelagde den bedste Part af Varde By og noget af den østre Ende af Jacobi Kirke. I de nærmest følgende Aar blev »Almissehuset« genopbygget, men paa et andet Sted end før, nemlig der hvor det staaer den Dag i Dag i Vestergade (Hospitalsgade) paa en Grund, som Borgmester *Jens Nielsen* havde skødet til Hospitalet i 1581.⁷⁾

Fra 1708 haves der en Synsforretning over Hospitalet. Salshuset bestod af 12 Fag, tækket med Tegl. Til Tagets Udbedring behøvedes 120 Sten. Ladehuset bestod af 6 Fag. 5 Vægge paa samme Hus var nedfalden. Ved dets nordre Ende var et lille Hus paa 2 Fag, »Plankeværk med Lervægge udi.« Kostalden samt Hø- og Tørvehus i eet bestod af 10 Fag.⁷⁾

Salshuset er vistnok det, der stod til ind i det 19. Aarhundrede. 1821 siges det at være af Bindingsværk og teglhængt, hvorimod Udhuset i 11 Fag Bindingsværk var tækket med Straa.

Ved den store Brand i Varde Torsdag den 14. Juni 1821, da 68 Huse blev lagt i Aske, og 122 Familier eller 470 Mennesker blev gjort husvilde, nedbrændte ogsaa Hospitalet. Det var brandforsikret for 630 Rbd., de reddede Materialers Værdi beløb sig kun til 8 Rbd., hvorfor der udbetaltes 622 Rbd. rede Sølv i Brandhjælpspenge til Hospitalet.⁸⁾ Hvor Hospitalslemmerne har opholdt sig, til en ny Bygning blev opført, kan ikke

Varde Hospital

ses. Ved Licitation 1823 fik Bygmester *Mikkel Stoberup* Arbejdet med Opførelsen af en ny Hospitalsbygning overdraget. Den kostede 677 Rbd. 3 Mk. Sedler og Tegn samt 274 Rbd. 3 $\frac{1}{2}$ Sk. rede Sølvs og var færdig i Sommeren 1824. Ved Arbejdets Aflevering fik Bygmesteren det Vidnesbyrd, at Arbejdet var »bedre, end det stricte efter Overslaget behøvede at have været.« Det er den Bygning, der staar den Dag i Dag.

Fra Tiden kort før 1600 kan man skaffe sig Oplysning om *Hospitalets Bestyrelse*. Det stod under Sognepræsterne, Borgmestre og Raad, hvilke bestemte, hvem der skulde optages i Hospitalet. En Forstander førte Hospitalets Regnskab og sørgede for Uddelingen til Lemmerne. Det øverste Tilsyn med Hospitalet udøvedes af Lensmanden og Biskoppen i Ribe.⁷⁾

Som *Forstander* fungerede skiftevis en af Sognepræsterne, en Raadmand eller en Borgmester og kun eet Aar ad Gangen. I 1603 gik man over til at anvende toaarige Forstandere. Fra ca. 1632 synes Sognepræsterne ikke længere at være blevet brugt som Hospitalsforstandere, men kun Borgmestre, Raadmænd eller Byfogeden. 20. August 1667 blev Borgmestrene *Claus Glyssing* og *Laurids Thordsen* Forstandere,⁹⁾ og denne sidste blev Eneforstander 18. Sept. 1671.¹⁰⁾ Thordsen var Forstander til sin Død 1707, og dermed er Overgangen sket til de faste Forstandere, en Ordning, som fastholdtes siden.

Hospitalets *Bestyrelse* bestaar nu af Sognepræsten og Politimesteren under *Direktion* af Stiftamtmanden og Biskoppen. Stillingen som *Hospitalsforstander* ophørte ved Kancelliraad *Andresens* Død 5. Juli 1934. I Stedet for er kommet en *Regnskabsfører*, der for Tiden er Politimesteren.

Hospitalsforstanderens Løn fastsattes i en Instruks af 17. Dec. 1734⁷⁾ til »den halve Hospitalsengs Afgrøde aarlig, som han paa egen Bekostning lader bjerge og hjemage, item aarlig Løn tyve Rigsdaler samt en Tiendedel af Fæstepengene, som falder ved Hospitalets Bøndergods, og endelig den Skiftesalarium, som paa samme Gods kan forefalde.«

I 1787 havde Hospitalsforstanderen i vis Indkomst 20 Rdl. i Penge foruden Indtægten af den halve Hospitalseng, i det Aar 28 Rdl., hvortil kom et aarligt Tillæg paa 16 Rdl. til Husleje, der det Aar forhøjedes til 30 Rdl.¹¹⁾

Endelig blev Hospitalsforstanderen i 1865 sat paa fast Løn mod at opgive Indtægten af Engen.¹²⁾

Hospitalets Indtægter maa i de første Aar efter dets Oprettelse have været meget beskedne trods forskellige Gaver, bl. a. fra Kanniken Hans Marquardsen,

der skænkede et Bol i Debel i Faaborg Sogn, der skyldte 10 Skp. Rug og 10 Skp. Byg, en Eng i Tarm Kær, der skyldte 16 Mark, en Toft i Varde, der skyldte 24 Sk., og 3 Huse, der skyldte henholdsvis 6 Sk., 18 Sk. og 2 Mk.⁷⁾

Da Hospitalets Indtægter var utilstrækkelige, forle-
nede Kong Frederik den Anden paa Borgernes An-
modning den 24. Marts 1580 Hospitalet med en
Gaard Linding med tilhørende lille Mølle, 1 Gaard
og 1 jordegen Bondegaard i Gjellerup, Gaarden Orten
og Kongekorntienden af Tistrup, Torstrup og Hodde
Sogne.¹³⁾

Ved Mageskifte erhvervede Niels Krag til Agerkrog
1609 Linding,¹⁴⁾ og i Stedet for blev Hospitalet
16. Februar 1610 forlenet med en Kronens Gaard
i Rousthøje.¹⁵⁾

1771 bestod *Hospitalets Bøndergods* af 2 halve
Gaarde i Orten, 4 halve Gaarde og et øde Sted i
Gjellerup, 4 Fjerdeparts Gaarde i Grimstrup og en
kvart Gaard i Debel, ialt 31 Td. 7 Skp. 2 Fdk.
1 Alb. Htk. Landgilden heraf beløb sig til 15 Td. Rug,
9 Td. 4 Skp. Byg, 8 Td. Havre, 24 Pd. Smør, 114 Læs
Tørv, 2 Læs Lyng og 22 Rdl. 2 Sk. i Penge.

I 1791 blev der nedsat en Kommission til Under-
søgelse af Hospitalernes faste Ejendomme. Stiftamt-
mand *Hellfried* i Ribe var meget ivrig for Afhændel-
sen af Hospitalsgodset, Afskaffelse af Naturalforplej-
ning og Indførelse af Pengeydelse i Stedet. Den
besindige Hospitalsforstander i Varde, Byfoged *Fogt-*
man saa klarere og fraraadede Salget, fordi Korn er
»altid den visseste Afgift, der stiger og falder efter
Tiderne og Penges Værdi.« Til hans Indvending blev
der dog intet Hensyn taget, og den 22. Okt. 1792
og følgende Dage holdtes der paa Ribe Raadstue
Auktion over Ribe Stifts Hospitalsgods, der i alt

udgjorde 580 Tdr. 7 Skp. 1 Fdk. $1\frac{9}{16}$ Alb. Htk. samt 54 jordløse Huse, hvorfor der i alt blev budt 77,327 Rdl. 5 Mk. 11 Sk. Hvad Varde Hospitals Gods angaar, indbragte det 4,500 Rdl. 3 Mk. 12 Sk., og Fæsterne købte selv deres Gaarde. Skøderne blev udstedt til Snapsting 1794, og $\frac{2}{3}$ af Købesummen kunde blive staaende i Gaardene mod første Prioritet.¹⁶⁾

De skadelige Følger af Godsets Salg viste sig snart for Lemmerne. Da den voldsomme Prisstigning under Napoleonskrigene indtraadte, kunde Lemmerne naturligvis ikke nøjes med en ugentlig Understøttelse paa 3—4 Mark hver, og paa Fogtmans Forslag maatte Hospitalets Direktion i 1812 delvis genindføre Naturalforplejningen for en Tid.¹¹⁾

Hospitalets Konge Korntiender udgjorde 1771 80 Td. 1 Skp. Rug.

I 1593 tillod Kongen, at Hospitalet maatte faa Kronens Eng kaldet *Hestehaven* beliggende lidt Vest for Pramstedet i Fæste, naar de daværende Fæstere var døde. Den aarlige Afgift var 5 Rdl. til Riberhus; men 1722 købte Hospitalet Engen (1 Td. 6 Skp. Htk.) for 105 Rdl. 93 Sk. Halvdelen af Engen havde som før omtalt Hospitalsforstanderen som en Del af sin Løn, paa den anden Halvdel holdt Hospitalet 3 Køer, hvoraf Lemmerne nød Mælken.¹⁷⁾

Desuden havde Hospitalet omtrent 5 Td. Land i *Bymarken*. Men det solgtes omtrent samtidig med Bøndergødset, nemlig 19. Dec. 1795 for 286 Rdl.¹⁸⁾, og derefter havde Hospitalet foruden Engen kun en Hedelod og et lille Kærskifte tilbage.

De hyppigste *Gaver* til Hospitalet bestod i ældre Tid af Jordegods, dels paa Grund af Mangel paa rede Penge, dels for at faa Pengene sikret og ordentlig forrentet, da man manglede Banker, og i den katholske Tid var det oven i Købet forbudt at tage Renter. Skænkedes

der Pengegaver, blev de som Regel omsat i Jordegods.

Den Pengegave, der er skænket med den smukkeste Begrundelse, er 200 Rdl., som Lensmanden i Ribe *Albert Skeel* 24. Oktober 1638 gav de fattige i Hospitalet ved følgende smukke, varmtfølende Brev til Biskop Hans Borchersen:¹⁹⁾

Kære Doctor Johannes!

Gud give eder en god Dag! Eftersom der blev talt heroppe i Aftes, at Varde Hospital var saa arm, og de havde intet til Smør, saa sender jeg eder nu 200 Rdl., at I med Præsten og Borgemester i Varde vilde sætte ud til visse Folk, at de der i Hospitalet kunde have Renten deraf at købe Smør for. Gud befaler jeg Eder.

Albret Skiell.

Bispen til Hænde.

Senere er der skænket flere Legater til Hospitalet, dog kun ret smaa. En Del administreres af Hospitalets Bestyrelse uden dog at være bestemt for Hospitalslemmerne.²⁰⁾

Af andre Indtægter havde Hospitalet tidligere visse *Bøder*, f. Eks. naar en Præst forsaa sig. Saaledes maatte i 1639 Hr. *Oluf Clausen*, Sognepræst i Bork, give 100 Speciedaler til Hospitalet, fordi han fik Tilladelse til at blive ved sit Kald. Allerede 1636 havde samme Præst »i sin Bedrøvelses Tid« lovet at give 1 Ørte Byg²¹⁾ aarlig til Hospitalet.²²⁾

Tilladelse til at indgaa Ægteskab inden for de forbudte Grader blev ofte givet paa Betingelse af, at der blev ydet en vis Sum til Hospitalet. Saaledes maatte Præsten *Hans Bager* ved St. Nicolai Kirke i Varde give 50 Rdl. til Hospitalet for at komme i Ægteskab med *Maren Jensdatter Bindesbøll*, der

var nær beslægtet med hans afdøde Hustru.²³⁾ Andre slap ikke under 100 Rdl. Endnu i 1842 maatte en Tilladelse til Ægteskabs Indgaaelse af for nært beslægtede honoreres med klingende Mønt til Varde Hospital.²⁴⁾

I Stedet for Konsumptionsfrihed fik Hospitalet aarlig 16 Rdl.

En ganske lille Indtægt havde Hospitalet af Retten til at arve Lemmernes fattige Efterladenskaber.

Og endelig var der Indtægten af *Bryllupsbøssen*.

Denne opbevares hos Sognepræsten i Varde. Den er af Messing, rund, 9 cm i Tværmaal og 13½ cm høj plus et svagt buet Laag med en Ring i. Der har været 3 Laase til, formodentlig til Sognepræsten, Byfogeden og Hospitalsforstanderen. Den er smukt graveret over det hele, selv under Bunden. Midt paa findes forskellige Billeder. Man ser Lazarus med Tiggerskaal, mens 2 Hunde slikker ham; den rige Mand sidder til Bords med to Venner; endelig Lazarus i Abrahams Skød og den rige Mand i Helvedes Luer. Desuden er der forskellige Ornamenter og Fugle samt Indskrifter, der opfordrer til at spytte dygtigt i Bøssen. Billedernes Stil, navnlig Personernes »spanske Hatte«²⁵⁾, henhører Bøssen til Tiden omkring 1600, og de dels danske, dels tyske Indskrifter kunde tyde paa, at Mesteren var en i Danmark bosat Tysker.

Paa Laaget staar der:

Dv skalt icke tage [Herren d]in Gvds Nafn [forfænge]lig; thi Herren wil icke lade hanom vere vstrafit, som misbrvger hans Nafn.

Paa selve Bøssen staar der øverst:

Hvo som stoper sine Ørne for de fatiges Raab, hand skal och robe och icke bønhöris.

(Pot. Nielsen, Torvet, Varde.)

Bryllupsbøssen.

I næste Linie:

Som Vand vdlvsker²⁶⁾ end Brendes Ild, saa vdlesker Almisse Sonden. Sirack Cp 4.

Midt paa Bøssen ved Billederne af Lazarus's Historie læser man paa 4 slyngede Baand følgende Vers:

Lasarvs mit Gsver im Hvnger stirbt,
Im Glaben in Gedvlt Gots Reich irwirbt.
Der reichen Pracht vnd Wollvst
Mit Leib vnd Sel zvr Helen svebet.²⁷⁾

Nederst er der to Indskrifter:

Ack Meniske, sønd icke; thi Ewighed er lang, och vd af Helvede er ingen Igenkomelse.

Og:

Gif gerne, so virstv empfaen vnd hellige deine Sielle, den vend dv dot bist, hastv avs [det sidste Ord er uforstaaeligt].²⁸⁾

Ved Bryllupsgilder kom Kirkebetjenten endnu for en Snes Aar siden med Bøssen, hvori Bryllupsgæsterne saa lagde Gaver til Hospitalslemmerne. Ringen i Laaget kunde maaske tyde paa, at Bøssen oprindeligt har hængt paa en Stang og ved Hjælp af en saadan er blevet rakt ind i Stolene i selve Kirken. Nu bruges den ikke mere og hørte vel egentlig hjemme paa Varde Museum.

Lemmernes Antal har vekslet gennem Tiderne. 1599 var der 11.⁶⁾ 1792 var der i Hospitalet 9 Lemmer, der alle nød en hel Portion, og udenfor 7 Lemmer, hvoraf 2 nød en halv Portion, Resten en hel¹¹⁾, ja 1821 var der foruden 9 i Hospitalet, 3 Mænd og 6 Kvinder, ikke mindre end 23 udenfor, 12 Mænd og 11 Kvinder, der nød Understøttelse, deriblandt Opvartersken i det 1794 oprettede Sygehus ved Østerport for veneriske Patienter. Der var ved kgl. Re-

skript tillagt hende en hel Portion af Hospitalets Kasse.¹¹⁾ I 1910 fastsattes Lemmernes Antal til 7 Kvinder, af hvilke den ene skulde være Husholderske, og samtidig afskaffedes Understøttelsen til Personer uden for Hospitalet.²⁹⁾

Understøttelsen bestod i ældre Tid mest af Naturalier, nemlig hver fjerde Uge 5 Fjerdingkar Rug, 4½ Fdk. Malt til Øl, 2¼ Fdk. Byg til Gryn, ⅓ Pund Humle samt 1 Mk. 14 Sk. til Flæsk, Smør, Fisk og Salt. Hvert Aar paa St. Mortens Dag fik Lemmerne et Slagtenød til Deling. Paa hver af de 3 Højtidsaftener i Julen fik hver af Lemmerne 4 Skilling, og desuden betaltes der samme Aftener til Lys i Hospitalet i alt 6 Skilling.³⁰⁾ Hertil kom saa Mælk og Smør af Hospitalets Køer og Tørv og Lyng af Hospitalets Bønder.

Efter Hospitalsgodsets Salg ophørte Naturalforplejningen, og der blev tillagt Lemmerne en ugentlig Understøttelse af 3 Mark i alt til hver fra den 20. Juli 1795.¹⁸⁾ Og da Koholdet ophørte 1794, fik de tildelt 1 Mk. 8 Sk. maanedlig i Mælkepenge, skønt de alle som een ansøgte om Tilladelse til at beholde Køerne.¹¹⁾ Som før sagt viste denne Pengeunderstøttelse sig snart at være for lille, og delvis Naturalforplejning indførtes i 1812, idet der blev tillagt hver af Lemmerne 1 Skp. Rug hver fjerde Uge.¹¹⁾ Vistnok først i 1866 blev Kornydelsen til Lemmerne endelig erstattet med Penge beregnet efter Kapitelstaksten.¹²⁾ Ved en Ændring i 1910 af Hospitalets Fundats blev der tillagt Lemmerne en ugentlig Understøttelse af 3 Kr. foruden 1 Kr. aarlig til Lys, desuden fri Bolig i Stiftelsen, Varme, Brændsel til Madlavning og Vask samt i Sygdomstilfælde fri Lægehjælp og Medicin og efter Døden en anstændig Begravelse.²⁹⁾

Lemmerne rekrutteredes som Regel fra Almuen.

Dog var der ogsaa Lemmer, som havde kendt bedre Dage, navnlig Præstedøtre, der maatte tage til Takke med den ydmyge Bolig og Understøttelse i Hospitalet paa deres gamle Dage, f. Eks. en Datter af Provst *Svitzer* i Varde og en Præstedatter fra Aarhus *Kathrine Sundt* (død 1822), *Jomfru Sundt*, som hun betegnende nok kaldes i Modsætning til de andre, simple Lemmer, der maa lade sig nøje med blot at kaldes med deres Navn uden Tilføjelse.

Helt let har det vist ikke altid været at være Hospitalsforstander. 1813 maa saaledes Husholdersken have en »Paamindelse ej at misbruge Brændevinsdrik som hidtil er sket.¹¹⁾ Og det var ikke blot fattige gamle, der opholdt sig i Hospitalet. Ogsaa sindssyge indespærredes her. 1745 indrettedes en Daarekiste.⁷⁾

Men endnu ubehageligere har Hospitalslemmernes Stilling ofte været, prisgivet som de var Forstandernes Forgodtbefindende. En Begivenhed i 1702 kaster et skarpt Lys over Forholdene. Ved et Besøg i Hospitalet i Sommertiden det Aar fik Biskop *Muus* overrakt en Klage fra 4 Hospitalslemmer over, at Forstanderen, Borgmester *Laurids Thordsen* forsømte at give dem deres Portioner i rette Tid, saa at de led Nød. Biskoppen advarede derfor i et Brev Forstanderen: han maatte sørge for, at Lemmerne ikke manglede deres Portioner. Meget opbragt herover sendte Thordsen to Mænd hen i Hospitalet for at oplæse Klagen og Biskoppens Resolution og spørge, om Lemmerne vilde staa ved »deres falske og vrang Andragende«, hvortil de »enstemmendes ved Saligheds Ord benægtede og fragik, at de ikke havde ladet skrive eller vidste noget af de indførte grove Beskyldninger at sige.« Dog havde de undertiden maattet vente nogle Dage paa deres Portioner, men fik derefter straks, hvad de var berettiget til. Endvidere oplystes det, at

Konsumptionsforpagteren Abraham Brochmann i Varde havde forfattet Klagen.⁶⁾

Der kan ingen Tvivl være om, at Klagen over, at Forstanderen forsømte sine Pligter, var berettiget. Lemmerne bliver ved at paastaa, at de ikke fik deres Portioner til Tiden. Men den myndige og mægtige Thorsen har naturligvis haft let ved at faa de værgeløse Lemmer til at frafalde deres Klage. — Ja, en Snes Aar i Forvejen havde samme velvise Borgmester endog ladet et Halsjern opsætte ved Hospitalets Gadedør og Lemmerne slutte deri.³¹⁾

Hospitalet, der jo stammer fra den katholske Tid, var fra sin første Begyndelse en halvt gejstlig Stiftelse, den eneste klosterlignende Institution, Varde har haft. Det er derfor rimeligt, at *Gudstjeneste* har spillet en langt større Rolle her end i en senere Tids Fattiggærde.

Den første Efterretning herom er fra 1642, hvor man hører, at en af Skoledrengene fra Varde Latinskole læste Jesper Brochmands Huspostil for de fattige i Hospitalet.⁷⁾ 1668 enedes Byens 2 Sognepræster samt Rektoren og Hørereren ved Latinskolen om at prædike skiftevis i Hospitalet hver Søndag og den første Dag af de tre store Højtider »Guds hellige Navn til Ære, hans fattige Lemmer til Trøst, os selv til en god Samvittighed og vore kære Efterkommere til en gudelig Anvisning.« De 10 Mark danske, som en Skolediscipel tidligere havde kunnet indkassere for sin Oplæsning i Hospitalet, tillagde Borgmester og Raad for Fremtiden Hørereren »til en liden Recompens og Vederlag, Tjenestens Belønnere skal Gud blive.« Men efter en Snes Aars Forløb var de gejstlige trætte af dette Ekstraarbejde, som intet kastede af sig. Kun Hørereren fortsatte ufortrødent med at prædike for Lemmerne hver fjortende Dag. Den ringe

Skoleløn, han fik — godt en Snes Daler om Aaret — taalte ikke en Afkortning paa 10 Mark.⁷⁾ Og desuden var det ingen Skade til, naar han ønskede at blive befordret til Præstekald, at kunne fremlægge Attest for »jævnlig, særdeles hver anden Søndag i Hospitalet at have øvet sig paa Prædikestolen.«³²⁾

Men efter at Latinskolen i 1739 var blevet ophævet, og den sidste Hører og derefter Degn i Varde *Niels Nielsen Bollerup* i 1745 var blevet Sognepræst i Lem Sogn i Bølling Herred, ophørte Prædiken i Hospitalet. Kapellanen i Varde *Arnold Dyssel* fandt, at naar Lemmerne kunde gaa ud paa Hverdage, kunde de ogsaa gaa i Kirke om Søndagen, og Lemmerne maatte da herefter lade sig nøje med Degnens Læsning for dem, og i 1795 nedtog man saa Hospitalets Prædikestol, der var prydet med de adelige Familier Juel og Lange—Munks Vaaben³³⁾ og sikkert skænket af en af Besidderne af Varde Ladegaard i det 16. Aarhundrede.³⁴⁾

Men var Gejstligheden noget uvillig til at betjene Hospitalet, var der andre, der havde saa meget større Lyst. Den blinde *Henrik Dreyer*, der allerede 1776 som 9 Aars Dreng var blevet anbragt i Hospitalet³⁵⁾, ansøgte i 1789 paa Opfordring, som det hed i Andragendet, fra nogle af de øvrige Lemmer om Tilladelse til at holde Morgen- og Aftenbøn i Hospitalet. Aldrig kan han »nok fuldtakke den allerhøjeste Gud, som har givet mig saa stor en Naadegave, at jeg i Enfoldighed har lært min Kristendom og venter hans Herligheds Aabenbarelse.« Det skulde derfor være ham en Fornøjelse, om han paa denne Maade maatte være sine Medmennesker til Tjeneste og Velbehag. Han beder de høje Herrer om at tillægge ham en Skilling eller en halv derfor daglig. Den sidste Bemærkning gør en mistænksom angaaende hans Hen-

sigtens Renhed. Og Mistanken bestyrkes ved, at Sognepræsten og Byfogeden ved Efterforskning ikke kunde komme efter, hvem det skulde være, der havde opfordret Dreyer til at holde Bøn i Hospitalet.³⁶⁾ Den ansøgte Tilladelse fik han imidlertid.¹⁸⁾ Men om han har benyttet sig af den, da der ikke kunde tilstaa ham nogen Godtgørelse for hans Umage, faar staa hen. 1825 kaldes han for øvrigt drikfældig.³⁵⁾

Efter at Degnekaldet i 1824 var blevet forenet med Borgerskolens Førstelærerembede, blev det for Fremtiden Skolens Andenlærer, der mod en aarlig Godtgørelse af 10 Rbdl. Sølv kom til at forestaa Læsning og Sang i Hospitalet hver anden Søndag og paa de 3 store Højtidsdage om Aaret.³⁷⁾ Da Varde i 1900 foruden Sognepræst fik en residerende Kapellan, blev denne Bønholder i Hospitalet. Men ved Hospitalets Nyordning er den gamle Skik at holde en særlig Gudstjeneste i Hospitalet blevet afskaffet.

Hospitalets Forhold er nemlig undergaaet en *fuldstændig Ændring*. Den fælles Husholdning, der fandtes før, passede kun daarligt til Nutidens Forhold og er derfor blevet ophævet. Efter en Plan fra 1930 blev Hospitalet ombygget og moderniseret i Løbet af 1937. Der er blevet indrettet 5 Lejligheder, hvoraf den ene udlejes for at bringe Balance paa Regnskabet. De øvrige er Friboliger for enligstillede Kvinder. Hver af Beboerne faar ifølge Fundatsen af 18. August 1936 foruden fri Bolig desuden Varme og Lys samt en for hvert Aar fastsat kontant Hævning, i 1938 5 Kr. maa nedlig. Der er et stort Centralvarmeanlæg fælles for hele Hospitalet med varmt Vand til hver Lejlighed samt fælles Badeværelse i Kælderen. Udgifterne ved Ombygningen og Moderniseringen androg ca. 20,000 Kr. Og den 15. September 1937 kunde saa Hospitalet tages i Brug igen.

Varde Hospital har gennem Aarhundrederne afhjælpet megen Nød og Elendighed. Man behøver blot at løbe den Liste over Lemmerne igennem, der er bevaret fra 1821, for at overbevise sig herom.¹¹⁾ Af de 9 Lemmer, der dengang boede i Hospitalet, var 3 blinde, 1 vanvittig og vanfør, de andre var gamle, svagelige, døve, Husholdersken undtagen, der ingen særlig Betegnelse faar. Af de 23 Lemmer uden for Hospitalet var 4 blinde, 5 afsindige, 2 stumme o.s.v.

I sin ny Skikkelse vil Hospitalet endnu længe kunne afhjælpe megen menneskelig Trang og staa som et Æreminde for den gode Vardeborger Marquard Nielsen den Rige.

NOTER OG HENVISNINGER.

- 1) Lindbæk og Stemann: »De danske Helligaandsklostre«. Kbhvn 1906. Side 6 og 44 f. 2) »Betænkning afgiven af den ved Lov Nr. 32 af 5. Marts 1909 nedsatte Kommission.« Kbhvn. 1913. Side 538. — Denne nøjagtige Datering skyldes afdøde Arkivar West. Hans Kilde har formodentlig været Hospitalets første Fundats; men denne har ikke kunnet findes. 20. Dec. 1701 erklærer Hospitalsforstander, Borgmester Laurids Thorsden, at Hospitalet er stiftet for omtrent 180 Aar siden (Ribe Bispearkiv. Pakken »Varde Hospital 1580—1756«). 3) Indberetning fra Laurids Thorsden 20. Dec. 1701 (Ribe Bispearkiv. Pakken »Varde Hospital 1580—1756«). 4) Resens Atlas. 5) Resens Atlas. »Fra Ribe Amt« 1929 Side 269. 6) Ribe Bispearkiv. Pakken »Varde Hospital 1580—1756«. 7) Ribe Bispearkiv. Pakken »Varde Hospital 1599—1779«. 8) Varde Justitsprotokol 1821. Folio 521. 9) Varde Raadstueprotokol 8. Okt. 1667. 10) »Fra Ribe Amt« 1917 Side 562. 11) Varde Kirkeinspektions Arkiv. Pakken »Hospitalet 1777—1843«. 12) Liber daticus Vardensis (Præstearkivet i Varde). 13) »Kancelliets Brevbøger« 22. Okt. 1579 og 24. Marts 1580. 14) »Kancelliets Brevbøger« 17. og 18. Nov. 1609. 15) »Kancelliets Brevbøger« 16. Februar 1610. 16) Varde Kirkeinspektions Arkiv. Pakken »Kirken og Hospitalet 1751—1811« og Pakken »Hospitalet 1746—1839«. 17) Hofmans »Fundatser« 11. Bind. Kbhvn. 1780. Side 626—27.

- 18) Varde Kirkeinspektions Arkiv. Pakken »Hospitalet 1746—1839«.
- 19) Hofmans »Fundatser« 11. Bind. Kbhvn. 1780. Side 628—29.
- 20) Hiort—Lorenzen og Salicath: »Repertorium over Legater og milde Stiftelser«. 4. Bind. Kbhvn. 1898. Side 225—28. 21) 12 Skp. Byg. 22) Hofmans »Fundatser«. 11. Bind. Kbhvn. 1780. Side 629. Jfr. »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«. 2. Række 2. Bind. Side 208—14. 23) »Fra Ribe Amt« 1929 Side 272—73. 24) Varde Kirkeinspektions Arkiv. Pakken »Kirken 1785—1846«. 25) Troels—Lund: »Dagligt Liv i Norden«. 5. Udgave. Kbhvn. 1929—31. 4. Bog Side 81 f. 26) ☞: udslukker (det tyske auslöschen). 27) Paa Dansk: Lazarus med Bylder dør i Sult, i Tro og Taalmodighed erhverver han Guds Rige. De riges Pragt og Vellyst svæver med Legeme og Sjæl til Helvede. 28) Giv gerne, saa skal du faa og hellige din Sjæl, thi naar du er død, har du . . . 29) »Ministerial Tidende« A 1910 Nr. 215. 30) Ribe Bispearkiv. Pakken »Varde Hospital 1599—1779«. — Varde Kirkeinspektions Arkiv. Pakken »Hospitalet 1777—1843«. 31) Indlæg til Sjællandske Tegnelser 28. Januar 1682 Nr. 26. 32) Saaledes Hørerens Oluf Hansen Bagger, der døde 1754 som Sognepræst i Torstrup. Indlæg til Jydske Registre 26. Sept. 1732 Nr. 188. 33) Langebeks Excerpter in 4° Nr. 48 (Kgl. Bibliothek). P. G. Thorsens Samlinger Additamenta Nr. 617a in 4° (Universitetsbibliotheket i København). 34) Maa-ske af Fru Maren Juel, der blev Ejer af Ladegaarden i 1591, samme Aar som Hospitalet vistnok brændte og derfor kunde trænge til nyt Inventar. Hun var Datter af Iver Juel og Mette Munk. Se Fortegnelsen over Ladegaardens Ejere i »Samlinger til jydsk Historie og Topografi« 2. Række 2. Bind Side 346—49 og »Fra Ribe Amt« 1936 Side 22. 35) Varde Kirkeinspektions Arkiv. Pakken »Hospitalet 1761—1846«. 36) Ribe Bispearkiv. Pakken »Varde Hospital. Uregistrerede Breve og Dokumenter 1777—97«. 37) Varde Kirkeinspektions Arkiv. Pakken »Kirken 1712—1842«.
-

Færgerierne over Ribe Amts Aaer.

Af *N. M. Kromann.*

Før Jernbanerne overtog Transporten af Folk, Fæ og Gods, skete den ad Landevejene paa meget primitiv Maade, Færdslen tog Tid, men den var dengang ikke saa kostbar. Den værste Hindring for Færdslen var Aaløbene. Over disse fandtes i umindelige Tider kun faa Broer, de betydeligste Broer her i Amtet var Broen over Varde Aa syd for Byen, Broen over Sneum Aa ved Aalbæk og Gredstedbro over Kongeaaen samt Foldingbro. Af nyere Dato er Broen over Kongeaaen ved Skodborg og Hvidebro over Ribe Aa nord for Byen. Efterhaanden anlægges flere Smaabroer af private, der som Godtgørelse herfor opnaar Ret til at hæve Bropenge af de passerende. Uden om Broerne fandtes en Mængde Vadesteder over Aaerne, deraf en Mængde Byer langs Aaerne med Navne endende paa – vad. Disse Vadesteder dannedes ved at udvide Aaløbene, saa Dybden derved forringedes, en Del Sten blev lagt i Bunden, hvor det kunde lade sig gøre. Blev der sat Stokke i Aaen ved Siderne af Overgangsstederne til Vejledning, fik man de saakaldte Stokkebroer. Hvor det ikke kunde lade sig gøre at

anlægge Vadesteder eller for Bekostningens Skyld at bygge større Broer, der kunde tage al Trafik, anlagdes de saakaldte Gangspange, mange Steder kun en svær Bjælke der gik fra Bred til Bred og var forsynet med Rækværk. Over Præstens Kirkevej mellem Gjørding og Vejrup blev der 1778 med en Bekostning af 23 Rdl. 1 Mk. anlagt en Gangspang. Bekostningen ved dens Anlæg skulde udredes af Hartkornet med 11 Skilling af hver Td.

En af de mest kendte Spangbroer er vel nok den over Kongeaaen ved Vilslev. Den anlagdes 1759 af Bernt Præstin, som fik Tilladelse til at hæve 1 Skilling af hver Person, der passerede over Spangen. I den store Kvægsyges Tid i 1770erne blev al Passage over denne Spang forbudt til Forebyggelse af Smitten, ligesom alle Markeder i dette Tidsrum blev forbudt, herved led Præstin et betydeligt Tab i sine Indtægter, og han andrager derfor i 1777 om en Godtgørelse af Kongens Kasse til Erstatning for lidte Tab. Han bevilgedes 40 Rdl. aarlig indtil 1783. Da Kvægsygen nu var standset, og den til Bevogtning af Overfartsstederne ved Kongeaaen værende Kordon i Februar 1783 blev fjernet, vilde Beboerne frigøre sig for Afgiften, som de mente var bortfalden ved de stedfundne Tildragelser. Herover klager Præstin til Rentekammeret og paastaar sine Rettigheder at være vedvarende. Heri gives ham Ret og ved Reskript af $\frac{2}{4}$ 1783 til Stiftamtmanden befales »at Bernt Præstien maa fremdeles ligesom forhen af enhver gaaende, som passerer den af ham opførte smalle Bro eller Kirkespang over Kongeaaen ved Vilslev oppebære en Skilling hver Gang, den ham uden nogen Vægning skal betales, og skal det foranstaltes, at denne Tilladelse bliver til Vedkommendes Efterretning tilkendegivet ved et Brædt med det Tegn: Kongeligt Privilegium.«

I 1811, 17. September, konfirmeres dette Privilegium for Peder Poulsen, efter at Spangen i 1809 var undergaaet en betydelig Reparation.

I 1842 dør Vilslev Kromanden Jens Michael Pedersen, som formentlig er Søn af forannævnte Peder Poulsen, han var Indehaver af Spang Privilegiet. Ved hans Død gik baade Kro^s og Spang Privilegiet over til Søren Hansen (Slot) fra Allerup. Han døde 1879, og Enken Mette Marie Andersdatter, Datter af Kro^s mand Anders Jacobsen i N. Farup, fortsatte Driften til sin Død 1903. Ægteskabet var barnløst, men en Plejedatter Ane Pedersen var testamenteret baade Kro og Spang, som hun ejede, da Stormfloden 3. December 1909 ødelagde Spangen. Den blev nu opført for Kommunens Regning og henflyttet til et mere bekvemt Sted, samtidigt blev Passagen derover frigivet.

Darum — Allerup Færgeri.

Første Gang jeg har truffet paa en Omtale af nævnte Færgeri gaar tilbage til den i Ribe for Hekseri i 1601 tiltalte Anna Lourups, der under Sagen mod hende forklarer, at hun 11. December dette Aar er bleven færget over Darum Aa af Thomas Pedersen i Lille Darum. I Tidsrummet forud for 1781, da Jep Sørensen af Store Darum faar Fæstebrev udstedt paa Færgeriet, har dette, som nedenfor anført været bortfæstet til 3 af hans Formænd paa det ham paa-
boende Sted, hvortil Privilegierettigheden synes at være perpetueret. Det kan derfor med Sikkerhed fastslaas, at dette Færgeri har bestaaet som et Privilegium i mindst 100 Aar forud for 1787.

I det Fæstebrev, som udstedes ham 23. December 1787 af Margrethe Rosenørn, sal. Oberstløjtnant von Gersdorffs Efterladte, til Kjærgaard, paa et Boelssted i Store Darum efter ny Matrikel 1 Fdk. 2 $\frac{1}{2}$ Alb., hvoraf han skal betale i aarlig Landegilde 4 Rdl., bestemmes bl. a. at »han lader sit Korn male paa min tilhørende Vejrmølle, være sit Herskab horig og lydige — — —. Færgeriet beholder han saalænge, han passer det upaaklageligt og nyder derfor som sædvanligt, men saa snart bevislig Klage over ham indløber, beholder han ej Færgeriet længere.«

Fire Aar derefter sker det saa, at en Mand i Store Darum, Ole Andersen, søger at erhverve sig Færgeretten ud fra den Betragtning, at Færdslen til Færgelejet gaar over hans Mark og Eng. I en Skrivelse til Stiftamtmanden, af 8. Februar 1787, desangaaende udtaler han, at der mellem Darum og Allerup løber »en dyb, svælgende Aa, som ingen uden i haard Frost kan passere over uden med en Færge. Til dette Sted kan ingen passere fra Store Darum, uden de skal gaa paa en min Gaard i Darum tilskiftet og med Grob indhegnet Eng, som er over 200 Skar lang« og henviser til, at »Folk og Kreaturer fra Fanø, Sønderho, Guldager, Jerne, Skads, Hostrup, Tjæreborg og Sneum med flere Sogne til Ribe og andre Steder, imod at passere om ad Sneumbro (ved Aalbæk), her forkortes Vejen 1 a 2 Mile, saa en Færge i saa Maade er meget nødvendig og uundværlig, men ligesaa meget forventer jeg underskrevne ved, at Kørslen og Gangen samt Høveders Trækning fra Overfartsstedet sker paa min indgrobede Eng alene, hvorved jeg har taget og tager Skade, mens andre uvedkommende (Jep Sørensen) høster Frugten — — — at besørge Færgeriet. Min Eng bliver som meldt optraadt, opkjørt og opædt af trækkende Kreaturer Nat og Dag.« Han har klaget

sin Nød for Birkedommer Lassen paa Kjærgaard, der gav ham Lov til at pante de Skyldige derfor »men som min Gaard ligger næsten inde i Byen, har saadant ikke været at paapasse og at holde et Menneske til sammes Opagtning vilde falde helt betyngeligt, dernæst er jeg bange for Uro og Ufred. I mine ringe Tænker var det derfor meget billigt, at jeg ene og alene maa nyde Høje Øvrigheds naadigste Bevilling at fæрге de fra Darum Side kommende over Aaen til Allerup imod at nyde af hvert Menneske og hvert Hoved 1 Skilling dansk, thi fra Darum og til Aaen er en hel Fjerdingvej, følgelig er en saadan Skilling dyrt fortjent, og ved denne lille Fortjeneste kunde Skaden paa min Eng nogenledes afhjælpes — — — jeg lover saa ikke alene trolig at være Folk til Tjeneste Nat og Dag, men endog holde saadan Fæрге hvormed Folk og Kreaturer sikkert kan overføres — — — «

Efterat Stiftamtmanden har modtaget denne Skrivelse og konfereret Sagen med Birkedommer Lassen, Kjærgaard, meddeler han Ole Andersen, at da Jep Sørensen alt har Bevilling paa omskrevne Færgefart, kan det ansøgte ikke tilstedes.

Ole Andersen giver ikke op, men sender 17. Maj s. A. en Ansøgning til Kongen af omtrent samme Indhold, som den til Stiftamtmanden indgivne og lover »til min gode Konges Indkomster derfor noget taaleligt at betale, i saa Maade underdanigst 1 Rigsdaler, hvorom allerunderdanigst beder en Selvejrbonde, som vil bede godt for Kongens Evighed og al min Næste — — — og som vist vil høre og bønføre en ærlig Bonde.«

Denne Ansøgning sendes Stiftamtmanden til Erklæring. Han indhenter Betænkning fra Sognefogderne i Allerup og Darum, de udtaler bl. a., at da Jorderne for ca. 20 Aar siden blev udskiftet, blev der af det

Stykke Eng, som Ole Andersen besidder, udtaget en 3 Al. bred Vej til Brug for Trafikken til og fra Færgestedet.

Færgeejeren Jep Sørensen afæskes ligeledes en Erklæring, hvori han skriver, at han har købt sit Sted af Kjærgaards underliggende Gods for den Sum 150 Rdl. og ved Avktionen derover er »dette af Ole Andersen paastaaede Færgeløb mig ved berørte Avktion uden Undtagelse solgt og følgelig med fuld Ejendomsret mig tilhørende« og videre bemærker Jep Sørensen at »fra den vestre Side af Aaen vedligeholdes ligeledes en Færge af en Sneumgaards Bonde i Allerup, han overfører de Rejsende fra Vesterkanten, hvilke og har Ret til at gaa paa den af Darum By udlagte Gangsti — — — og da Ole Andersen i sine Ansøgninger har forbigaaet og dulgt de sande Omstændigheder angaaende dette Færgeløb (som Jep Sørensen henviser til har tilhørt 3 af hans Formænd paa det af ham beboede Sted) — — — saa ses hvorvidt Ole Andersens til Kongen paaberaabte Ærlighed strækker sig, hvorfor jeg underdanigst udbeder mig Deres Højvelbaarenheds naadigste Assistance til Haandhævelse af min retfærdige, rette Nydelse af mit efter Køb retsmæssige tilhørende Færgeri imod slige urolige Hoveder og Fredsforstyrre, — — som ved at tilbyde Gaver søger at undertrykke sin fattige Nabo — — —«

Efter Jep Sørensen er Anders Christensen i St. Darum Færgeejer. Han afstaar sit Hus med Færgemateriel til Johan Lauersen Schmidt i St. Darum for en Sum af 199 Rbd. S. V., han faar Privilegiet udstedt 4. Juli 1815 til Overfart fra Darum Siden.

Privilegiet til Overfarten fra Allerup Siden har hidtil tilhørt Sneumgaards Ejere, der har ladet Overfarten besørge af Ejendommens Fæstebønder i Allerup. I 1824 køber Nicolaj Nielsen i Allerup sin Fæste-

ejendom af Sneumgaard og faar samtidig Privilegiet til Færgefart fra Allerup Siden overdraget.

Efter Johan Laursen Schmidts Død gifter Enken sig med Lars Henningsen, paa hvem Overfartsretten fra Darum Siden overdrages ved Bevilling af 28. August 1838 imod til Befordringsvæsenets Fond aarlig i Forbindelse med Færgemanden paa den anden Side at svare 2 Rbdl. S. V.

Under samme Dato faar Hans Rasmussen i Allerup Eneretsbevilling paa Overfarten fra Allerup Siden for gaaende Personer paa de Vilkaar »at han, naar nogen anden vil etablere en Færge eller Pramfart for kørende og ridende paa Forlangende uden nogen Slags Godtgørelse skal tilbagelevere denne Bevilling, og skal han holde en bekvem Baad med de til Overfartens forsvarlige Besørgelse fornødne Folk«. Den privilegerede Grænse fastsættes til at gælde fra Broen ved Aalbæk og til Aamundingen. Taksten fastsættes til 4 Skilling Sølv for Tiden 1. April til ultimo Oktober og til 8 Skil. i de øvrige Maaneder for en Person med Rejsetøj. »Han skal under sin Bevillings Fortabelse overholde de anførte Forskrifter og Bestemmelser samt derhos og saaledes sig skikke og forholde som en brav og fornuftig Færgemand og en tro Undersaat.«

Lars Henningsen i Darum afstaar sine Færgerettigheder til sin Stedsøn Laurs Joh. Schmidt i 1843, han faar af Amtet Tilladelse til at beregne Overfartspengene i Lybækskillinger »da Rigsbankskillinger næsten ikke cirkulerer her paa Egnen«. Han klager stadigt til Amtet over den daarlige Tilstand, Vejen og Stien er i fra Darum til Færgestedet og faar tilsidst udvirket, at der bliver lagt Gangbrædder over Grøfterne mellem Darum og Færgestedet. I 1846 ansøger han om at maa forhøje Taksterne og anfører, at han

skal gaa $\frac{1}{2}$ Mil til og fra Færgestedet og være parat Nat og Dag for 3 Skilling, og at der gennemsnitlig kun overfærges 2 a 3 Personer om Dagen og somme Dage ingen Personer. Amtet forhører sig hos de omliggende Sogneforstanderskaber om Betimeligheden af en Takstforhøjelse, men faar det Svar, at »saalænge man kan faa Folk til at gaa for 2 Skil. pr. Mil, og saalænge Færgemanden endog kan opnaa en Afstaaelsessum af sit Færgeri, kunne vi ej tro, at en Forhøjelse er nødvendig eller tilraadelig, hvilken desuden vilde have tilfølge, at de fattige Vejfarende ej følger den nærmeste Vej, men lader sig sætte over Aaen eller følger kørende og derved sparer Færgepengene«. En lille Forhøjelse opnaaede Schmidt dog alligevel.

I 1853 er der offentligt Syn over Færgemateriellet, og befindes det da »at Færgebaadene er i sejlbar og god Stand. Tilsejlingen er bekvem og god. De fornødne Folk holder Færgemændene, og ingen Mangler er at forefinde i nogen Maade«.

I 1856 andrager Lauers Schmidt paany om Takstforhøjelse »da nu alle Livsfornødenheder i de senere Aar næsten er stegen til det dobbelte, saa det er mig umuligt at kunne bestaa med den nuværende Takst, hvorfor jeg nu underdanigst bønfalder om, at den maa forhøjes til 8 Skilling Rigmønt baade Vinter og Sommer om Dagen og 1 Skilling mere om Natten«.

Sogneforstanderskaberne spørges atter, og de erklærer »at Taksterne er høje nok for hvem, der skal udrede dem, især naar flere af en Familie skal udrede dem« og henviser til, at en Mand i Darum har tilbudt at ville besørge Overfarten til de nugældende Takster. Lauers opnaaede dog en Forhøjelse fra 5 til 6 Skilling for en Person med Rejsetøj og senere hen at fritages for at færge, naar der er Is i Farvandet.

Hans Rasmussen i Allerup overdrager i 1865 sin

Ejendom og Færgeretten til sin Søn Nicolaj Hansen, og Lauers Schmidt i Darum overdrager sine Færgere rettigheder med Amtets Aprobation til Chr. Bork i Darum, efter hvem Karl Nørholm, Darum bliver Færgemand, og er det til Broen over Aaen bliver bygget. Paa det Tidspunkt er Taksten for Overfart af en Person med Rejsetøj 20 Øre. Pramfart med Overførsel af Kreaturer og Vogne synes ikke nogen Tider at have fundet Sted.

Ufarligt har Overfarten ikke været ved Vintertider. Den 21. December 1815 stødte Færgebaaden under Overfarten mod en Isflage, hvorved den kæntrede, og 3 Passagerer omkom, medens Færgekarlen reddede sig op paa Isflagen. I 1830 krævede Aaen ogsaa Ofre. Proprietær Hans Christensen paa Krogsgaard havde været i Ribe for at tale med Stiftamtmanden om en Forbedring af Vejanlægene, der førte til Darum — Allerup Færgested og ligeledes af Færgestedet. Det var Vinter, og da han paa Tilbagevejen skulde over den isbelagte Aa, turde Færgekarlen ikke benytte Færgebaaden, men tilsammen vilde de prøve at gaa over Isen, denne brast imidlertid og begge druknede.

Færgeriet ophørte i 1896, da der blev bygget en Bro over Aaen.

Terphage Færgeriet.

Ved Bevilling af 22. Januar 1819 faar Benjamin Iversen Bleg Eneret paa Færgeriet ved Terphage, før den Tid var Overfarten fri. Han anskaffede 1 Pram og 2 Baade. I den store Stormflod 3. og 4. Februar 1825 led Færgemateriellet samt Færgehuset betydelig

Skade. Den store Pram, som benyttedes til Overførsel af Kreaturer og Vogne, gik fuldstændig tabt. Færgemanden søger i den Anledning om en Understøttelse af Postkassen, som han i Forvejen skylder til Rest 157 Rdl., der er ydet ham forskudsvis i 1819 til Hjælp til Anskaffelsen af de nødvendige Baade m. m. Nu faar han yderligere 232 Rdl. af Postkassen til Anskaffelse af en ny Pram og til Istandsættelse af Huset. Stiftamtmanden oplyser ved denne Lejlighed, at Benjamin Bleg's økonomiske Tilstand er yderst ringe, og at han næppe vil kunne tilbagebetale de ham ydede Understøttelser. I 1831 afstaar han Færgeriet med alt Tilbehør til Niels Bertelsen, som 7. Avgust ansøger om, at Bevillingen maa overføres paa ham, han vil da forpligte sig til »at holde 2 gode bekvemme Baade med dertil fornødne Folk og haaber derfor der maa tilstaas ham Ret til om Sommeren at hæve af hver Person, som overfærges 4 Skilling og om Vinteren 8 Skilling og vil forbinde sig til aarlig at betale til Befordringsvæsenets Kasse 2 Rdl.« Der synes ikke at være nogen Pram tilstede, saa Bleg har sikkert ikke kunnet evne at anskaffe en saadan.

Stiftamtmand Sponech bliver af Generalpostdirektionen afæsket en Erklæring om Færgeriets Nødvendighed. En saadan afgives 27. Sept. 1831 og lyder saaledes: »Da det er til det Almindeliges største Bekvemmelighed og Besparelse af næsten 1½ Miles Omvej, at et Færgeri holdes ved Terphage, maa det anses nødvendigt, at samme vedbliver som en saare gavnlig Indretning, og da Supplikanten som ny Køber af Færgegaarden er i temmelig indskrænket Kaar, mener jeg at anbefale ham til Bevillingsmeddelelse.

Taksten bør dog være 3½ Rigsbankskilling, som netop er 1 Lybskskilling, der er den eneste Møntart,

her gives, om Vinteren 1 $\frac{1}{2}$ Lybskskilling og i Tilfælde af Is i Aaen 2 Lybskskilling.«

Bevillingen bliver Niels Bertelsen tilstaaet paa nævnte Vilkaar dog mod at forrente og afdrage 157 Rdl., som Benjamin Bleg skylder Postkassen, hvilket Niels Bertelsen forpligter sig til at gøre. Han skal tillige føre en Dagbog, som enhver Rejsende egenhændig skal paategne for hver Overfart. Dette sker ikke altid, og i 1833 dikteres Færgemanden for Forsømmelse heraf en Bøde paa 1 Rdl. Sølv, hvilken Bøde synes Færgemanden for høj, hvorfor han under 3. Avgust tilskriver Postdirektionen og meddeler denne, at der jævnlig kommer Folk over, som ikke kan skrive, og »naar Dagbogen fremlægges for dem til Paategning om Tilfredshed eller Anke, da forlanger de af mig at skrive i Dagbogen for dem, hvilket undertiden mine Børn og undertiden jeg har gjort, og ved denne Lejlighed fremkommer en og samme Haand i Dagbogen. Men at enhver Rejsende, som selv kan skrive sit Navn ogsaa har skrevet, samt at jeg nøjagtig har affordret enhver Rejsende egenhændig Paategning i Dagbogen, dette vil og kan jeg med Lovens Ed bekræfte ja, ogsaa bevidne, og da jeg ved samvittighedsfuldt at have gjort alt for at efterkomme Direktionens Befaling, finder jeg mig ikke beføjet til at betale den dikterede Bøde og beder derfor om at maatte forskaanes for at betale Mulkten«.

Paa anbefaling af Stiftamtmanden, der har faaet Sagen til Erklæring, eftergives han Bøden.

Den paa Færgeriet hvilende Gæld kniber det stadigt med for Niels Bertelsen at faa betalt, han beder jævnligt om Henstand med Renter og Afdrag. I 1837 er Gælden dog bragt ned til 14 Rdl. 33 Skilling.

I dette Aar beslutter Niels Bertelsen sig til at anskaffe en tidssvarende Færgepram med Træktov;

men ejer ikke Midler til dens Anskaffelse. Han ansøger derfor om et Laan paa 200 Speciedaler af Postkassen til Prammens Anskaffelse. Postdirektionen indhenter Erklæringer fra Herredsfogderne, Stiftamtmanden, Sognefogderne og Havnekommissionen i Varde om Sagens Betimelighed. Sidstnævnte protesterer af al Kraft mod Anskaffelse af Prammen, den udtaler, at Folk kan om Sommeren gaa og køre over Aaen, om Vinteren er der ingen Trafik, Bunden i Aaen ved Færgestedet er daarlig, Vejen dertil er leret, Varer til Hø, Oksby og Kjelst overføres direkte dertil med Baad fra Hjerting, og ellers kan Tømmer flaades over eller gennem Aaen, forøvrigt sælger Købmændene i Varde Tømmer til samme Priser som Købmændene i Hjerting, Færgeriet med Pramfart vil desuden slet ikke kunne svare sig.

Havnekommissionen havde faaet Stiftamtets Betænkning til Gennemsyn, i denne hedder det »at det vil lette Samfærdslen mellem Sognene nord for Aaen og Toldstedet Hjerting, hvor der handles med Tømmer og adskillige grove Varer, og hvor den egentlige Udskibning af Landets Produkter paa denne Egn finder Sted, og paa den anden Side Aaen at skaffe Sognene Hostrup, Guldager, Jerne og Brøndum i Forbindelse med de nord for Aaen liggende Sognes betydelige Havfiskerier, idet Vejen betydelig forkortes fremfor at skulle passere Vejen over Broen ved Varde eller til sine Tider Aastedet ved Janderup. De nordlige Sogne vil tillige opnaa den Fordel at have betydelig kortere Vej til Ribe Købstad, da en Vej siden uden nogen Vanskelighed kan opkastes fra Færgestedet til Guldager Kirke, hvor den da falder ind i Landevejen til Ribe.

Sognefogderne i Billum og Hostrup, hvis Sognemænd Vejarbejdet i Anledning af Pramfarten dog især vil

falde til Last, har erklæret sig for Anlægget, ligesaa Herredsfogden i Skads Herred og selv den for Varde Bys Skyld stedfundne Opposition vidner om, at denne Indretning er hensigtsmæssig for Landalmuen. Vejen vil ogsaa forkortes for de mange, som vil besøge Avktionerne paa de kgl. Forstrande i Vester Herred eller de, som der paa Embedsvegne skulle møde«.

Efter denne udmærkede Tilkendegivelse af Færgeriets Nødvendighed opnaar Niels Bertelsen et Laan paa 200 Speciedaler (ca. 800 Kr.) mod fra 1840 at regne at skulle afdrage Summen med 50 Rdl. aarlig foruden Renter. Han søgte ogsaa om, da der skal mere Mandskab til Betjening af Færgeriet, at faa to af sine Sønner fritaget for Militærtjeneste, hvilket dog nægtedes, samt at det forbydes at køre med Vogne over Aaen ved det gamle Overkørselssted, hvad mange gør i Sommertiden.

Den nye Bevilling udstedes til Niels Bertelsen 25. December 1838, og der bliver i den Anledning fastsat Takster for Overfarten: »For en løs Hest eller Kvæghoved 6 Skilling, et Svin, Faar eller en Kalv 2 Skil., en Rejsevogn, en Arbejdsvogn eller Fjællvogn med Læs og 2 Heste samt Kusk 8 Skil., de flere Heste, der maatte være for en Vogn, 6 Skil., hvilke Takster fra 1. Oktober til ultimo Marts forhøjes til det dobbelte«.

Grænsen for Færgestedets Eneret fastsættes fra Janderup Færgested fra den derværende gamle Overkørselssted omtrent ud for Janderup Kirke og indtil Mundingen af Varde Aa. Fritaget for at svare Færgepenge er enhver, som rejser i egentlige Kongerejser, hvorimod det tilkommer Færgemanden den takstmæssige Betaling af dem, der rejser med Fribeholdning i Amtsrejser og af Distriktets Toldembedsmænd, som af disse foretages med Diætpenge, hvilken

Betaling skal udredes af Amtet for de førstnævnte og for de sidstnævnte af dem, der yder Befordringsudgifterne.

I 1841 klager Niels Bertelsen over, at Vejen til hans Pramsted er saa daarlig »at den endog med ubelæsede Vogne er næsten ufremkommelig, og det Tab jeg derved lider, ser jeg ingen Raad til at udholde, min Næring er derhos saa ringe, at jeg ingen Udveje kan se til at tilvejebringe det aarlige Afdrag samt Renter, som jeg har at svare til Direktionen og beder særdeles om, at Vejen over Billumenge maa til Foraaret tidlig istandsættes.« Han klager samtidig over, at Taksten er for lav »for Eks. for en Fjællevogn, hvorpaa hænger undertiden 10 Karle og faar desuagtet ikke mere end 8 Skil. deraf, thi Personerne foresgiver alle, at de hører til Vognen«. Han anmoder derfor Direktionen om at komme ham til Hjælp. Denne afæsker som sædvanlig Stiftamtmandens Erklæring paa Andragendet, i denne hedder det, at Vejen er vel slet, dog ikke ufarbar eftersom en Vogn fra Ribe for nylig har passeret den uden Besvær. Stiftamtmanden havde ogsaa i afvigte September selv passeret Vejen »men nu havde han givet Herredsfogden Ordre til saasnart Vejrliget tillader det at tilkøre ialt 400 Læs Sand og Grus og ansætte en Vejmand under Opsyn af Sognefogden. Det er den vedholdende Regn og den høje Vandstand i Aaen, som bragte Vandet over det Aaen nærmeste værende Vejstykke, ca. 2000 Alen, der bestaar af en fed og leret Jordbund i Forbindelse med Rugsædens saa vanskelige Nedlægning i Aar, der havde større Krav paa Landmandens Tid, som har umuliggjort det paatænkte Arbejde.«

Vejen blev saa den paafølgende Sommer, 1842, grundigt forbedret, men da Niels Bertelsen ikke ser sig i Stand til at udrede det stipulerede Halvaars Af-

drag paa Gælden til Postdirektionen, skyder han Skylden over paa Vejens Ufarbarhed det sidste Aar, der har forringet hans Indkomst, samt at hans 2 Sønner er indkaldt til Militærtjeneste.

I 1848 kniber det ogsaa med at udrede Afgiften for Færgeriet og at faa dette besørget. Den 28. April beklager han sig herover i en Ansøgning til Generaldirektionen: »Hidtil har jeg haft mine 2 Sønner hjemme, og med deres Hjælp har jeg kunnet udføre, hvad min Pligt er som Færgemand, men nu har Kongens Bud taget begge mine Sønner fra mig paa en Gang, og jeg staar med min svage Hustru ene med Færgeriet. Karle er her ingen af at faa, og nu kan jeg, som er 65 Aar, ikke længere bestyre Pramfarten. Hvad skal, hvad maa jeg gøre? Maa jeg, saafremt jeg nødsages dertil, indtil videre oplægge Prammen. Eller var det ikke muligt, at den høje General-Postdirektion kunde og vilde vise mig den Gunst og Naade, at udvirke den ældste Søn Bertel Chr. Nielsen fri som Soldat. Han blev første Gang udskrevet til Soldat 1838 og nu afrejste han i Gaar til Aalborg, hvor han ligger ved 7. Bataillon.«

Trods Postdirektionens varme anbefaling blev en om fritagelsen indsendt Ansøgning dog ikke bevilget. Direktionen gentager Ansøgningen, dennegang til Krigsministeriet, som ved Resolution af 31. Juli 1848 bevilgede det ansøgte.

Sønnen Bertel Nielsen overtager Færgeriet i 1858 efter Bevilling af 28. Juli, ved hvilken Lejlighed der tilføjes de gældende Takster den Bestemmelse, at der skal betales 4 Skilling for en Person, som har saa meget Gods eller Rejsetøj med sig, som han kan have i Haanden — hidtil kun 2 Skilling, endvidere bestemtes at ingen under Erlæggelse af dobbelte Færgespenge samt 2 a 4 Rdl. Mulkt til Stedets Fattigkasse maa

understaa sig at gøre Indgreb i Færgemandens Færgerettigheder, skulde Færgemanden opkræve højere Takster end fastsat, skal han bøde 2 a 4 Rdl. til Stedets Fattigkasse. Færgefolkene maa ikke modtage Drikkepenge for Medhjælp ved Kreaturers, Vognes samt Godsets Ind- og Udladning, men derimod nok for Tøjs og Godsets Befordring til og fra Landingsstedet. Taksten skal derhos opslaas paa begge Sider af Færgestedet til alle Paagældendes Kundskab.

Ved Bertel Niensens Overtagelse af Færgeriet blev der foretaget Syn over Færgemateriellet, som viste sig at bestaa af »en Pram 11 Alen lang, 5¹/₄ Alen vid udenbords, 1 Baad 7 Al. lang, 2 Al. 3 Tom. vid udenbords, 1 Baad 6 Al. 18 Tom. lang, 1 Al. 20 Tom. vid med 4 anstændige Sæder samt dertil fornødne Aarer, alt i behørig Stand.«

Kort efter at Bertel Nielsen har overtaget Færgeriet, ansøger han om at maa aflyse Færgefarten med Prammen paa Ebbetid »da der i de senere Aar ved Brohovedet paa Vester Herreds Side har tillagt saadant Lag af Klæg, omtrent ¹/₂ Al. paa den ydre Ende af Brohovedet, saa at jeg ikke kan komme Brohovedet nær paa 5 a 6 Alen i Ebbetiden. Af den Grund er Passagererne bange for at komme over med Prammen med Heste og Vogne, da der derved let kan ske en Ulykke, som flere Gange har været nær ved Haanden.«

Amtsraadet vedtog derefter at lade Brohovedet forlænge paa dets Bekostning.

I 1862 søger den gamle Niels Bertelsen om en Understøttelse af Postkassen paa Grund af sin høje Alder, idet han peger paa, at han i omtrent 32 Aar har besørget Færgefarten ved Terphage »til Hjælp til Løn og Kost for en Pige, som vil pleje mig. Jeg er næ-

sten 81 Aar med daarligt Syn og maadeligt Helbred og kan derfor ikke forrette noget.«

Postdirektionen beklager ikke at kunne imødekomme hans Ansøgning ogsaa fordi, han nyder Aftægt fra Sønnen.

Ved Stormfloden den 29. og 30. Oktober 1863 blev den store Pram aldeles ødelagt, til hvis Fornyelse Bertel Nielsen efter Ansøgning faar et Tilskud fra Postdirektionen paa 150 Rdl., der formenes at ville kunne dække Halvdelen af Udgifterne ved Restavreringen. Efter at denne er fuldført, vil han helst undgaa at udsætte Prammen for ny Molestering og ansøger desaaarsag om, at han maa oplægge den i Maanederne November—Februar »da Storm og Isgang tit er voldsom og Trafiken i den Tid kun ringe.« Dette afslaaes, da de indhentede Erklæringer gaar ud paa, at Prammen aldrig kan undværes.

I 1872 besværer Bertel Nielsen sig atter over, at Brohovedet ved Færgestedet befinder sig i en uforvarsvarlig Tilstand og anholder Amtet om at befindende Mangler maa afhjælpes ved Amtets Foranstaltning. Efter Overslag fra Vejinspektøren vil Istandsættelsen koste ca. 264 Rdl. Amtet svarede, at det maatte anse de tilstødende Kommuner at være pligtige til at tilvejebringe fornøden Adgang til Færgen. Sagen forelægges Janderup—Billum Sogne, der svarer med at henvise til, at hele Færgeanlægget er fremkommen for i Henhold til Plakat af 6. Marts 1838 at kunne tildrage et større Hjælpedistrikt ved Sandflugtsdæmpningen i Vester Herred*, som nu ved en Omordning af Sandflugtsbyrden er bortfalden. Amtet foreholder dog, at der paaheviler nævnte Kommune en Forpligtelse til at vedligeholde Forbindelsen til Færgestedet,

*) Af foranstaaende vil ses, at dette kun er Udenomssnak.

men stiller i Udsigt, at et passende Bidrag dertil muligvis kunde ydes af Amtsfonden.

I 1876 blev det paalagt Færgemanden at anskaffe et Horn, som Lydapparat til Brug for de fra Vester Herreds Side ankommende Rejsende. I 1877 andrager Færgemanden om, at dette maa ombyttes med en Klokke, hvilket tillodes.

I 1886 gaar Færgeriet over til Johan Mathias Thomsen Sillesen, der afkøbte Bertel Nielsen Færgegaarden med Færgemateriellet og fik Eneretsbevilling paa Færgeriet for 10 Aar samt Tilladelse til at oplægge Færgeprammen i Maanederne December—Februar.

For Tiden er Sillas Sillesen Indehaver af Færgeri-privilegiet, og han maa betragtes som den sidste Færgemand ved Aaløbene i Ribe Amt, idet Færgeriet afløses af en Bro over Aaen.

Janderup Færgeri.

Et paatænkt Færgeri ved Janderup Færgeplads findes første Gang omtalt i 1795, da Knud Christensen af Janderup ansøger om Bevilling derpaa. Hidtil havde der været Kørested over Aaen. Han tilbyder at betale i Afgift derfor 1 Rdl. aarlig, samtidig med Knud Christensens Ansøgning indkommer der en lignende fra Jørgen Jensen bilagt flere Erklæringer fra Omegnsens Beboere, hvilke Erklæringer Stiftamtmanden har foranlediget fremkaldt. Beboerne i Alslev er ikke stemt for Sagens Gennemførelse og vil under ingen Omstændigheder udlægge Vej til Færgestedet. Vardes Borgere er heller ikke begejstrede for Sagen. Af den Grund finder Stiftamtmanden, at Sagen bør stilles i

Bero til Egnens Beboere er enige. Dette synes først at være Tilfældet i 1818, da Frands Bennedsen at Janderup søger om Eneretsbevilling paa Færgefarten. Stiftamtmanden anbefaler Ansøgningen til Bønhørelse, idet han udtaler i en Erklæring af 7. Juli 1819 at »Kromand Frands Bennedsen ejer et ved Varde Aa ved Janderup By beliggende Sted »Skipperhuset« kaldet, hvortil mange fra den Egn have søgt for at føres over Aaen med hans dér altid havende Baad« og foreslaar at Supplikanten overdrages Færgeretten mod en aarlig Afgift af 2 Rdl. Sølv til Befordringsvæsenets Kasse.

Den følgende Færgemand er sandsynligt Ole Hansen i »Skipperhuset«, hvis Bevilling er af 14. Nov. 1835. I 1847 søger han om, at Færgeriet maa udvides til at omfatte Pramfart, d.v.s. ogsaa at overføre Kreaturer, Heste og Vogne m. m. Det gaar dog ikke saa helt let at faa Bevillingen af Hensyn til det ved Terphage beliggende Færgested, hvis Indehaver Niels Bertelsen bliver afæsket en Erklæring om Betimeligheden af en Pramfart ved Janderup. I den af ham afgivne Erklæring, dat. 30. Januar 1847, udtaler han som sin Mening, at hans Færgerettigheders Omfang strækker sig til Janderup Kirke. Han er fuldstændig overbevist om, at der ikke behøves 2 Pramme paa saa kort en Afstand, og hvis dette nogen Sinde skulde ske, den ene da vilde øde den anden eller, at ingen af dem kunde svare Regning. At dette er min fuldkomne Overbevisning og alvorlige Formening, haaber jeg vil ses deraf, at jeg hellere gør det Tilbud at overlade min Pram og dertil hørende Rettigheder til Ole Hansen for en moderat Betaling hellere end se den af ham attraaede Plan bragt i Stand. Dersom altsaa Generalpostdirektionen skulde finde, at Janderup for Samfærdselens Skyld egner sig bedre til Pram-

fart end Terphage, da er jeg villig til at afstaa mine Rettigheder. At de her paa Stedet gjorde Bekostninger paa Brohovedets Anlæg m. v. i saa Fald var spildt er indlysende.

Det er ingenlunde min Hensigt at ville virke mod et Foretagendes Fremme, der var nyttigt og nødvendigt, men dette anser jeg ikke det attraaede at være, og nu efter at jeg har gjort Bekostninger og Anstrenselse og om et Par Aar, naar jeg faar min Gæld til Postkassen afgjort, først skal nyde godt af min Anstrenselse skal se en Indretning fremstaa inden for den mig afstukne Grænselinie, det vil sikkert tilstaa at være yderst nedslaaende for mig.

Jeg er allerede temmelig ved Alder, mit Sted er lille, jeg har ingen Formue. Jeg havde haabet, at Pramsfarten kunde hjulpet mig til at berede mig en taalelig Udsigt i Fremtiden, og derfor haaber jeg, at det ikke vil fortrydes paa mig, om jeg maaske vel skarpt har udtalt mig imod det paatænkte Anlæg, især da jeg hverken kan indse sammes Nødvendighed eller Nytte hverken for Omegnen eller for Ansøgeren, men tværtimod til stor Skade baade for ham og mig. — —«

Protesten nyttede ikke, Ole Hansen fik Eneretsbevillingen udstedt 26. Marts 1847 med Takster fastsat som ved Terphage. Mærkeligt nok havde hverken Varde Havnekommission eller andre lokale Avtoriteter noget at indvende mod Bevillingens Givelse. Pramsfarten maa alligevel ikke kunnet svare sig i Længden, thi ved det den 4. Maj 1853 afholdte lovbefalede aarlige Syn over Færgemateriellet omtales kun at være tilstede »2 Baade i sejlbar Stand med Tilbehør af Aarer og Stager.«

I 1865 d. 21. Juli faar Frands Thomsen Hansen udstedt Bevilling paa Færgefarten, det oplystes da, at Indtægterne deraf var saare ringe. Det ved Bevillingen

gens Udstedelse fastsatte Gebyr m. m. 13 Rdl. 48 Sk. blev Bevillingshaveren af den Grund eftergivet. Siden hen søger Ejeren om Tilskud til Opretholdelsen af Driften. Amtsraadet bevilger ham aarlig 50 Kr., som han endnu oppebærer 1892. Nogen Tid derefter maa Færgeriet ved Janderup være blevet nedlagt, da jeg ikke siden har fundet det omtalt.

Nymindegab — Holmsland.

Ved Nymindegab har der i over 100 Aar været drevet Krohold, idet Jens Jacobsen af Lunde den 16. November 1837 faar Privilegium paa Oprettelsen af et Krohold ved Nymindegab, hvorfra der i umindelige Tider har været drevet betydeligt Fiskeri samt var et Sted, forbi hvilket Sejladsen skete til Ringkøbing, og hvor der af den Grund var Lodsstation. Disse Omstændigheder har vel nok været medvirkende til Krostedets Fremkomst. Jens Jacobsen besørgede lejlighedsvis Folk oversat til og fra Holmsland med en lille Baad, som en af Stedets Fiskere førte. Udover en Drikkeskilling til Baadføreren kostede Farten ikke noget, men der faldt jo vel nok lidt Fortjeneste af til Kroholderen, hos hvem der var god Lejlighed til at nyde et Par Genstande, almindelig en Kaffepunsch til 4 Skilling.

I 1841 søger Kromanden om Eneret til Befordring af Gods, Kreaturer og Folk over Gabet, men hans Ansøgning bliver afslaaet, vel nok fordi Sognefogden i Lønne mente, at Eneret ikke burde gives nogen. Samme Aar afstaar han Kroen til Broderen Christen Jacobsen, som ogsaa fik Afslag paa Ansøgning om Eneret til Færgefarten.

I denne Ansøgning siger han, at Beboerne paa Holmsland kun har meget ringe Avlsbrug og maa derfor tilforhandle sig Korn enten i Varde eller om- liggende Sogne Syd for Gabet, og at omvendt Be- boerne af de østre Sogne samt fra Varde tit har Ærinde til Holmsland særligt til Avktioner over strandet Gods, ligesom ogsaa Embedsmænd paa deres Forret- ningsrejser meget ofte passerer denne Vej.

Ansøgningen blev sendt til Erklæring hos flere Au- toriteter, hvoraf Amtmand Tillisch i Ringkøbing fandt det hensigtsmæssigt, at der blev etableret en fast Fær- gefart ved Gabet, men vilde dog henlede Opmærk- somheden paa, at Lodsens, der var stationeret ved Ny- mindegab, erholdt aarligt et Vederlag af den konge- lige Kasse paa 6 Rrl. for at sætte Folk over, der søgte Arbejde paa Holmslands Klit, og han mente derfor, at Supplikanten burde paalægges at besørge saadanne Folk over Gabet mod at erholde nævnte Beløb ud- betalt.

Sogneforstanderskabet saa ikke med helt milde Øjne paa en saadan Enerets Givelse, navnlig da Supplikan- ten samtidig holdt Kro, som man ansaa at være til stor Skade for de derværende Fiskere, der vilde have altfor rig Lejlighed til at sætte deres surt fortjente Penge til ved Drikkeri paa Kroen, det samme Syn paa Sagen har By- og Herredsfogden i Varde, der foreslaar at skulde Privilegiet blive givet, da burde det Gods, der købes paa Strandavktioner paa Holms- land, overføres gratis og mener at de fattige Fiskere berøves en lille Indtægt, som de nu og da har af at færge, hvis en enkelt Mand faar Eneret paa Færgeriet.

Bevillingen blev ikke givet.

Men Chr. Jacobsen giver ikke op derfor, han ind- giver en ny Ansøgning, dateret 24. Februar 1846, og

Avtoriteterne ser nu mere venligt paa en Bevillings Meddelelse. Det har i nogen Tid forud været lidt vanskeligt at blive overfærget af flere Grunde, og det har nok været medafgørende, at Sogneforstanderskabet anbefaler Ansøgningen til Bønhørelse.

Stiftamtmanden Grev Spønnech var lidt betænkeligt ved at anbefale Sagen af Hensyn ogsaa til Fiskernes Bifortjeneste ved Færgefarten, men da de kun kunde besørge denne i den Tid, de laa ved Gabet og fiskede derfra, og den omkringboende Befolkning meget ønskede at faa Færgeriet etableret, ligesom Ringkøbing ogsaa saa med velvillige Øjne paa en reguleret Færgefart, blev Andragendet støttet. I denne fremhæver Chr. Jacobsen, at det er vanskelig for en Rejsende at blive overført over Nymindegab, da der ved Gabet foruden Kroen kun ligger 2 Huse, nemlig Toldbetjentboligen og Lodshuset, der kun er beboet af Lodsens i den Tid af Aaret, da Skibsfarten finder Sted. Han bor om Vinteren i S. Bork. Paa den vestre Side af Udløbet findes intet Hus nærmere end i det $\frac{1}{2}$ Mil derfra liggende Sted Bjerregaard. »Som en Følge af denne Beliggenhed kan ingen stole paa at erholde Baad, selv i den Tid Søfarten og Fiskeriet finder Sted, da enhver naturligvis passer sin egen Næringsvej, naar Vind og Vejr er favorabel, og i den anden Tid af Aaret vil der ikke let her paa denne ubeboede Kyst findes andre, der kan besørge Overfarten end Beboerne af Værtshuset.

Det er naturligt, at de, som saadan benytter mine Baade og mine Folk, er villige til at give mig et passende Vederlag derfor, men for at undgaa al Vilkaarlighed vil jeg helst underkaste mig det Offentliges Bestemmelse af Taksten, og naar jeg sikredes Eneret til for Betaling at overføre Personer og Gods, vil jeg heller ikke have noget imod, at der til Betryggelse

for de Rejsende paalægges mig Forpligtelse til at præstere saadan Færgefart.«

Hvis han bliver tilstaaet Privilegiet, foreslaar han Taksterne for Overfarten sat saaledes: For en Person 3 Skilling, 1 Hest eller Kvæghoved 16 Skil., 2 Heste 20 Skil. og en Vogn 12 Skil., om Vinteren fra 1. Nov. til 1. April en halv Gange saa meget.

Sogneforstanderskabene for Henne og Lønne anbefaler Ansøgningen, idet de dog ønsker en Takst ogsaa for Korn »da Færgeriet just maa ses gavnligt med Hensyn til det ikke ubetydelige Kvantum Korn, der aarlig overføres i Smaapartier fra Lønne Sogn til Holmsland, hvor kun avles lidt Korn«.

Denne Gang bliver Bevillingen meddelt, under 12. August 1847, Færgemanden »skal holde 1 Jolle, som kan ros af 1 Mand, i hvilken kan overføres 3 Personer, 1 Baad af omtrent 7 Alens Længde og af forholdsviis Bredde og Dybde tjenlig til at overføre 8 à 10 Personer eller tvende Heste eller Kreaturer eller 1 Vogn, og han drager Omsorg for, at Signalering fra den modsatte Bred i paakommende Tilfælde kan finde Sted ved Raaben og Hejsning af Flag, at naar samtidig flere Kreaturer eller Mennesker skal overføres, og han ikke kan udføre dette i Løbet af 1 Time, maa han finde sig i, at der da benyttes anden Lejlighed til Overfarten, at Eneretten ophører uden nogen Erstatning, naar det Offentlige maatte finde saadant hensigtsmæssigt. Han og hans Folk skal dernæst være de Rejsende behjælpelig ved Overfarten.«

Færgebaadene var endnu ikke anskaffet i November 1848, hvilket Stiftamtmanden gør Færgemanden opmærksom paa og paalægger ham snarest at skaffe disse. Færgemanden svarer, at Skibsbygger N. Røgter i Henneby, som havde paataget sig at bygge Baadene,

ikke saa sig i Stand dertil, fordi Krigen havde taget alle hans Folk.

Åf en den 16. Marts 1849 foretaget Synsforretning fremgaar det, at Materiellet er anskaffet, foruden ovennævnte Jolle og Baad tillige en Færgepram, der er 10 Alen lang i Kølen, og at Signaleringen kan ske ved en Raaber af Messing, der hang paa en Pæl paa Gabets vestre Side.

Bevillingen bliver derefter 21. Avgust 1849 udstedt til Chr. Jacobsen med Eneret til at befordre Personer, Gods og Kreaturer fra og til Holmslands Klit paa en Strækning, der fastsættes til $\frac{1}{2}$ Mil paa begge Sider af Færgestedet.

Christen Jacobsen averterer Kro og Færgeprivilegiet til Salg i 1852, men faar først det hele afhændet i 1854 til Gaardejer Jens Henriksen fra Stauning, han maa svare en aarlig Afgift af 2 Mark til Befordringsvæsenets Fond. Han faar dog ikke Bevillingen overført paa sig før i 1856. Færgeriet lader han bestyre af Niels Jensen.

Noget rentabelt Foretagende var Færgeriet sikkert ikke, og Færgemanden maa af en eller anden Grund have misligholdt Privilegiet, thi ved kgl. Resolution af 10. Juli 1861 hæves dette. Denne Resolution maa dog være traadt ud af Kraft, thi Niels Jensen findes at bestyre Færgeriet endnu i 1863, da der bliver gjort Udlæg i samtlige Baade og øvrige Færgemateriel, og Jens Henriksen faar Besked om, at hvis han ikke sørger for at faa Forholdene ordnet saaledes, at Baadene med mere ikke bliver solgt, vil han miste sit Privilegium til Færgefart. Jens Henriksen maa ikke have set sig i Stand til at beholde Færgemateriellet og mister saaledes sin Eneretsbevilling, der gaar over paa Thomas Christensen fra Lydom, en ung Mand paa knap 30 Aar, som et Par Aar i Forvejen har købt Færge-

gaarden, Privilegiet paa Færgeriet tilstedes ham 21. Marts 1865, og der udarbejdes en ny Takst for Overfarten, som sanktioneredes af Generalpostdirektøren, og er gennemgaaende 25 pro Cent højere end den gamle fra 1849 vedtagne Takst dog bestemmes, at hvad en Rejsende selv medtager af Korn, Mel eller deslige under 1 Td. overføres frit, ligeledes skal de som følger Heste, Kvæg eller Vogne som Drivere eller Kuske befordres frit. Færgfolkene maa ikke under Mulkt fordre Drikkepenge af de Rejsende med mindre deres Tjeneste benyttes til Godssets Befordring til og fra Landingsstederne. Færgemanden maa ikke under en Mulkt af 4 Rdl. kræve eller oppebære højere Overfartspenge end fastslaaet, ej heller fordre Betaling af dem, som er berettiget til fri Overfart. Taksterne skal opslaas paa begge Sider af Færgeløbet for at komme til de paagældendes Kundskab.

For Thomas Christensen kommer Færgeriet ikke til at svare sig, han er ogsaa fulgt af forskellige Uheld, Baadene og Prammen lider ofte Havari, Tolderne som sætter frit over Færgeløbet i egne Baade, medtager ofte andre Personer, hvad Thomas Christensen klager over. Materiellet holdes derfor ikke altid i tilbørlig Stand, og Færgeriet forsømmes. Befolkningen klager over Misrøgt, men Thomas Christensen forsvarer sig med, at det kun er i Vintermaanederne, og naar Storm og Højvande indtræder, at Overfarten er noget mangelfuldt, hvad han ikke er Herre over, tilmed kan Indtægterne ikke dække de Udgifter, der er fornøden til Mandskabets Lønninger og Vedligeholdelse af Færgemateriellet. Han søger om et aarligt Tilskud paa 150 Rdl. og Fritagelse for at holde Kørepram, naar der er Drivis i Farvandet. Imødekommes hans Andragende ikke, ser han sig nødt til at opgive Færgeriet. Generalpostdirektoratet ønsker ikke at yde noget Ve-

derlag eller Tilskud til Driften, hvorfor Thomas Christensen frasiger sig Færgeretten og driver derefter i flere Aar Købmandshandel i Nymindegab.

Kromand Jes Christensen overtager saa Færgeriet fra 30. Oktober 1871 at regne, han var økonomisk vel situeret og mente at kunne drive Færgeriet uden offentligt Tilskud, idet han dog opstillede Betingelser for Afbenyttelsen af den store Kørepram i de vanskelige Tider om Vinteren, hvilket blev imødekommen. Jes Christensen ombyttede Raaberen paa den vestre Side af Gabet med en Skibsklokke, der hidrørte fra et paa Horns Rev forlist Dampskib, hvis Navn »Ingeborg« stod paa Klokken. Det hed derfor altid, naar den benyttedes: »Nu kalder Ingeborg«.

Færgeriet svarede sig stadigt ikke. I 1876 i September indsender Jes Christensen uden videre sin Færgebevilling til Ribe Amtsråd til Kassation, men udtaler, at hvis der kan ydes ham et Tilskud af aarligt 200 Kr. vil han fortsætte. Ribe Amtsråd vedtog saa at yde ham et aarligt Tilskud i 3 Aar af 100 Kr. under Forudsætning af, at Ringkøbing Amtsråd ydede et lignende Beløb, hvad det indgik paa, og saalænge Færgeriet bestod ydedes aarligt nævnte Beløb.

Jes Christensen afstod Færgeprivilegiet til sin Søn Jens L. Kristensen tilligemed Kroen, han afstod Færgeriet til S. P. Sørensen fra S. Bork i 1929, men 1932 nedlagdes Færgeriet for bestandigt, idet Holmslands Klit nu ved en da anlagt Dæmning blev forbunden med Gabets østre Kyst, og nu suser Bilerne daglig ad den paa Dæmningen anlagte Vej uden Hensyn til Vind og Vejr. Et nyt Udløb fra Ringkøbing Fjord er som bekendt skabt Nord for Nymindegabs gamle Løb.

Den gamle Kro, hvortil Færgeriet i mange Aar var knyttet, nedbrændte fuldstændig 18. September 1936.

Færgen ved Ribe Holme.

Ribe Aa har ogsaa haft sit Færgeri, der dog kun gjorde Tjeneste i Høhøstens Tid, i hvilken det sørgede Overførelsen af Hø fra Ribe Holme. Indtil 1830 var Transporten af Høet foregaaet ved Kørsel gennem Aaen, i hvilken der i Høslettens Tid var lagt Faskiner og Risknipper i saadan Mængde, at der dannedes en Slags Bro, som dog ikke dæmmede op for Strømmen, og dog dannede et brugbart Kørested. Dette Færdelsesforhold til og fra Holmene var dog for primitivt, og i 1829 besluttede den Del af Ribe Bys Borgere, som var interesseret i Holmeafgrøden at anskaffe en Kørepram. Denne blev bestilt hos den dygtige Skibsbygmester J. Fr. Schrøder paa Fanø (død 1870, 92 Aar). Efter Byarkivar C. N. Termansen blev Prammen afleveret af Schrøder 1. Juli 1830, og efter at en Kommission paa Ribe Bys og Lodsejernes Vegne ved Syn havde fundet Arbejdet og Tømmeret godt, blev Prammen antaget som fyldestgørende.

Færgen til Ribe Holme.

Prammen havde en Længde af 13 Alen og en Bredde af 8 Alen med en bevægelig Klap i hver Ende. Bunden var af Bøgeplanker, Knæer og Leder af Egetømmer. Schrøder havde gjort Arbejdet med Prammen færdig i Løbet af 4 Uger med Hjælp af 3 Skibstømmer. Den kostede fra hans Haand 282 Rdl. Kurant leveret ved Holmene.

Tværs over Aaen blev spændt et svært Tov, ved Hjælp af hvilket Prammen blev trukken over. Paa Holmen var anbragt et Spil til Sænkning af Færgetovet, naar et Skib skulde passere forbi. Færgetovet, der spændtes af Rebslagermester J. Jørgensen, Sønderho, vejede 251 Pund og maalte $5\frac{1}{2}$ Tommer i Omfang. Der blev ansat 2 Færgekære til at betjene Prammen, som skulde være disponibel fra Kl. 3 Morgen til Kl. 10 Aften.

I over 100 Aar har dette Færgeri bestaaet i Sommermaanederne, men er for kun faa Aar siden nedlagt, da Holmene blev gennemskaaret, og der over Aaens Sving omkring Holmen blev anlagt en Dæmning, hvorover Færdslen til og fra Holmen nu foregaar. En lignende Færgepram var henlagt i sin Tid ved Kanalhuset paa Mandøhøllade; dens Virksomhed er ogsaa ophævet.

Kilder: Ribe Stiftamts Kopibøger, Ribe Amtsrads Forhandlingsprotokoller, Ribe Amts Færgesager i Rentekammerets Arkiv i Rigsarkivet og Meddelelser af Rentier Jens M. Lauridsen, Gredstedbro.

To Smugleraffærer.

Af *M. A. Ebbesen.*

Gennem flere Aarhundreder var Kongeaaen Toldgrænse, først mellem to Landsdele inden for samme Rige og senere – fra 1864 – mellem to Riger. Gennem lige saa mange Aarhundreder smugledes der langs Kongeaaen; det var til sidst blevet en Sport, som næsten alle nærboende Mænd, og stundom Kvinderne med, deltog i. Endnu gaar der Sagn om de Puds, man spillede Toldvæsenet, og i Arkiverne findes sikkert Stof til mange spændende Fortællinger. Saaledes findes der f. Eks. i Endrupholms Arkiv nogle gamle, gulnede Papirer vedrørende to Toldsager fra 1750erne.

I Sommeren 1755 havde tre nordjydske Drivere haft Held til at praktisere ikke mindre end 112 Stk. Øksne over Kongeaaen og var paa Vej sydpaa med Flokken. De blev dog alligevel indhentet af Skæbnen; thi Sagen var, at Toldgrænsen ikke bestod af Kongeaaen alene, men et bredt Bælte, der strakte sig en Mil paa hver Side af denne, og i hele dette Omraade kunde man antastes af Toldvæsenets Opsynsmænd. I Bæltet Syd for Kongeaaen var Bønderne fri for at svare Told, naar de drev deres Stude til Husum, Itzehoe og andre Handelsbyer. Dette Distrikt kaldtes derfor Frihedsdistriktet.

For at slippe gennem Distriktet havde de tre Drivere forsynet sig med Attester, der oplyste, at Kvæget var tillagt hos navngivne Mænd i Frihedsdistriktet, nemlig: Momme Melssen i Sdr. Albrecktskou, Chr. Hansen i Sdr. Farup, Anders Jørgensen i Øster Vedsted, Jørgen Lauridsen i Øster Vedsted, Chr. Hansen i Øster Vedsted, Knud Sørensen i Vester Vedsted, Anders Pedersen i Vester Vedsted, Hans Hansen i Vester Vedsted og Jef Jørgensen i Vester Vedsted. Desuden nævnes Peder Farver i Bredebro, der dog maa have boet uden for Distriktet.

Opsynsmændene fattede imidlertid Mistanke og undersøgte Attesternes Rigtighed. Dermed var det straks afsløret, at der forelaa Bedrageri. Der var naturligvis ingen af de navngivne, der kendte til Kvæget, og Driverne maatte vandre den tunge Gang til Arresten, mens Øksneflokken blev konfiskeret.

Den 2. September var Sagen for Hvidding Herredssting, der stadfæstede Konfiskationens Gyldighed og paadømte »de ukendte Ejere« at betale en Bøde paa 1120 Rdl. til »vores Fiscus« (Statskasse). Et sørgeligt Efterspil fik Sagen for den Mand, der havde udstedt de falske Attester, Byfoged og Birkedommer Steensen fra Ribe, idet han suspenderedes fra sit Embede.

Man mente imidlertid ikke, at man var til Bunds i Sagen endnu, og den 16. December 1755 nedsatte Kongen en Inkvisitionskommission, bestaaende af Kaptajn Thøger Reenberg Teilmann til Endrupholm, Amtsforvalter Rasmus Bundesen til Søvig og Dommeradvokat Jens Michael Sonne, sidstnævnte repræsenteret ved Prokurator Andreas Godtfred Schumacher, til at undersøge Sagen nærmere.

Forinden havde Øksneflokkens Ejermand dog meldt sig. Det var en af Lemvigs Borgere, Hr. Abel Raufn; men da han erfarede den strenge Dom, forsvandt

han skyndsomst og lod sig ikke se mere. Retten mødte da op for at tage hans Bo i Besiddelse, men fandt, at der var udstedt en Obligation paa 1150 Rdl. til Oberstløjtnant Molderup paa Vestervig Kloster, hvorfor Boet var pantsat.

Sidstnævnte Omstændighed viste sig at være et nyt Fif. Obligationen var ganske vist undertegnet den 13. August, men var først blevet tinglæst den 26. September. Dommen i Hvidding var altsaa ældre, og det var et Spørgsmaal, hvem der havde først Krav paa Boet: Molderup eller Staten.

Det ligger nær at antage, at Abel Raufn kun har været en Straamand for Oberstløjtnanten paa Vestervig. Der skulde jo dog nogen Formue til at drive saa omfattende en Handel, og Oberstløjtnanten viser sig senere højst uvillig til at betjene Kommissionen. Ved første Indstævning undskylder han sig med, at han er optaget af en »Snapstingsaffære«. Anden Gang undskylder han sig med sit svage Helbred, og tredie Gang sender han en Fuldmagt med den Besked, at han fastholder, hvad han har meddelt i et Brev. Han selv kan ikke rejse uden den »allerstørste hazard«.

I det omtalte Brev (af 23. Juni 1756) skriver Molderup, at Raufn virkelig var ham den Sum skyldig, som Obligationen lød paa. Gælden stammede fra, at Raufn havde købt hans Staldøksne. Gennem flere Aar havde de drevet Handel paa den Maade, at Raufn betalte, naar han havde Penge; men han var altid bagefter og havde til Tider skyldt Molderup 3000 Rdl. Derfor havde han nu søgt Sikring.

Den samme Trafik med at melde sig syg brugte Birkedommer Steensen, der foregav at have paadraget sig »en heftig Brystsye«, og et af Hovedvidnerne maatte forhøres og edfæstes paa Sengen.

Det var meget sparsomme Oplysninger Kommis-

sionen fik indhentet, og den nølede derfor med at afgive sin Betænkning i Sagen. Den 13. August 1756 maatte Kongen forlænge den fastsatte Tidsfrist. Paa dette Tidspunkt sad de tre ulykkelige Drivere endnu fængslede i Ribe, og Kommissionen indstillede, at de maatte løslades, da de havde siddet et Aar og ikke kunde faa nogen til at stille Kaution for dem. Selv var de fattige og kunde ingen Penge stille til Raadighed. Den 14. August svares der, at sligt ikke kunde tillades. De maatte blive i Arresten, til Sagen var fuldt opklaret.

Imidlertid havde Kommissionen faaet en ny Opgave at løse, idet Kongen den 30. Marts 1736 paalagde den at undersøge en Toldsag i Seem ved Ribe.

Ifølge den kongelige Ordre til Kommissionen sigtedes Jakob Christiansen til Seemgaard for at have ført 38 Stude gennem Tolddistriktet uden at svare Told af dem. Ogsaa her viste det sig, at Toldvæsenet var bestikkeligt, idet Vadstedriderne Jens Knudsen og Claus Pedersen blev angivet som delagtige i Af-færen sammen med selve Tolderens Fuldmægtig, Hans Kalhauge.

Ogsaa i dette Tilfælde var der brugt urigtige At-tester, og tillige anklagedes Tolderen, Assessor Oluf Schancke i Ribe, for at være gaaet paa Akkord med Smuglerne, idet man havde modtaget en Ducør paa 100 Rdl. for at lade Sagen falde.

For Kommissionen tilstod Jakob Christiansen, at han var skyldig i Toldsviget. Man greb da til det Middel at love ham, at han kunde blive fritaget for Straf, hvis han vilde sige den fulde Sandhed og ud-pege alle de i Sagen implicerede Personer; men for alle Eventualiteters Skyld lod man ham dog stille Kaution for 1000 Rdl. og for sin Persons Tilstedes-

blivelse. Det kunde jo være, at han ikke havde aabenbaret alt.

Forøvrigt var det ikke store Nyheder, man fik frem. En af dem, det gik værst ud over, var Gmd. Christen Nørgaard af Jedsted. Han skyldtes for at have været behjælpelig ved Udsmugling, og d. 24. Juli 1756 foretoges der en Synsforretning og Registrering af hans Ejendom ved Rettens Folk. Da der her nævnes alt, hvad der fandtes paa en mindre Gaard paa den Tid, kan det maaske have sin Interesse at dvæle ved Foretegnelsen og sammenligne den med, hvad der i vore Dage findes paa en Bondegaard.

	Rdl.	Sk.
Hus og Bygninger vurderedes til	74	0
Besætningen, der bestod af 4 Heste, 4 Køer, 2 Ungnød og 2 Kalve, vurderedes til	29	32
En hvid Galt fik Ejeren Lov at beholde til Slagtning.		
Redskaberne, der bestod af en gammel Plov med Jern o. a. Tilbehør, en Vogn med Møgsæder og Tilbehør, et Par Jernharver, en gammel dansk Træharve, en Jernfork, to Grebe, tre Træriver, en Tørvespade, en Trægreb, en Skovl, en Maagbaar (Møgbør), et Par Haar Tyrer (Tøjr), en »Skiere Kiste med Knif« (Til Hakelsen), vurderedes til	6	25
Indboet i Stuen, som bestod af en jernbeslaet Egekiste med Nøgle og Laas, samt Klæder, en anden Halvkiste, en Seng med et blaastribet Bolster til Hovedpuden, en blaa og rødstribet ulden Overdyne, et Par Blaargarns Lagener, et		

	Rdl.	Sk.
gammelt blaastribet Bolster til Overdyne, en gammel graastribet Underdyne, et Ege Bord med Krydsfod af Fyr, en Taburet, en klar Kwartbutelje og fem sorte Glasbuteljer, vurderedes til	5	5 ¹ / ₂
Indboet i Dagligstuen, der bestod af et rødmalet Fyrretræsbord, 3 Stole og en Seng med en graa, ulden Underdyne, en hvid Linned Hoveddyne, to Blaargarnslagener og en blaa og hvidstribet Overdyne, vurderedes til	0	37
Køkkenudstyret, der bestod af 2 Tintallerkener, 4 Trætallerkener, 4 Stenfade, en Madkurv, en gammel Jernpande, en Pulver Kværn (Peberkværn), to Ege Halvtønder og 6 gamle Smørbøtter, vurderedes til	0	30 ¹ / ₂
I Bryggerset fandtes et Sulekar, to gamle Stripper, en gammel Spøltønde, en liden Messingkedel, en Kobberkedel, en Karstol og et gammelt Sold, vurderedes til	1	9 ¹ / ₂
Desuden fandtes i et lille Kammer en Seng med Dynner, der vurderedes til	0	15

Ialt 118 Rdl. 10¹/₂ Sk.

Desværre findes Kommissionens afsluttende Betænkning ikke i Arkivet, jeg har da søgt Sagernes Afslutning i Rigsarkivet, uden at det dog er lykkedes mig at finde selve de afsluttende Domme. I Journalen for Aarhus og Ribe Stifter er de forskellige Indberetningers Ankomst til det kgl. Rentekammer noteret, men de tilsvarende Bilag findes ikke i Arkivet. Derimod belyses Udfaldet af den første Sag tilstrækkeligt gen-

nem nogle Skrivelser fra den suspenderede Byfoged til Kongen.

Den 12. August 1757 — altsaa over et Aar efter Fristens Forlængelse — afsagde Kommissionen sin Dom i Sagen mod Abel Raufn, Byfoged Steensen m. fl. I det væsentlige blev Dommen fra Hvidding Herredsting stadfæstet. Abel Raufn kaldes endnu Hovedmanden, hvad der dog ikke hindrer Teorien om, at han kun var Straamand for Oberstløjtnanten paa Vestervig Kloster. Det var jo Raufn, der havde begaaet Falskneriet, og altsaa ogsaa ham, der maatte tage Følgerne, selv om hans og Oberstløjtnantens indbyrdes Finansvæsen var af problematisk Natur. Ogsaa i Forholdet vedr. Byfoged Steensen blev Dommen stadfæstet. Kommissionen paalagde ham oven i Købet en Bøde paa 180 Rdl.

Den 29. August satte Steensen sig da til at skrive en Ansøgning til »Stormægtigste Monarch, allernaadigste Arve Konge og Herre«, Hans Majestæt, Frederik d. Femte, om Benaadning. Han karakteriserer Dommen som haard og nærgaaende. Ang. de urigtige Attester skriver han: »Commissairerne har behaget at karakterisere mine paa Embeds Vegne udgivne Attester som falske og derpaa grundet deres Dom — men paa blotte Formodninger og uden Beviser. Jeg haver ved den første afholdte Examinationsforretning som og siden for Commissionen forelagt de mig af Hovedmanden Abel Raufns Broder leverede Attester fra de vedkommende i Frihedsdistriktet, hvorefter jeg skulde udstede mine Attester, og efterdi de ved Fragaenhed af dennem (De omtalte Bønders Benægtelse af at have opfedet de omtalte Øxne) befindes falske, bliver og følgelig mine derpaa grundede (Attester) uefterrettelige, saa Øxnene bør confiskeres med videre. Men fordi de mig tilstillede Attester er og bør være

falske, kan og bør det dog ej siges, at jeg har gjort en falsk Gerning, og at mine udstedte Attester er falske.«

Steensen paastaar altsaa, at det ene og alene er Abel Raufn eller dennes Broder, der har lavet Falskneriet med Attesterne, men kommer i næste Aandedrag i Tanker om, at han har Pligt til at undersøge Ægtheden af de Attester, han modtager. Han fortsætter: »De af vedkommende i Frihedsdistriktet udgivne Attester haver i min Formands Tid aldrig været udstedt paa andre Maader, som det og er bekendt, at det er Bønder, der samme meddeler, og de er lidet vante til formelig at skrive eller paa en Maade, som kunde agtes mere troværdig, og hvad Anstalter Deres Majestæt allernaadigst har truffet om dem, med andet mere til de fornødne Præcautioners Tagelse, haver jeg til Commissionens Begyndelse været uvidende om, siden jeg af min Formand i Embedet, der endnu lever, aldeles intet af Reskripter eller andet, mig til Forsigtighed at bruge, har bekommet, hvilket Commissionen er bevidst. Og altsaa kunde der være Anledning til at tage mig som er en ung og til Dels ukyndig Mand i Embedet.«

Det synes en daarlig Undskyldning for en Embedsmand, at han ikke kender de gældende Regler for den vigtigste Del af hans Arbejde, og der blev da heller ikke taget Hensyn dertil. Efter dette uheldige Sidespring fortsætter Steensen: »Jeg har og tilbudt at bekræfte med Ed, at Mads Jensen haver leveret mig de fremlagte Attester, hvorefter jeg mine skulde udstede, og dette burde jo ikke nægtes mig som sigtet.«

Senere i Brevet: »Allernaadigste Konge! Hvad jeg har forset mig udi, i Henseende til den Forsigtighed, som jeg burde bruge, og som jeg nu er fuldkommen underrettet om saa beder jeg allerydmygst, allerunder-

danigst Deres Kongelige Majestæt af særdeles Kongelig Naade allernaadigst at ville pardonere og tillade, at jeg i mit Embede igen restitueres.«

Derefter beskriver Steensen den Fattigdom, han er kommet i. Under de to Aars Suspension har han været uden Indtægter og er med Kone og 4 smaa Børn »nær ved at undergaa.« Derfor kan han ikke udholde yderligere Proces, men skyder sig ind under Kongens Naade.

Han ventede imidlertid forgæves paa Benaadningen, og i December samme Aar besluttede han sig til at indsende en ny Ansøgning. Denne havde i det væsentlige samme Indhold som den første. Han fremhæver, at han ikke kunde tro andet, end at Attesterne var rigtige, da de forskellige Dyrs Kulør svarede nøjagtigt til det, der var angivet paa Attesterne, og han troede, at han havde med ærlige Folk at gøre, atter en uheldig Udtalelse af en Toldembedsmand.

Heller ikke denne Gang blev han benaadet, og i Marts 1758 havde han ganske opgivet at blive genindsat. Den 2. Marts 1758 opholdt han sig i København. Her indgav han igen en Skrivelse til Kongen, hvori han meddeler, at han med sidste Post har modtaget et Brev fra sin Kone i Ribe. Hun meddeler, at Dommen d. 23. Februar atter er blevet hende forkyndt »til paafølgende Execution«. Steensen anmoder da om, at han maa faa Bøden eftergivet, da han ellers bliver »totaliter ruineret«, idet han i modsat Fald maa sælge alt, hvad Familien har at sidde eller ligge paa, uden at hele Bøden derved kan blive betalt. Derimod nævner han intet om Genindsættelse i Embedet. Han fik dog Tilladelse til at drive Sagførervirksomhed i Ribe og virkede der endnu i Begyndelsen af 60erne.

Det har ikke været mig muligt at finde Afslutningen paa Seem Sagen, men her havde Jacob Christiansen jo selv tilstaaet sin Brøde. Oluf Schancke slap heldigere end Steensen. Han blev i hvert Fald ved med at fungere og døde for øvrigt faa Aar efter, nemlig 1763.

En stensti i Vejen mose.

Af Søren Alkærsig.

For nogle år siden stødte tømrer Niels Hansen i Vejen ved gravning af en skelgrøft i Vejen mose på en række sten, nogle få flade, men de fleste temmelig tykke, men med en flad side vendende opad, alle liggende i skridts afstand fra hinanden. Et par steder lå der istedetfor sten stykker af en trærod, egetræ, med en flad, tilhugget side vendende opad. Der blev ved grøftegravningen taget c. 80 sten op, hver af en mands byrde.

I forsommeren 1936 blev stien første gang nærmere undersøgt. Det viste sig, at den kun på et kortere stykke c. 60 meter, havde fulgt grøften. Med søger kunde den følges de c. 150 meter ind til land og på den anden side grøften c. 200 meter ud i mosen, til sidst med megen besvær, da tørvelaget over stenene her blev tykkere, $1\frac{1}{2}$ meter, og der er ingen tvivl om, at stien går endnu et stykke længere ud. I selve kant af mosen, i landingen, ligger flere lignende sten og en del er bortført, og stien har da sandsynligvis fortsat endnu et stykke op mod marken, hvad der også i gammel tid, da terrænet var langt mere sumpet, var nødvendigt, om den skulde gøre nytte.

På de første 250 meter fra land var undersøgelsen ikke vanskelig, idet stenene og rods og plankestyker

kerne kun ligger gennemsnitlig $\frac{1}{2}$ meter nede. Denne ret ringe dybde hænger sammen med, at der forlængst ved tørvegravning er ført et lag tørvejord på c. 1 meter derfra, og nu nærmer de nye og dybere liggende grave sig stien for anden gang. Længere ude derimod, hvor mosen på et stort stykke har hele sin oprindelige overflade, ligger stien, som før sagt, meget dybere, hvad derfor tilsidst gør undersøgelsen umulig. Hvad der især vilde have været af interesse er, om man herude kunde finde den *boplads*, som stien vel må have ført ud til, men det er altså ikke lykkedes. Der er andet steds i mosen fundet visse levninger, flintsager, potteskår, afvigende plantebestand (f. eks. brændenælder), som tyder på, at der til tider har boet mennesker herude, sagtens især i meget usikre perioder, og de har sikkert søgt at værne hjem og boplads ved at gøre adgangen så vanskelig som mulig. At stien gaar i zik-zak, med ialtfald to skarpe knæk, har vel skullet tjene samme formål.

Det er vel sandsynligt, at der har været og endnu kan findes flere af den slags stier i moserne. Vand og sump har jo under ufredelige forhold, og langt ned mod vor egen tid, været det bedste værn, der kunde findes. Man har f. eks. fra 16'hundredernes krige mange beretninger om, dels fra tingbøger og dels fra præster, hvordan befolkningen tyede ud i moserne, dækkende sig bag stier, som kun meget stedkendte folk kunde finde. Og saa kunde det gå galt alligevel. »Og hvor som de kunde finde nogle folk, enten udi moser eller moradser, da slog de og pinte dem, at vise dem alt det de havde«, hedder det i en klage fra Grene sogn ²⁵/₁₀ 1660.

Da enen her, Malt, Vejen og Læborg sogne, som liggende mellem de to grene af »hærvejen«, som skilles i Asbo, var af dem, der blev allerværst medtaget i

disse krige, var jeg først tilbøjelig til at tro, at omtalte sti havde ført ud til et saadant skjulested, og da sandsynligvis i tiden 1657—60. Men efterhånden som undersøgelsen skred frem, og søgeren måtte længere og længere ned for at finde stenene, måtte denne antagelse opgives. Det er i det hele svært at forstå for en lægmand, at der kan vokse et så mægtigt tørvelag op over en sti, der engang har ligget fremme i dagen, selv om der også er gået et par tusind år siden dengang. Man kunde jo tænke sig den forklaring, at stien er sunken, det skulde synes nærliggende, når stenene vejer henad 50 kg stykket, og ligger i et ret eftergivende materiale. Men det kan ikke være tilfældet, thi hvad enten stenenes flade er stor eller lille i forhold til vægten og tykkelsen, så ligger de alle fremdeles i samme niveau. Endnu stærkere bekræftes dette af træstykkerne, som ligeledes ligger i højde med stenene. Men iøvrigt siger de geologer, jeg har spurgt, at et saadant tørvelag (højmosetørv) meget vel kan vokse op på endnu kortere tid end et par tusind år. Angående stiens alder må jeg henvise til pollenundersøgelserne (se det følgende), men der er vel altså intet i vejen for, at den kan være fra den urolige tid mellem bronze- og jernalder.

Ved træstykkerne er der visse ejendommeligheder. Der er funden ialt 7, alle af eg og af meget forskellig størrelse og form. To er forlænge siden taget op, to ligger urørte i deres leje, og tre er taget op og undersøgt og derefter atter lagt tilbage i deres leje, godt pakket ned i tørvejord. Det er disse sidste her skal siges lidt om. Det længste stykke er en planke på 4.3 meter, tykkelsen 7—8 cm og bredden 30—35 cm på den brede side. At den også har en smallere betyder jo, at den er kløvet ud af en stamme. På den opadvendte brede side synes sporene af denne ud-

kløvning udslettede; den nederste side derimod har nogle mærkelige furer tværs over planken, ialt 7, og med en regelmæssig afstand på 45 cm. Disse furer synes for smalle til at være kilehuller, og sådanne vilde heller ikke, som disse, gå helt igennem træet (her altså tværs over planken). Alligevel kan de vel vanskelig forklares anderledes end som spor af kløvningen, der så må tænkes at være foregået ved hjælp af en række egepinde. Dog hvis træet før anbringelsen i mosen har været brugt til noget andet (hvad der dog ikke ellers er spor af) kunde der jo også være andre forklaringer.

Det næste stykke der blev taget op lå i umiddelbar fortsættelse af planken, dog med sædvanlig afstand. Det var et temmeligt svært kløvet rodstykke på godt en meters længde, tykkelse og bredde meget forskellig. Den øverste endeflade, hvorfra et fældet træ altså i sin tid er taget, (den omtalte planke kunde godt være en del af dette træ), bærer i den ene side stærke brandspor, måske er der lignende spor i den anden. Indenfor denne forbrændte del sidder endnu en kile af lysere træ, men vistnok også eg. Den har skullet hjælpe til at fuldføre fældningen, efter at den forbrændte del er hugget bort, og den er så bleven siddende i stubben. Rødderne, hvoraf et par meget svære, er hugget af, men, som vi straks skal se, ikke mens de sad fast i jorden. Træet synes først ryddet i hel tilstand, dernæst er rødderne hugget fra, og tilsidst har man taget fat på at brænde og hugge (og kile) stammen fra stubben. Anvendelse af ild tyder jo nærmest på, at man *ikke* har haft nogen jærnøkse til rådighed. Alligevel kan vi godt befinde os i jernalderen, thi de første århundreder af denne periode var jærnet umådelig dyrt, og trællene har utvivlsomt fremdeles til træfældning skullet bruge

stenøkser, som før. Heller ikke noget dårligt redskab, forsøg flere steder har vist, at en sådan økse meget vel kunde bruges til træarbejde, og de arbejds spor, der her ses på hugfladerne af disse rødder kunde godt tyde på stenværktøj. Fra tre sider har man grebet an, de to skråt ovenfra, den tredje fra nedent, og her er huggefladen kun lille, der har ikke været ret meget tilbage, før roden var fri. Også denne noget vidt- løftige arbejds metode på en rod, som dog ikke er mere end 50 cm. i omkreds, kunde jo tyde på stenværktøj; og ihvertfald viser den (jfr. ovenfor), at træet er ryddet i hel tilstand.

Sammen med undertegnede blev stien undersøgt anden gang 14. Juli 1937 af museumsassistent *Th. Sorgenfrei*. Ved denne lejlighed blev udtaget tørveprøver til *pollenanalyse*, for om muligt at få en *tidsbestemmelse*, og nogen tid efter skrev hr. museumsassistenten bl. a. følgende til mig:

På grundlag af de tagne prøver er der foretaget en pollenundersøgelse af hr. stud. mag, J. Troels-Smith, Danmarks geologiske undersøgelses moselaboratorium. Han udtaler følgende om stenlægningens alder:

»Da det ved undersøgelsen har vist sig, at der findes bøgpollen i tørven under stenene, må stenlægningen i alle tilfælde være yngre end bronzealderen. Pollenanalysen af en prøve lige under en sten gav som resultat, at der bl. a. fandtes 10% bøg og 4% avnbøg, hvilket viser, at stenlægningen må tilhøre jernalderen, subatlantisk tid. Det understreges, at denne datering ikke er fuldstændig fyldestgørende, idet der til en nøjere tidsbestemmelse må foretages en meget omfattende undersøgelse af Vejen moses opbygning, således at man ved hjælp af denne tidsfæstelse kan give en helt nøjagtig datering af stenlægningen.«

Det kan tilføjes, at der samtidig blev taget prøver til pollenundersøgelse i bunden af en gammel kanal, nordligst i Vejen mose, omtrent lige overfor stenstien i den sydlige side. Den er c. 600 meter lang og aldeles lige. Jorden, som er kastet op af kanalen, ligger fremdeles som en betydelig vold ved siden af den, sådan at højdeforskellen mellem kanalens bund og voldens krone er $1\frac{1}{4}$ meter. Men det mærkelige og opsigtsvækkende er, at både vold og kanal er så fuldstændig skjult i mosen, at denne endog ovenover var aldeles plan, ialfald til afvandingen for en del år siden begyndte, og ingen anede kanalens tilværelse, før det hele traf til at blive gennemskåret af en stor grøft, så man så et fuldstændigt og særdeles tydeligt tværprofil. Jeg sagde straks jeg så den: det er en afvandingskanal fra Valdemarstiden! Og meget forkert er det neppe. Ganske vist »viste de tagne prøver sig ikke egnede til pollendatering«, men også Troels-Smith mener alligevel at bestemmelsen kan være rigtig, »højest sandsynlig middelalder« siger han. I så fald har vi jo her en meget hurtig mosevækst (og med et temmelig forbløffende resultat), som gør det mere forståeligt, at stien ovre i mosens anden side har kunnet blive dækket med et så mægtigt lag tørvejord.

Wiide-Bref og Oprettede Wedtægt

over

Aal Mersch af Samptlige Lodtagne
udfærdiget og underskrevet d. 7. Nov. 1736.

Ved *Eli Madsen*.

Kiendis Wi Underskrefne, Aal Sogns Beboere, Saa som Hisselmed Gaards Ejere, Sogne-Præsten til bemelte Meenighed, Og samtlig beboere sammested, Og hermed for alle witterlig Gjør, At have efter Mueligste, Retteste og bæste overvejende til alles nøtte og fremtarv, indgaaed og opretted følgende Wiide og Wedtægt; Angaaende Aal Mersch og Enge, hvormeder Dependerer alle de Enge som afbryder og endis oppe under og ved Moesewraae og Borrup Toftediiger, Synden for Gaasgroben, og videre Synderpaa indtil Weielgroben, Schiødstrup Eng, Lang Eng og Krogge, i ligemaade under forbemelte Mersch begreben, Samme Wiide og Wedtægt af os og efterkommere u-Rygeligen skal holdis og efterkommes paa efterskrefne Maade.

1. Engene skal ligis i Roe og Heigne, 8te a 14ten dagge Aarlig for Woldborgdag, og fra dend Dag de leggis i Heigne, maae ingen bæster eller Qvæg med hvad Nafn det nefnis kand, findis eller komme udi fornefnte Enge, entten Mersch eller Giest; Men hvis qvæg derudi kand befindis, maae af Engvogteren eller

de som det antræffer tagis i huus, og dend som samme hæste eller qvæg ejer, derfor indtegtspenge at betale efter loven og forordning, og derforuden at give til straf for hver høfd — 24 sk. danske, fierdeparten til de 4re pantmænd, og Resten til samtlig lodsejere.

2. Naar Engvogteren opbringer nogen Creature i heigneds tiid udi Merschen eller Halfhendingen, skal hand sette samme opbragte paa nest beleilig stæd, hos en Mand udi goed forvahring, /: saa fremd Ejeren ej det strax afhentter og indløser :/ Og derefter anmelde det for de 4re Mænd som straxen giøre det kundbar paa Aal, Hoe og Oxbye Kirchestefne, Og skulle da dend skyldige dog udeblive at indløse det optagne Skal dog Creatureerne paa dend skyldiges omkostning paa det stæd forblive indtil Ejeren det afhentter, Skulde det ej ske, Da naar det vorder viidende hvor Ejermanden er, Hafver de fiire Mænd iche alleene fra dend skyldige at udpante bekostning for hver Creature Natt og Dag Een March Danske, og detsforuden indtegtspenge som forermelt, tillige forberørte straf = 24 sk. hvilke Nydes af de som 1ste foregaaende post ommelder.

3. Ingen fæ høfder maa indkomme udi indmelte Enge om foraaret undtagen bæsterne alleene, samt og ingen fæ høfder at komme i Engene efter Michali, og saa fremt vaade Aaringer indfalder, heller ingen bæster derudi komme 8te dage efter Michali.

4. Hovedgrobene i bemelte Enge skal holdis ved Magt og oprydis forsvarlig hvor og naar behøvis, derom nogle dage tilforn paa Kirkestefne skal advahris og en visse tiid berammes, da en fra hver, som fællig i Merschen hafver skal møede at opgrobe, saavitt de største lodsejere tillige med de 4re Mænd siunes for gott og tienlig at være, hvo da udebliver og ej i rette tiide, Berammede dag møeder, skal give til straf for

hver times udeblivelse efter advarsel 4re sk. danske, og for aldielis reen borteblivelse — 2 M. danske, hvilke penge henfalder til Samtlig lodsejere.

5. Hvad Rinderne angaar som kunde behøves her eller der over Engene formedelst Vandstand til grundens ødeleggelse, Da saa snart dend derunder lidende det anklager, skal pantte Mændene tilholde Rens Mændene samtlige derudi at være Eenige, og paa mueligste maade slig skade forekomme, hvo som derudi findis mottvillig efter foregaaende advarsel, skal bøde til de 4re Mænd 2 M. danske, og arbejdet lige fuldt at forrette.

6. Ingen skal eller maa have Gies om foraaret eller udi Heignets tiid udi Engene, iche heller faar entten Høst eller foraar i fornævnte Enge, men for hver gang befindis, skal hver som Samme faar eller gies ejer og tilhører være pligtig at give til straf for hver faar 8te sk. og for hver gaas eller giesling — 2 sk. Samme bøder af faarene nyder de 4re Mænd, og af gjæssene oppebærger Engvogteren, Og maae aldeles ingen af andre Sogne indføre bæster eller qvæg i Engene, som iche derudi hafver fællig; ej heller maa nogen samme indhiemble. —

Det samme forstaaes ogsaa om Halfhendingen, hvilke i allemaade nyder lige frede og heigning som Merschen, — Dog maa ingen slags høfder derudi indkomme om foraaret, langt mindre i heignets tiid. —

7. Hvad tiid Merschen skal nedslaaes, derom skal samtlige Sognemændene paa Aal Kirkestefne Otte dage førend St. Hansdag vedtalis, hvilket efter Aarets og tiidens lejlighed skal berammes, Dog haver Hissels medgaards Ejere tillige med Sognepræsten og de højst Interesserede udi Merschen derudi frem for andre at sætte tiiden som meest gaunlig og raadeligst siunes at være, hvorefter de andre sig skal rette, Og hvo

som befindis udi Merschen entten ved sig selv eller andre at slaae, eller slaae lade, førrend dend foresatte tiid og time, skal til pantmændene fra sig levere medhavende hiøller, foruden 4re Rdlr. for hver Persohn, hvilche bøder henfalder, halfparten til dend skyldiges Hosbonde, fjerdeparten til pant Mændene, og fjerdeparten til Samtlig Lodsejere.

8. Anlangende halfhændingen og Giæst Engene, som liger Nest indtil Merschen, og strækker sig fra Fredtoftt Wasse, og Vester paa indtil bæchen Norden groben, samt Giedberg have, Langgiesten Reiløs, Scharis hauger indtil Gaasegrogen, item Needer Kroge og Knudshauge, da hvo som derudi haver nogen Enge, maa være tilladt at slaae der — 5 a 6 dage førrend i Merschen, Hvo som forinden dend tiid begynder at slaae skal være samme strat undergiven, som nestforegaaende post ommelder. —

9. Ingen maa Kiøre, Ride eller trække paa anden Mands Eng i Heignets tiid før dend bestemte dag og time naar Meenige Mand lader slaae, og da derover og videre at køre eller træche, endsom fornødenhed udkræfver, ej heller maae nogen kiøre eller træche paa anden Mands Høe imedens det ligger paa skaar eller u-ræfven, Men skal først rifve det tilsiiide, saavit kiørselen falder, Hvo sig herimod forseer, skal give til straf hver Gang 2 M. Halfparten til dend eller de hannem antreffer, og halfparten til dend som Engen tilhører, Under lige straf maa og ingen kiøre /: med mindre det kand skee med tilladelse :/ langs paa anden Mands u-slagen Eng, Mens Enhver skal kiøre paa sit eget, eller og lade sin vogn blive tilbage, indtil der bliver saavidt slagen at han dermed kunde needkomme, for iche at nedtræche anden Mands græs, doeg hvor kiørselen kand falde tvers over Engene, skal være og blive tilladeligt.

10. Hvo som forsættelig afgræsser og slaar hverandre til fornærmelse skal bøde til straf 2 M., og det fra slagne Græs, strax tilbagelægge, Hvilche bøder Nyder dend beskadigede Halfparten, og Halfparten til de 4re Mænd, Men sker det af uvidenhed, og dend som har slagen dend anden for Nær, straxsen førend hand gaar fra Engen talte med hans Reens Mand eller Een hans folch paa hans Vegne, og i beggis Nærværelse tilbage lægger hvis som er fornermed, bliver hand derfor ustraffed, Hvis iche, bødis ovenmelte straf, og det fraslagne igien tilbage give. —

11. Skulle nogen imod forhaabning entten Dag eller Nat, i Heignets tiid deris hæster eller andre Creature i forbemelte Enge at greise og indføre samt græs at slaae eller skiære, skal straxsen give til straf eller ved udpantning Een Rix Dlr. Halfpartten til dend Engen tilhører, og Halfparten til dend hannem antræffer. —

12. Ingen løse Creature, hvad Nafn det hafve kand, maae være eller komme i fornte Enge førend ald høet er afførtt, hvis nogen sig herimod forbyder, skal have forbrudt for hver Creature som i saa maade antreffis — 8 sk. danske til Engvogteren eller dend som det antræffer, Samme post forstaais imidlertid Engene slaais, rifvis, og høed afføres, og ganske afførtt er, Dog naar sligt skeer af vanvare forbliver det ved 2 sk. Danske. —

13. Befindes nogen /: uden bevilling eller tilladelse :/ Natt eller Dag i anden Mands Høe Stach at ligge eller omkaste, skal give til straf strax, eller ved udpantning — Toe March danske, Halfparten til dend som høed Ejer, og Halfpartten til de — 4re Mænd. —

14. De som Tigger Høe i Engene, maa ej lade sig der finde efter Soelens nedgang, og ey indfinde sig før Soelens opgang, Mens at begive sig hiem eller til næste omliggende byer og stæder, der at holde Natteroe; helst til dags Aar efter Aar i saa maade

skal være begaaed meget uskichelighed, sig Høe paa een uslovformlig maade at tilvende, Hvo sig herimod forseer, bøde til Pantmændene og Engvogteren — 3 M. danske. —

15. Ingen maa Kaste Klæg eller kaste lade under bemelte Merschis Ovre eller brincher, hvo herimod gjør, bøde for hver læs medtræffes eller overbeviises — 3 M. danske entten det er for sin egen grund eller anderis, samme bøder henfalder til samtlig lods Ejere. —

16. Og som der Imellem Simon Hansens og Borup Toftediger findis een gl. Eng diige for bemelte Mersk, Hvilken usforbigængelig formedelst sine visse Aarsager behøves forfærdiget, Saa er det af Samtlig vedtaget, Nemlig af de som haver Enge Synden bæchen, at berørte dige med Samled Arbejde førstkommende Høst forsvarlig skal blive opgiortt, samt Leed, Leedstager og laas til som vedkommende efter ligning af hver dags Slett betaler, og siden aarlig samme Diige forsvarlig vedlige holde med forn'te læd og udkræfvende lychelse, hvor ved enhver som haver diiger der anstøder til Merschen eller Halfhendigen holder samme forsvarlig ved Magt; Hvo sligt ej efterkommer, naar de nogle dage tilforn af de — 4re Mænd bliver advart bøde 2 M. danske, entten strax eller ved udpantning, og detsuden arbeidet lige fuldkommen forsvarlig forrette, og bekostningen til Lædets og lychelse at erstatte saa vitt deris andeel kand betræffe, hvilche bøder de — 4re Mænd nyder;

17. Belangende voris fællis Vasse ved fred Toft, samme holder Engvogteren forsvarlig ved lige; Hvorimod hand af alle de som har kiørsel derover baade af Merschen og forommelte Giæst Enge nyder noged Høe, saavit en hvers lejlighed kand tilstræche og egen Villie vil tillade, Og for opagten ved Engene i Merschen og halfhendigen Nyder hand aarlig af hver dags Slett derudi havis — 1 sk. danske, Leed og

leedstager samt laas og lychelse for bem'te Vasse, bekostis af Samtlig Lods Ejere. —

18. Paa det voris Wiide og Wedtægt kand i allemaader ubrydelig efterlevis, Da haver Hisselmedgaards Ejere tillige med Præsten at beskiche — 4re skichelige og fornuftige Mænd af Sognet til pantt og til siunsmænd, som med alleting tilbørlig opagt bør have, imod dend dennem tillagde Mulct og bøder, som de skal være pligtige og befuldmægtigede til uden videre lov og Domb at udpante for de skyldige, Og i henseende bemelte — 4re Mænd kand have desto bedre opsiun ved grobenis og Diigernis forfærdigelse, skal de selv for deris anparts Arbejde derudi være forskaanede, Skulde det befindis at nogen af de brøstfældige, med Trusel, skiildsord, huug og slag opsetter sig mod for'nte pantmænd, entten naar de efter denne Wiide og Wedtægts anledning vilde udpantte eller Wiiden i andre sine poster at handthæve, da skal saadant vorde straffed og anseet, som Vold eftter Loven; Pantmændene ogsaa herved forbindis at de tillige bruger ald sømmelig og Christelig omgang, og iche af dennem nogen at overfuse med Trusel eller skiildsord,, Huug eller slag, Men som Melt i alt tilbørlig og skichelig enhver at beegne. —

19. Skulle det imod forhaabning befindis at de 4re Mænd entten er efterladen, eller seer igiennem fingre med nogen som øver noged imod denne Wiide og Wedtægt for saa vitt bemelte — 4re Mænds opagt og indseende vedkommer, straffis de som selv skyldige og lige ved de brøstfældige. —

20. Alle de som haver Eng, og er Lodtagne udi Aal Mersch og halfhendingen skal være pligtig, At angive hvor mange dags slett eenhver derudi haver, paa det derpaa kand hafvis tilstræcheligh Rigtighed, baade formedelst de 4re Mænd deraf kand have vis

denskab, Hvo der kand Mangle ved udkræfvende arbejde som bør forrettis, saa og at Engvogteren kand faae sin rigtig betaling for hans Møje og opagt, Hvortil skal indrettis een Bog, giennemdraget og forseigled af Hisselmed Gaards Ejere Og Sognepræsten, Derudi alt skal indførís, Tillige og af de – 4re Mænd Aarlig ved Dag og Datto indførís alle de faldne bøder, og derfor til hver Aars Martini giøre tilbørlig rigtighed til vedkommende efter denne Wiide og Wedtefts Nermere forklaringe, Dette til stadfæstelse og uimodsigelig efterkommelse, haver vi samtlig med Egne hænder, Zignet Nafne, og BoeMercher, underskrevet og forseiglet,

Hvoreftter underdanigst og ydmygst beedende at denne Wiide og Wedtegt, som hensigter til Enhver voris gaun og bæste, maatte af Deris Excellence Høj og Welbaarne Herre hl'r Geheimeraad og Stiftbefalings Mand over Riiber Stift Christian Carl von Gabbel Naadgunstigst Confirmeris Dattum Aal Kierche = Stefne dend – 7de November A'o 1736.

S. Christensen. N. Eilschow. J. Colding.

(Derpaa følger 67 Bønders Underskrifter: 41 skriver selv deres Navne, 1 underskriver paa sin Moders Vegne og 25 underskriver kun med Forbogstaver.)

Approbation,

Indebemelte Wiide og Weedtægts brev, oprettet af Hesselmedgaards Ejer S'r Søren Christensen Ryegaard, Sognepræsten hr. Niels Eielschow og samptlige Indbyggerne udi Aal Sogn, bliver hermed efter giordte Ansøgning udi alle sine ord og pucnter approberet og Stadfæstet, og skal alle vedkommende være pligtige, samme Stricte og u-brødelegen at

efterleve, under Straf af derudi Dicterede Bøders Erleggelse, som fra de modbrydende uæfterladelig skal udpandtes, Men som der ellers ikke udi Wiidebrevet er meldet noget om opsigt med Helligdags Arbeide, Saa bliver det herved paalagt Pandte Mændene, ligeledes dermed paa det allernøiste at holde Indseende, og skal de som med Helligdags Arbejde maatte betrædes, ansees og Straffes udi ald forskaansel efter dend allernaadigste forordning af — 12te Martii 1735 som Sabathens motvillige overtræder,

Bramminge dend — 14de Februari Anno 1737.

C. C. v. Gabell.

Endvidere har Viden Paategning om, at den 2. Paaskedag blev læst paa Kirkestævne i Aal af Niels Nielsen Herløuv¹⁾, 3. Paaskedag 1737 i Ho og Oksby af Jens Ollufsen²⁾ og 10. Juli 1739 paa Herredstinget.

Viden er afskrevet efter Originalen, der findes i Arkivet paa Hesselmed Hovedgaard, Aal Sogn. Den er skrevet paa 2 sammenheftede Folioark, stemplet til en halv Rigsdaler og har et Omslagsark, hvis første Side har Overskriften i nærværende Afskrift som Titel. De første Linier i Approbationen begynder straks efter Lodsejernes Underskrifter, men er ellers skrevet paa Omslagsarkets næstsidste Side.

Om Halfhendigen oplyser fhv. Gaardejer, Rentier Niels Christensen, at det er den Del af Engene, som ligger over mod Mosevraa og er en Blanding af Marsk og Gest-Eng,

Det i Punkt 14 omtalte Tiggeri af Hø i Engene

1) Degn i Aal (Red. Anmærkning.)

2) Formodentlig Sognedegnen (Red. Anmærkning.)

fandt Sted endnu 1885. Flere af de ældste Beboere i Sognet husker saaledes, at Katrine Torrup, kaldet Trine Torrup, der døde omkring 1895, tiggede. Christen Christensen og Tækkemand Peder Kristensen, der var Forkarl paa Hesselmed fra 1876 til 1885, ved at fortælle om hendes Tiggen.

Trine Torrup var gift to Gange, første Gang med Arbejdsmand Anders Torrup, anden Gang med Bødder og Snedker Jens Jensen, i daglig Tale Jens Foersum. I begge Ægteskaberne boede hun i et lille Hus i Borre. Besætningen bestod af 1 Ko og et Par Faar. Baade hendes første og anden Mand arbejdede ude hos andre Folk, saa Trine maatte tage sig af den store Børneflokk og Dyrene, og som saa megen anden Føde skaffede hun ogsaa Dyrenes ved Tiggeri. Lille, men kraftig bygget var hun, og naar Højbjergningen begyndte stillede hun i Engene med et stort Sækkelærred, der havde en Strop i hvert Hjørne. Med nogle Ord om Vejret, det gode og rigelige Hø var Sagen ordnet. Folk kendte hendes Ærinde, og der var dem, der for at have lidt Løjer med hende gav hende saa meget, at hun havde sit Besvær med at slæbe det af Sted. Hvad hun fik af de enkelte, samlede hun i en Stak, i Reglen i Nærheden af Vejen mellem Engen og Fredtoft, et Sted, der vel var valgt af Hensyn til den billigst mulige Hjemkørsel, og der var altid en af Naboerne i Borre, der var villig til at køre det gratis hjem for hende.

Pastor Heinsen i Brørup.

Af *J. K. Jensen.*

Blandt de Brørup Præster er der én, Pastor Heinsen, hvis Minde har levet i Sognet gennem Menneskealdre, dog ikke just fordi han var nogen betydelig Præst, men fordi han paa mange Maader viste sig saa mærkelig, at han nødvendigvis maatte komme i Folkemunde.

1876 sendte han nogle Meddelelser om sit Levned til Pastor Feilberg. Heri fortæller han, at han er født 29. Jan. 1802 i Neu Horsbüle, Horsbüle Sogn, Wieding Herred, Tønder Amt, hvor hans Forældre var Bønder. Da Forældrene døde tidlig, kom han allerede som Dreng ud at tjene hos de omboende Bønder. Hans Fødeby's Sognepræst tog sig af ham og underviste ham selv, saa tit han havde Lejlighed. 1822 blev han optaget paa Seminariet i Tønder og fik her tillige Undervisning i Fransk og Latin.

1823 kom han paa Latinskolen i Haderslev, og efter 5 Aars Forløb kom han til Universitetet i Gøttingen. Her opholdt han sig i 1½ Aar og kom i Efteraaret 1829 til København, hvor han tog Embeds-eksamen i 1832. Under Pastor Holms Sygdom i Dalby-Stubberup varetog han dennes Embede til 1838. Derfra tager han til København og beskæftiger sig med Oversættelser fra Fransk til Tysk, og 1840 blev han kaldet til Sognepræst i Rødding, Løvel og Peder-

strup i Viborg Stift. Derfra blev han 1846 kaldet til Sognepræst i Brørup og Lindknud. Under Krigen 1848—50 havde en stor Del af Præsterne i det sydlige Slesvig forladt deres Embeder, og han modtog da som den, der var tysk Sprog mægtig, Anmodning fra Ministeriet om at modtage Konstitution som Præst i Garding og Provst i Ejdersted og kom dertil 29. Septbr. 1850 under Frederikstads Brand. Under vanskelige og til Tider livsfarlige Forhold fungerer han saa der til 1854 og overtog saa atter sit Embede i Brørup 1. Maj. Under Fraværelsen var Embedet blevet besørget af Kapellan Kjær til almindelig Tilfredshed. Heinsen var saa her til 1868, da han paa Grund af Sygdom tog sin Afsked.

Under hele sin Virksomhed har han, saa tit der var Lejlighed, givet Undervisning i Tysk, Fransk, Latin og Dansk. Han blev 1837 gift med en Kreolerinde Marie Elisabeth Schmidt fra Kristianssted, St. Croix; hun var født der 1802.

I Ægteskabet var der 4 Børn, en Datter er født paa Kristianshavn, mens de tre andre er født i Rødding Præstegaard. Hans ældste Søn var sindsvag, døde 23 Aar gl. og ligger begravet paa Brørup Kirkegaard. Den yngste Søn, Rasmus Kai Heinsen var i Huset hos Kaptain Suenson i Ribe, og kun 18 Aar gl. gik han med som frivillig i 1864, blev senere Købmand og døde kort efter han havde haft Bryllup med en Pige fra Ørre. Efter sin Afsked 1868 tog Pastor Heinsen — da hans Hustru allerede var død — Ophold hos en Datter, der var gift med Kordegn Carstens i Ærøskøbing og døde her 1882.

Det var en trist og død Tid, mens han var Præst i Brørup, og han skulde ikke bringe Liv i de døde Forhold, Rationalist som han efter al Sandsynlighed var, og som det jo hørte Tiden til, og hvis det passer,

hvad Folkemeningen er, at han er Forfatteren til »Mindekrans over Lærer og Kirkesanger Hansen«, saa er her efter min Mening et utvetydigt Bevis herfor; thi her findes de svulstige Ord og de mystiske Billeder og et lille Stænk af Gudsfragt og Evighedshaab, idet Slutningen jo lyder:

»I et lille snevert Kammer,
 hvor han ligger lun og varm,
 har han glemt al Jordens Jammer
 hos Gud Faders milde Barm!«

I hans Tid indvandrede flere tyske Familier, dog kun fra Sydslesvig, her til Sognet og købte Ejendomme. Gang paa Gang kom hans Forkærlighed for det tyske Sprog for Dagen, og ikke mindst overfor disse indvandrede Familier ved Daab, Kirkegangskøner, Konfirmation, men ogsaa ved Gudstjenester. Dette harmede den danske Befolkning sig over. Adskillige Gange forrettede han kirkelige Handlinger paa Tysk, ja, holdt endog tysk Gudstjeneste. Dette gav Anledning til, at »Dansk Folketidende« fik Meddelelse herom og skrev om det i flere Artikler. »Fra Kongeaen«. Dermed var det over hele Landet, og Orla Lehmann rettede da med Landstingets Samtykke følgende Forespørgsel til Kirke- og Undervisningsministeren:

»Forholder det sig rigtigt, hvad der offentlig er paa-
 staaet, at der i en dansk Kirke i Nørrejylland har været afholdt tysk Gudstjeneste for tyskfødte Medlemmer af Sognet, og at dette har fundet Billigelse hos den gejstlige Øvrighed?«

Ministeren erklærede hertil, at paa det første Spørgsmaal maatte han svare »Ja«, men paa det sidste »Nej«, og ydermere kan det tilføjes, at Biskoppen gentagne Gange har gjort Indstilling til Ministeriet om, at ved-

kommende Præst maatte faa Afsked, om ikke just af disse Grunde, saa for hans »Besynderlighed«. Pastor Heinsen erklærer paa Biskoppens Forespørgsel følgende: »Der er kun en Gang holdt tysk Prædiken i Brørup Kirke i den Tid, jeg har været ansat her, kun et Barn konfirmeret i dette Sprog og det med vedkommende Ministeriums Tilladelse, kun et Par ægteviet i dette Sprog, nemlig en Lippe-Detmolder med en tysk Pige, der tjente hos min Forpagter, og hvoraf ingen forstod et dansk Skriftord. Derimod har jeg ofte holdt en Skriftetale og uddelt den hellige Nadver i det tyske Sprog, ved hvilken Lejlighed der sædvanlig ogsaa har været Barnedaab og Kirkegangskone, dog kun en Gang aarlig, og siden 1862 kun en Gang, nemlig 1864, da en af de nylig her i Sognet bosatte Tyskeres Hustruer, hvis Børn jeg havde nægtet at døbe hjemme, begærede at tolke Gud ogsaa offentlig sine Følelser efter mange udstaaede Lidelser. Med mit Vidende er der i Aarene 1864 og 1865 ikke talt et tysk Ord i de mig betroede Kirker, uden dog at kunne eller ville beedige, at jeg mulig kan have tiltalt en Kirkegangskone i dette Sprog!« Præsten har gjort det ud fra den Forudsætning, at da der var indvandret flere tyske Familier, vilde det tyske Sprog kunne bruges til større Opbyggelse for disse, og han erklærer, at hvis det er ulovligt, er han rede til at lyde Landets Love. Sagen endte med, at Ministeriet paalagde Biskoppen at tilkendegive ham Ministeriets Misbilligelse af den uberettigede Brug, han har gjort af det tyske Sprog ved Udførelsen af sine Embedshandlinger i Kirken, samt indtrængende paalægge ham for Fremtiden at afholde sig derfra. Skønt der tidligere sine Steder var prædiket paa Tysk gennem mange Aar, f. Eks. i Frederiks, den tyske Koloni paa Alheden, vakte det Opmærksomhed og Harme blandt Befolk-

ningen i Brørup, der vel mente, at de faa Tyskere, spredt i et stort dansk Sogn, ganske sikkert maatte forstaa Dansk. Nu vilde alle vel betragte det som en Selvfølge, at Forkyndelsen og Forvaltningen af Sakramenterne skete paa et Sprog, vedkommende forstod. Pastor Heinsen var vist nærmest tysk Helstatsmand, og man var aabenbart bange for, at der laa andet bag, flere Gange skal nogle have forsøgt at fortrænge Præsten fra Embedet, men dette førte ikke til noget, og Pastor Heinsen skal have sagt, at dette fik de ikke noget ud af, og det viste sig stadig, han fik Ret. Overfor hans Begavelse og Dannelse kunde de ikke klare sig.

I de første 14 Aar, Heinsen var Præst her, var den saakaldte »gamle Degn«, Niels Hansen, endnu levende og var i Virksomhed. Hidindtil havde vi haft »studerende Degne« — Studenter og Teologer. Men disse havde aldrig kunnet faa Indpas og Tillid iblandt den jævne Bondebefolkning, de var og blev fremmede. Nu fremstaar et nyt Hold af Degne, der er udgaaet af Bondestanden selv. De skulde tillige være Skoleholdere. Man mærke sig bare Navnet paa Stillingen. Niels Hansen undertegnede sig »Kirkesanger og Skolelærer«, hans Formand: »Sognedegn til Brørup—Lindknud«. Dette Hold af Degne nød megen Tillid og havde stor Anseelse blandt Bønder. Det var jo en af deres egne, og af disse var Niels Hansen.

Han var en meget anset Mand, var forberedt til Gerningen af Pastor Krarup i Føvling, hvor han var født, og eksamineret af Provst Vilstrup i Borris. Han blev ansat her i 1816 og var her til 1860. Baade som Lærer og ikke mindre som Landmand var han meget skattet og blev derfor, som det vil forstaaes, saakaldt »Sognekonge«. Det er derfor ogsaa forstaaeligt, at da der i 1848 var Valg til den grundlovgivende Rigsforsamling valgtes han paa Stensvanggaard, der den Gang

var Kro. Han døde i Embedet 1860, og dette skete altsaa i Heinsens Tid. I »Ribe Stiftstidende« 1860, Nr. 114 blev han hyldet i et overmaade pompøst og svulstigt Digt, som efter Sigende skal være forfattet af Heinsen. Det er senere trykt i O. Nielsens: Malt Herred.

— — —

Iblandt Pastor P. Heinsens »Besynderligheder« var hans ved forskellige Lejligheder i høj Grad urimelige Udtalelser. Enkelte Gange kan man skønne Tendensen med Overdrivelsen; men det er langt fra Tilfældet ret tit. Nu maa man jo ogsaa huske, at naar Historierne i de mange Aar har gaaet deres Gang, er de nok i Tidens Løb vokset. Man kender jo Historien om en Fjer, der kan blive til fem Høns. Saa meget kan dog vistnok slaas fast, at naar han fortalte, havde han Trang til Overdrivelser. Jeg skal nu fortælle nogle af de Historier, som jeg har hørt dem, og som de fortælles her paa Egnen.

Først skal jeg begynde med, hvad jeg hørt om hans Konfirmandundervisning. En Dag var han kommen ind paa fysiske Betragtninger: »Al Ting i Verden skal ha Luft, ogsaa du, mit Barn. Mens jeg var hjemme, skulde min Far og Mor paa Arbejde, og jeg skulde blive hjemme og koge Grød, og for at den rigtig kunde koge, lagde jeg en stor, en vældig stor Sten oven paa Laaget, men hvad skete? Gryden sprang itu, det var Luften, mit Barn!« Naar Præsten underviste, sad han gerne med lukkede Øjne, men saa kunde han pludselig slaa dem op og tage et Overblik over Forholdene, og da opdagede han en Dag, at en Dreng sad med sin Haand i en Piges Lomme, formodentlig for om muligt at hapse en Kage; thi det var lige efter Jul. »Hvad er der i Vejen med dig, min Dreng, fryser du dine Hænder? Hent mig mine store laadne Handsker!«

Dem maatte Drengen saa tage paa og sidde med hele Timen.

En Dag fortalte han dem om Baptisterne, der i hans Tid drev deres Virksomhed i Sognet og døbte Folk i en Mergelgrav paa Jens »Føringers« Mark i Tirslund. »Det var Vinter, og Fynbosmedens Kone skulde døbes. Alt sit Tøj maatte hun afføre sig, blev hisset ned i Graven og spurgt, om hun saa den Helligaand? Første Gang sagde hun »Nej«. Men næste Gang »Ja! Men da hun saa kom op og skulde iføre sig Tøjet og havde Særken over Hovedet, siger hun: »Den er da Satans snever!« Øjeblikkelig maatte hun ned igen, for hun havde jo bandet. Men ved I, hvad hun saa, Børn? Hun saa Jens Føringers gamle graa Kat, for den havde han druknet der; han har selv fortalt mig det!«

En Dag er han til Gilde i Tirslund hos den saakaldte Jens »Føringers« — han havde i sin Tid arbejdet paa Før — og da kommer Mændene til at tale om Pløjningen, men ingen pløjede saa dybt som Jens Føringers. Folk syntes nok, det var mærkeligt, da Marken var let Sandjord. Saa siger Præsten: »Det er ikke noget, hjemme, hvor jeg er fra, pløjer Folk 15 Alen ned i Jorden!« De forsamlede protesterede, men Præsten blev ved sit: »Det er, ved Gud sandt«. Til sidst var der en, der kom til at snakke med Præsten paa To Mands Haand og siger saa, at Præsten maatte da forstaa, at det var en Umulighed. »Jo, det ved jeg nok, men Jens Føringers løj, og saa vilde jeg gøre det endnu bedre«.

Der siges, han var meget godgørende, men han gav i Flæng og saaledes, at de savnede hjemme. Ved Vejen til Lindknud boede en Familie, der sad i smaa Kaar, men ogsaa forstod at benytte sig af Præstens Godgørenhed. Naar de saa vidste, han kom forbi og kom

ind, tog de Maden af Bordet og sad saa og spiste Kartofler, som de dypede i Salt. Præsten roste dem for deres Nøjsomhed, og stundom tog han selv en Kartoffel med. Og naar han saa gik — Folkene vidste nemlig, naar der var Offerdag i Lindknud, saa greb han i Lommen og gav dem Penge, uden at erkyn­dige sig om Beløbet. Men imod sin Familie var han ikke for venlig, naar de manglede Penge. En Dag har de Fremmede, og de er i Lag med at spille Solo. Præsten spillede med. Saa kommer hans Kone ind og siger: »Maden er færdig!« Præsten sad med et stort Spil og vilde ikke afbrydes, og i sin Ivrig­hed støder han til hende, saa hun falder og slaar sig slemt og klager højt. Men Præsten siger bare: »Det var slemt! Solo!«

Vorbasse Marked maa have været meget impone­rende i hine Tider, for Præsten sagde: »Der samles aarlig flere Millioner Mennesker!« Det maa have været fattige Forhold i Lindknud, for »der dør aarlig flere Tusinder af Sult!« Ja, til sidst lod han sig dog prutte til »flere Hundrede!«

Præsten var jo født Formand i Sogneforstander­skabet. En Dag, da dette havde Møde, kommer en ung Bonde fra Tirslund til Præstegaarden og træffer først Præsten: »Hvad vil Du her? Ud med Dig!« Den unge Mand blev helt forfjamsket og kunde ikke faa sit Ærinde fremført, men er allerede paa Vejen ud, da heldigvis et af Medlemmerne, der kender ham, kommer til og siger: »Ja, men Hr. Pastor, lad os dog høre, hvad han vill!« Og saa fik Sagen en hel­dig Løsning. Det var hans Skatteforhold, som han ønskede ordnet.

En Dag stod Præsten paa Kirkegaarden og skulde kaste Jord paa en Mand. I Talens Løb siger han: »Og hun fødte sine Børn med Smerte!« Den afdødes

Datter hviskede da til Degnen om Fejltagelsen, men denne vilde ikke tage sig af Sagen. Saa raabte Datteren højt: »Ja, men de wor mi Faaer, Hr. Pastor, de wor mi Faaer!« Men det gjorde ikke Indtryk paa Præsten, han fortsatte bare og sagde: »Lige meget, lige meget!« I Sydslesvig i Præstens Hjemstavn maa der have været store Forhold. Han fortalte om en stor Gaard dernede. Der var fire Hundrede Karle paa den, og de spiste i en stor Spisesal, og Ejeren sad i Midten med en Pisk i Haanden. Det kunde have sin Vanskelighed at styre saa stor en Flok, men ved stadig Øvelse var han blevet saa sikker paa Haanden, at han altid kunde ramme vedkommendes Næse, som paa en uheldig Maade gjorde sig bemærket.

Trods sine Særheder var Pastor P. Heinsen afholdt af en Del af sin Menighed, ikke mindst Smaafolk. Det var jo saaledes den Gang, at naar Præsten var »en flink Mand«, saa bødede det paa megen Uduelighed og Uskikkethed. Det var naturligt, at han i særlig Grad følte sig knyttet til Smaakaarsfolk. Dem forstod han og havde selv i sit Hjem været Vidne til den Kamp, der maa føres for at klare Tilværelsen. En af Præstens Konfirmander, der holdt meget af ham, gav ham det Skudsmaal, at overfor hende og hendes Hjem havde Præsten været en god Mand, tjenstvillig og rede til at hjælpe, og han havde været retsindig nok til at foretrække hende, der var velbegavet og flittig, men fra et fattigt Hjem, til Trods for de store Anstrengelser, der blev gjort fra mere formaaende Side for, at deres Børn skulde foretrækkes. Der var hos Præsten og i Skolen, hvor Børnene sad efter Dygtighed, stor Rift om de øverste Pladser, og naturligvis ikke mindst Nr. 1; men den fattige Pige blev foretrukket trods alt, fordi hun fortjente det. Om hendes Konfirmations-Forberedelse har hun ingen Erin-

dringer; men det var vel saa tidt paa den Tid, at denne gik Børnene over Hovedet. I det hele faar man det Indtryk af de faa spredte Træk, man endnu kan faa om hans Virksomhed, at han var en velmenende Mand, og saa saa man gennem Fingrene med hans Særheder. Til Tider kunde han holde ret gode Taler, men tit glippede det, fordi han tabte Traaden og kom ind paa mange Ting, som ikke hørte hjemme i en Prædiken, og langt blev det ogsaa under saadanne Forhold.

Tysk var han, og da han tillige var ret uberørt af Tidens nationale og religiøse Røre, maa han snarest betegnes som tysk Helstatsmand. Hvor skulde han være andet, født som han var i Sydslesvig, uddannet paa Tønder Seminarium, Latinskolen i Haderslev og Universitetet i Göttingen, for til sidst at tage Embeds-eksamen i København. Dansk Litteratur og Aandsliv har han næppe beskæftiget sig synderlig med.

(Kilder: Mindekrans over N. Hansen, Ribe Stiftstidende 1860, Nr. 114. Dansk Folketidende. Selvbiografi, sendt til Pastor Feilberg 1876. Mundtlige Meddelelser fra hans Konfirmander og flere af Sognets gamle Mennesker, som jeg personlig har kendt).

Mandø.

Nogle Minder ved *Helga Stemann*.

I Sommeren 1899 flyttede vi fra Randers til Ribe, hvor min Mand var bleven udnævnt til Stiftamtmand.

Her paa Vestkysten kunde Veiret være saa deiligt, det Grønne saa friskt og yndigt; men paa den anden Side har Naturen i sin Vælde, med frygtelige Vestenstorme, intetsteds gjort et saadant Indtryk paa mig som her, hvor Begrebet Stormflod laa saa nær.

Jeg talte ogsaa derom med Fru Dybdahl, Rektor Fritsches Datter, og hun tilføiede: »Man har godt af det.« Hun mente aabenbart lige som jeg selv, at man her oplevede Øieblikke, hvor man har en Følelse af at staa lige overfor Evigheden.

Uforglemmelig var i saa Henseende vor Tur til Mandø, 2—3 Oktober 1899, til Indvielse af den nye Skole. Tidlig Mandag Morgen kørte vi fra Ribe til Vester Vedsted sammen med Stiftsprovst Pedersen, der sad paa Bukken af den lille, aabne Vogn; Kusk var den erfarne og paalidelige Jens Lauridsen. Fra Vedsted skulde man saa kjøre gennem Havet til Mandø, en Mils Vei.

Det vanskeligste Sted er vel en lille Fjordingvei ud for Fastlandet, her er det dybest, Ebbe og Flod og Vindretning maa beregnes meget nøie, undertiden er der i et Døgn kun 10—15 Minutter, hvor man

overhovedet kan komme over her, hvor der altsaa kan være farligt.

Det blæste ganske godt den Mandag Morgen, Barometret stod lavt og var ved at falde, men jeg forjog al Ængstelse, da Reisen foregik paa Stiftsprovstens Ansvar, og han var en rolig og besindig Mand, der var intet Eventyrligt over ham.

Henturen forløb programmæssig. Kl. 8½ ankom vi til Mandøby, der ligger bag en Klitrække, c. 50 Huse med c. 200 Indbyggere. Sogneraadsformand A. Johansen bød os Velkommen, og saa kom vi straks ud i Præstegaarden hos den venlige Pastor L. B. Rasmussen, der dengang endnu var ugift, flere af hans Værelser var uden Møbler.

Kl. 10 var der Gudstjeneste i Kirken, hvor Stiftsprovsten prædikede med Tekst fra 84. Salme »Salige de, som bo i dit Hus.« Det slog mig, hvor udmærket Menighedssangen var, ogsaa engang flere Aar senere, ved en Pinsøgudstjeneste; den var bedre end noget andet Sted, maaske netop fordi der intet Sangkor var.

Det rørte mig at gjense Skovgaards Altertavle, som jeg huskede fra Charlottenborg Udstillingen: Kristus, der vil føre Røveren, som knæler foran ham, ind i Paradis – det var dog kun en Kopi, malet paa Træ, efter hvad der blev sagt, Fugtighed havde været ved at ødelægge det oprindelige Billede.

Vi spiste saa til Middag; mageløst hyggeligt var Opholdet i Præstegaarden, de smaa Maaltider, vi holdt i den lille Spisestue, har nok været os alle uforglemmelige. Den fjerde Gjæst var en net Hjælpe-lærer, der lige var kommen hertil fra Fyn. Freidig havde han meldt, at han kom med det og det Tog uden at ane, at selve Overfarten til Øen altid maatte rette sig efter Ebbetid.

Kl. 2 fandt Skoleindvielsen Sted i det største Klasse-

værelse; ligesom i Kirken var der mødt en talrig Forsamling. Sogneraadformanden bød velkommen, og derefter talte Stiftsprovsten, med Lukas 2, 52 som Tekst: »Jesus forfremmedes i Visdom, Alder og Naade.« Han nævnede i Talen ogsaa Ordene: »Kundskab er Magt« og »Bevar dit Hjerte fremfor alt det, som forvares«.

Min Mand takkede for den venlige Modtagelse og for det gode Samarbejde, der havde været i Skolesagen, og sluttede med de bedste Ønsker for Øen.

Efter Aftensbordet skulde vi afsted, men da træder Jens Lauridsen ind, veirbidt og i veirbidt Kostume; det var umuligt at kjøre tilbage i Aften, Vejret var for haardt. Improviseret maatte vi saa overnatte hos den elskværdige Præst. Betegnende nok, han var saa vant til haardt Veir, at det faldt ham ganske naturligt om Aftenen at underholde os med at læse høit af Kirkebogen, hvor en Præst for 100 Aar siden havde noteret: » I een frygtelig Nat vil Mandø engang gaa under i en Stormflod. Ingen vil kunne redde sig, fordi her saa godt som ingen Baade er«, (da Farvandet jo i Almindelighed ikke er dybt).

Stormen tudede, jeg troer ikke, jeg lukkede et Øje den Nat. Hele Situationen bragte En til at tænke: »Kom Hjerte, tag dit Regnebræt«. Jeg vilde ikke have været forbauset, hvis jeg næste Morgen havde været hvidhaaret.

Tirsdag var Forholdene dog saaledes, at vi kunde kjøre afsted, men opmuntrende var det ikke at mindes den Beskrivelse, vi havde faaet, af, hvorledes Biskop Balslev engang efter en Visitats var kjørt vild i Havet.

Foran os kjørte der to Vogne, men de vendte om undervejs, de turde ikke kjøre videre, det Øjeblik var

alvorligt; men vor flinke Kusk vovede at gaa paa en af de to Vogne vendte ogsaa om igen.

Da vi kom ud paa det dybeste, stod Vandet saa højt op i Vognen, at vi maatte lægge Fødderne op paa Bagsædet, og det noget medtagne Overlæder blev af Vandet revet løs og svømmede bort. Min altid koldblodige Mand gav et Vink om, at vi skulde kjøre ud til Siden og hente Læderet; men det var mig dog formeget og jeg udbrød: »Vi kjøber et nyt Overlæder.« Stiftsprovsten sagde bagefter, at først da havde han mærket, at jeg var uhyggelig tilmode.

Veien gjennem Havet er betegnet ved en Række høie Grene, paa et Par Steder, hvor den faste Grund kun er smal, er der Grene paa begge Sider. Her paa det dybeste Sted bøiede Jens Lauridsen sig ned og saa paa Grenene: »Jo, vi tør vove det, Vandet falder endnu.« Sveden sprang ham ud af Panden. Med Guds Hjælp naaede vi over i god Behold.

Fra Land havde man med en Del Spænding set ud efter vor Kjørsel. Der holdt en Del Vogne, som ikke vovede at kjøre ud.

Aldrig glemmer man en saadan Tur; endnu sidste Efteraar, 38 Aar efter, talte en Mandøbo med mig om den.

Næste Gang, vi var paa Mandø, var i Pinsen 1903 sammen med min Mands Broder og Kontorchef Damkier, begge fra Kultusministeriet. Vejret var dejligt; men dog kunde jeg ikke ryste Angsten af mig fra Stormdagene i 1899.

Igjen ved Pinsetid 1915 var jeg paa Mandø, ogsaa i det herligste Vejr, denne Gang med to Veninder. Maria Rosenvinge, Hospitalforstanderens Datter, var saa begejstret over Dagen, »den, som var som slet ingen andre«, at hun skrev et lille Digt om den, hvoraf jeg anfører et Par Linier:

Udad — frem gennem Bølgen, som sprøjter fra Hoven —
glasklare Vande, der afspejler Solen foroven.
Hjemad er Vejen en glimrende sølverne Slange
mellem den tørlagte Bund — ingen er bange.
Himlen er blaa, blegt Maanen sig tegner deroppe,
Solen beskiner de hvideste Vinger og Kroppe,
sølvhvide Maager mod himmelblaat — lynsnare Vinger
funkler i Solbrand, opad og nedad sig svinger.
Tak for den skønne, den yndige Majdag, vi kørte
frem ad den glidende Vej, mens Lærken vi hørte,
kvidrende højt imod Himlen med stærkere Stemme,
end vi paa Mark og Enge hørte herhjemme.

Verdenskrigen mærkedes denne samme Sommer 1915 i Smaaglimt ogsaa paa Mandø. 22. August strandede et Hydro-Aeroplan fra Sild, en Todækker, der havde faaet Motorskade, først ved Sønderhø; om Natten kom den i Drift og endte paa Hans Laursens Jord, en Sandgrund paa Mandøs nordvestlige Side.

Besætningen var en Underofficer og en Styrmand. Mandag Formiddag 23. August blev der sat Vagt om Flyvemaskinen af Premierløjtnant Frigaard med 3 Dragoner, alle højt til Hest i det bølgende Vesterhav. Sammesteds ved Tolvtiden blev Retten sat i en aaben Vogn, og her — en halv Mil nord for Mandø og en stiv Mil fra Fastlandet — holdt Herredsfoged Saxild med Fuldmægtig og Kaptajn Koefoed, Næstkommanderende ved Grænsegendarmeriet, Forhør over Føreren af Flyvemaskinen; han maatte gaa i Vand til et Stykke over Knæerne for at komme ombord i »Retslokalet«. Her protesterede han bestemt imod at skulle interneres før 24 Timer efter selve Strandingen, d. v. s. Kl. 3 Natten til Tirsdag.

Efter at Forhøret var sluttet og ført til Protokols, gjaldt det om at faa Ordre fra Stiftamtet og fra Ministeriet, en ikke helt let Sag, thi der var paa Mandø kun een Telefon, og denne var endda ikke af første

Sort. Beskeden fra Kjøbenhavn var ikke altid til at forstaa, saa det hele tog Tid. Flyverne maatte igjen tilbringe Natten under aaben Himmel, ligesom Dragonerne, der om Aftenen forstærkedes med 5 Mandøboere, fremdeles holdt paa deres Heste ude i Havet.

I Ventetiden søgte man naturligvis fra tysk Side atter og atter at komme Aeroplanen til Hjælp baade ved Motorbaad og ved Flyver, men det var forgjæves.

Kl. 2 om Natten, da 23 Timer var forløbne, sprøjtede Flyverne uden videre den resterende Benzin ud over Aeroplanen, der da pludselig blussede op som en mægtig Fakkell, ikke uden Fare for Vagten. For Tyskerne gjaldt det jo om, at ingen Hemmeligheder med Hensyn til Konstruktion, Telegramkode o. s. v. skulde komme en fremmed Magt ihænde.

Dragonerne førte saa Flyverne som Fanger til Mandø, hvor de blev internerede hos Claudi Hansen og fik nogle Timers Søvn. Kl. 6 gik Rejsen videre til Ribe, og Dagen derefter interneredes de i Odense.

Omtrent samtidig udspillede der i Flinterenden ved Saltholm en uhyggelig og meget pinlig Krigsepisode. En engelsk Undervandsbaad strandede her, og skjønt den laa paa dansk Søterritorium, blev den angrebet af 2 tyske Torpedobaade og en Flyver, og i Løbet af et Par Minutter dræbtes der 14 Mand af Undervandsbaadens Besætning.

Den danske Regering protesterede straks i Berlin samt tilbød den engelske Regering paa sin Bekostning at føre de Faldne til England.

Onsdag Formiddag 25. August afholdtes der paa Orlogsværftet en storslaet Sørgenhøjtidelighed. De 14 Kister var dækkede med engelske Flag, den engelske Legationspræst læste Ritualet, og Salmen »Nearer my God to Thee« gjorde et dybt Indtryk. Forsvarsminister Munch og en talrig repræsentativ Militærforsam-

ling var mødt foruden de Allieredes Gesandter. Blandt Søofficererne var Prins Axel.

»Vidar« af Forenede Dampskibsselskab førte der- efter de Faldne til England. Kommandør Hammer fulgte med som Repræsentant for den danske Marine.

Netop nu var Liget af en tysk Marinesoldat drevet ind paa Mandø, og Ministeriet gav da Ordre til, at dennes Ligfærd skulde foregaa med al Højtidelighed, hvilket skete 31. August Kl. 12^{1/2} i Sct. Catharinæ Kirke i Ribe.

Pastor Rasmussen, Mandø, i hvis Sogn Liget var drevet i Land, skulde tale ved denne Leilighed. Han besad megen naturlig Værdighed og har været vel skikket til at fungere ved en saadan officiel Guds- tjeneste.

Han boede i de Dage hos os, og vi havde en hyggelig Samtale om, hvorledes han tænkte sig at forme denne. Han var ganske klar paa at Talen kun kunde blive kort, og derpaa maatte der saa bødes ved Valget af to ikke altfor korte Salmer.

Kirken var prydet med grønne Planter, foran Koret stod Kisten, dækket med et tysk Orlogsflag; mange pragtfulde Kranse var der: fra Forsvarsministeriet, fra Stiftamtet, fra det keiserlige, tyske Konsulat i Esbjerg, fra Mandø bundne af Blomster fra Øen, fra Herreds- kontoret og fra Borgmesterkontoret. Ved Kisten pa- raderede 12 Marinesoldater fra Kanonbaaden »Absal- on«. Udenfor Kirken var der opstillet en Infanteri- kommando med Musikkorps under Inspektion af Premierløjtnant Gudme.

I Kirken, der var fyldt til sidste Plads, mødte Stiftsøvrigheden, en Række civile Embedsmænd, Offi- cerer m. fl. fra Esbjerg og Ribe.

Der indledes med Orgelpræludium af Mendelsohn; derpaa sang man Salmen »Uforsagt vær paa Vagt«

og saa bad Pastor Rasmussen en Bøn for den Afdødes Efterladte og lyste Velsignelse over de Tilstedeværende. Den ganske korte Gudstjeneste sluttede med Salmen »Jeg gaar i Fare hvor jeg gaar«, hvorefter Marinesoldaterne bar Kisten til Ligvognen, mens Orgelet intonerede Hartmanns Sørgemarch over Thorvaldsen.

Paa Veien til Banegaarden spillede Musikken Beethovens Sørgemarch. Kisten stilledes ind i en tysk Godsvogn, der var rigt prydet med Bøgeløv og Blomster. Premierløjtnant Gudme fulgte med Toget til Vedsted Station, hvor Kisten overleveredes til et Militærkommando paa 75 Mand i feltgraa Uniformer med Pikkelhuer.

Ribe Stiftstidende af 31. August 1915 ender sin Beretning saaledes: »Dagens stilfulde Høitidelighed med dens militære Ceremonier — en sjælden Begivenhed her — var sluttet«.

Jeg selv overværede den dog ikke.

Vandfloden i Ribe

d. 7de og 8de Jan. 1839 og 10de Jan. 1852.

Ved S. A. Høgsbro Østergaard.

Foran mig ligger et gammelt, blaat Stilehefte fra Ribe Latinskole, som taler sit eget Sprog. Den giver mig ikke alene et levende Indtryk af det danske Sprog for 100 Aar siden, men ogsaa et Indblik i den Tids Undervisning i skriftligt Dansk, og fortæller samtidig om store historiske Begivenheder. Den har tilhørt Sofus Høgsbro*, som da gik i ældste Klasse i Ribe lærde Skole og indeholder mange forskelligartede Opgaver, baade Fristile, Oversættelser og Genfortællinger. Som Nr. 14 findes i Brevform en Beskrivelse af »Vandfloden i Ribe den 7de og 8de Jan. 1839.« Da det altsaa nu netop er 100 Aar siden, synes jeg, det vil være naturligt at mindes Begivenheden i »Historisk Samfund for Ribe Amt«, især da det kan ske gennem en saa tidspræget Beretning som denne Skolediscipels førstehaands Indtryk. Skolen havde den Dag faaet fri, fordi Vandet var gaaet op forbi Rektors Bolig, saa han ikke kunde forlade den.

»Høistærede Herr Hansen!

Ifølge Deres Anmodning, vil jeg søge saa godt jeg formaaer at beskrive den Stormflod, som i sidste Maaned rasede saa hæftigt paa hele Vestkysten af vort lille Land og saaledes ogsaa efterlod sørgelige Følger her i Byen. Alt i November Maaned var der, som De veed, en Flod, der næsten var ligesaa høi, som den

i Aaret 1825. Men den blev dog overgaaet af den, der indtraf i Begyndelsen af dette Aar. Den 7de Januar reiste der sig nemlig en frygtelig Storm, som henimod Aftenen hævede Vandet til en uhyre Høide. Dog sank det igjen længere ud paa Aftenen; men steg atter imod Morgenstunden. Det gik atter noget tilbage, da Dagen brød frem, hvorpaa det forblev i den samme Stilling omtrent til Kl. 12; da begyndte det at stige, dog ikke betydeligt. Men Kl. 4 hævede det sig med en Hurtighed og Kraft, som Man hidtil ei havde seet Mage til. — Da det desuden medførte en stor Mængde Drivis, blev det saameget farligere; hvorfor Man med Skræk saae hver Time imøde; thi Kl. 9 skulde det ifølge Almanakken først synke, og Klokken var kun 6, da det alt havde naaet Stormflodens Høide i 1825. Men lidt over Kl. 6 lød Glædesbudskabet overalt: »Nu synker det«. Efterhaanden lagde Stormen sig ogsaa, og Dagen derefter var Vandet sunket tilbage i den Grad, at det knapt kunde maale sig med en af de almindelige Floder, der saa hyppigen hjemsøge denne Stad. Dette er omtrent Beskrivelsen af begge disse store Floder; men ogsaa deres Følger maa jeg korteligen gjøre Dem bekjendt med; thi hver for sig at beskrive dem udførligen formaaer jeg ikke, da Man, hvad Husene angaaer, paa flere Steder allerede havde søgt at raade Bod paa Ulykken, idetmindste udvendigt, førend jeg fik Tid til at see, hvad der var skeet. — Jeg vil da begynde med Byen og gaae frem fra Nørre-Port. Ydre-Møllen har lidt betydeligt og maaskee meest af alle Bygninger, fornemmeligt Mølløværket, saa at det ikke vil kunne bruges i Vinter. Dernæst have flere Huse paa den vestlige Side af Nørreportsgade mistet Baghusene med alt, hvad deri fandtes, for ikke at tale om det store Tab Farver Utzon har lidt, ligesom ogsaa Brænde-

vinsbrænder Hansens Enke. — Begge Broerne have ogsaa taget stor Skade, da der ved den ene er gaaet næsten det halve af Stenbroen bort foruden Rækkeværket paa den ene Side; ved den anden Bro, nemlig den ved Skibbroen, er alt Rækkeværket gaaet tabt. Paa Skibbroen gik Bølgerne ind i Husene, saa Folkene maatte flytte alt Tøiet op i anden Etage og et Par Huse ere blevne rømmede for i Vinter. Uagtet Vandet sprøitede høit op paa Toldboden har denne Bygning dog Intet lidt. — Imidlertid kom Floden dog ikke høiere end til Apotheket, uden for hvilket en stor Planke af Rækkeværket ved Skibbroen var drev-
ven op. —

Ved Sønder-Port havde Vandet ogsaa for en stor Deel ruineret Stampe-Møllen, men den er dog atter kommen i Gang. I Syge-Huset blev et Par Fag af Muren slaaede ind, saa at de Syge maatte flytte bort. Men paa Markerne omkring Byen var Skaden endnu større. Flere Veie vare gjorde ubrugbare og ere det tildeels endnu. Broerne vare bortsnylledede og store Hul-
ler borede ned i Gruset, hvori Vandet stod lang Tid efter. Overalt saae Man Iisstykker af en i disse Egne usædvanlig Størrelse, ja Markerne vare saa at sige gjødede med dem; men desværre vil det nok snart vise sig, hvor umaadelig stor Skade denne Slags Gød-
ning har gjort, hvilket er saameget mere at beklage, som sagkyndige Mænd have paastaaet, at først for faae Aar siden ere Følgerne af Vandfloden 1825 for-
svundne. — Hvorledes det vil gaae Plantagen er endnu ikke vist. Maaskee alle Træer eller idetmindste en stor Deel af dem gaae ud, da Barken er bleven skrabet af dem ved den Iis, som Vandet slyngede mod dem med sin overordentlige Kraft. — Flere Grantræer vare endog rykkede op med Rode, og kastede om, efterat flere Grene ganske vare blevne deres Blade berøvede.

Kort, Skaden har været overmaade stor, uagtet den vistnok andre Steder har været endnu større. Dog ere, Gud være lovet, Ingen af Digerne gjennebrudte i Marsken, hvilket Man her formodede, da Vandet sank saa pludseligt og det 3 Timer før det egentlig blev Ebbe-Tid. Hvor rædselsfuldt det end var at see Bølgerne strømme over de Steder, hvor Man ellers pleiede at gaae, uden engang at kunne øine Vandet, ja hvor sørgeligt det end var at være Vidne til de Ulykker, som indtraf, var det ikke desto mindre dog, paa den anden Side betragtet, meget interessant at skue Havets frygtelige Magt, især for os, der vare uvante til et saadant Syn.

De, der boe saagodtsom i Havet, vilde formodentlig ikke finde det i den Grad gyseligt, da De jo hver Dag er Vidne til, hvorledes det skyller Bølge paa Bølge paa brusende Strand, som Homer udtrykker sig; men see det skylle Bølgerne paa, imellem og maaskee ogsaa igjennem Menneskenes Boliger, er dog et Syn, der ikke falder i Alles Lod. Efter saaledes at have fremsat, ifølge deres Ønske, det vigtigste af hvad, der har tildraget sig under sidste Stormflod staaer ikkun tilbage at undertegne mig med Høiagtelse Deres —

ærbødige Tjener
Sophus Høxbroe.

Ribe den 19. Februar 1839.

S. T. Herr Adjunct Hansen p/t o Skagen.◀

Det blev dog ikke sidste Gang, det faldt i Sofus Høgsbros Lod at blive Vidne til Stormflodens Hærgen i Ribe By og Omegn. Allerede i 1852, da han imidlertid var blevet Forstander paa Rødding Højskole, op-

levede han det samme, selvom det denne Gang blev mere paa Afstand. Herom fortæller han meget levende og interessant i et Brev til Fru Sanna Sibbern**) i København. I Brevet, der er dateret 12. Januar 1852, staar der bl. a.:

»Det har forresten været et haardt Veir i disse Dage, Storm, Regn, Snefog, Hagl, alt imellem hinanden. Vesterhavet var kommet os et Par Mile nærmere. Iforgaars kom en af Lærerne her, Schiøtz, igjennem Ribe paa Veien fra Tønder hertil. Han var kommen der om Aftenen, og havde ikke mærket noget usædvanligt, men da han om Morgenens steg op paa det flade Taarn for at see sig omkring, saa han Havet rundt om sig. Bølgerne slog brusende og skummende hen over den Vei, han var kommen af. Broer sloges itu; Kreaturer dreves op imod Husene, nogle døde, andre endnu levende, utallige Vildgjæs, Maager og andre Strandfugle fløj skrigende omkring; paa flere Steder gik Vandet ind i Husene, og Drengene var paa Gaderne ivrige i at fange de opdrivende Ferskvandsfisk. Langt borte syntes han at see en Mængde Skibe midt paa Havet; men en Mand, der var gaaet op med ham, sagde, at det var Bøndergaarde, hvis omliggende Enge var blevne til Havbund, og som kun til Nød paa deres smaa Høie holdt Stand mod det bestandig stigende Vand, der havde afskaaret dem fra deres Naboer og fra enhver Udgang af Faren. Da han bestilte Postheste for at komme ud af Byens nordlige Side, medens det endnu var Tid, maatte han et Par Gange forlange det, inden man vilde give ham dem. Han maatte da ad en Dæmning (over lave Enge). Storm og Bølger dreve Hestene over til den ene Side lige mod de Pæle, der betegnede Dæmnings Grændse og Dybets Begyndelse. Tilsidst standsede Hestene og vilde ikke af Stedet. Da kom en

Mand til og trak dem frem gennem Vandet. »Det havde han nu gjort heel siden den tidlige Morgen«. Saaledes kom Schiøtz lykkelig hertil. Et Par Timer efter kom en anden Lærer herfra, Thomsen, og vilde den samme Vei ind til Ribe; men da var det for sildigt. En Vogn var kastet ned af Dæmningen, Folkene vare blevne frelste; men Hestene, der ikke kunde komme løs af Seletøiet, havde man længe seet svømme sammen, saagodt de kunde, indtil de var blevne indviklede i Seletøiet og druknede. Thomsen maatte da vende hjem hertil med uforrettet Sag. Igaar drev en stærk Østenstorm Vandet igjen bort. Da tog nogle Elever ud til Byen for at see, hvordan det var gaaet. Veiene var gjennebrudte, Broerne ituslagne, Husene beskadigede, Vareoplæg fordærvede, Kreaturer druknede o. s. v. Gid det dog ikke er gaaet værre paa Smaaøerne Syd paa! Saaledes maa vi herovre føle Naturens Magt. Har det trættet Dem, maa De undskylde mig, at det i disse Dage naturligviis har gjort et stort Indtryk paa os her paa Egnen.

..... Lev vell! Deres hengivne

Sofus Høgsbro.

---

*) Sofus Høgsbro, f. 18. Juli 1822 i Rødding, Søn af Amtsprovst Hans Høgsbro. Efter Faderens Død flyttede Moderen med Børnene til Ribe, hvor de boede i Ejendommen paa Hjørnet af Sønderports- og Puggaardsgade (nu kaldet Regineborg). Fra 1850 til 1862 var Sofus Høgsbro Forstander paa Rødding Højskole, hvorefter han flyttede til København for at optage sit politiske Arbejde.

**) Fru Sanna Sibbern, gift med Professor F. C. Sibbern i København, f. 2/7 1799, d. 1871, Datter af Krigsraad Ipsen.

En gammel Stodderkongeinstruks.

Ved *J. Carl Christensen.*

I ældre Tider blev der jo ikke gjort saa meget for de fattige Folk, der ikke kunde ernære sig selv, som i vore Dage: der var egentligt ikke andet for disse stakkels Mennesker at gøre end gaa omkring at tigge. Dette var selvfølgelig højest uheldigt, og blev efterhaanden rent ud til en Landeplage.

I Begyndelsen af det nittende Aarhundrede blev der da ogsaa fra Myndighedernes Side forsøgt paa at bringe en Smule Orden i Fattigforsørgelsen. Det blev bl. a. bestemt, at hvert Sogn skulde sørge for sine fattige.

Ved den Tid blev der rundt om i Landsognene ansat nogle Mænd, som skulde paase, at ingen Betler fra fremmed Sogne gik omkring og tiggede. Blev saadanne antruffet, skulde de transporteres til Sognefogeden som saa skulde sørge for, at de blev sendt til Arresten.

Disse Opsynsmænds officielle Navn var Betjente, men de blev næsten aldrig kaldt andet end Stodderkonger. Det var i Almindelighed ikke nogen anset Stilling at være Stodderkonge, som oftest var det vel nok en nogenlunde skikkelig Mand, som ellers skulde leve af Tiggeri, der fik Stillingen, saa var man da fri for at have ham løbende med Tiggerposen. Ganske

vist var Lønnen meget beskeden, men en Mand, som skulde holde Styr paa Tiggerne, kunde dog ikke godt selv befatte sig hermed.

Nu er Stodderkongen forlængst forsvundet, det er kun enkelte af vi ældre, som kan huske denne Skikkelse.

I mit Fødesogn, Thorstrup, mindes jeg fra min tidligste Drengetid, det maa have været allersidst i 70erne, Sognets Stodderkonge; det var en gammel affældig Husmand, som sikkert ikke var istand til at »tage en Mand i Kraven«; men Stodderkonge var han. Jeg erindrer ham som en gammel Mand, iført sort Vadmel'sFrakke og med en gammel Sabel i et Bælte om Livet. Manden havde vistnok været Befalingsmand i Hæren i sine unge Aar, og fra den Tid havde han bevaret Lysten til at gaa med Sidevaaben — det styrkede jo ogsaa Respekten overfor genstridige Betlere, som han kunde træffe paa sine Inspektionsture, naar Mads trak Dyrendalen og erklærede: »De er banneden o'et den her, du skal dans atter«. Den sidste Stodderkonge i Thorstrup, døde 87 Aar gammel 1887 paa Horne Fattiggaard.

Jeg har paa Landsarkivet i Viborg fundet en Instruks for Stodderkongen i Nabokommunerne til Thorstrup, Øse — Næsberg; da det sikkert kan interessere Folk i vore Dage at læse en saadan, det er jo dog en Stump Kulturhistorie, har jeg skrevet den af.

Den lyder saaledes:

INSTRUKS

for den Betjent, der ansættes i Øse og Næsberg Sogne for at hemme Betleri, Løsgængerer og Forbrydelser af Udensogne eller fremmede Personer, der maatte indfinde sig uden behørig Rigtighed i fornævnte Sogne.

1.

Den antagne Betjent bør stedse, overalt i Øse og

Næsberg have et vaagent Øje og nøje Opsigt med, om nogen Fremmed er indkommen i Sognene som Betler, Løsgænger eller Forbryder; og om nogle af saadanne antræffes bør han straks anholde dem, og tilligemed alt hvad de have med at føre, bringe til Sognefogeden, og siden derfra hvorhen han eller Fattigkommissionen det maatte forlange.

2.

For Betlere ansees alle de der paa Veje eller Gader, i Huse eller Gaarde, ved Ord eller Gebærder, eller ved at fremvise legemlig Bræk, anholder om Almisse eller modtager samme. Løsgængere ansees de for som gaar omkring i Sognene, og ikke kan forevise Pas eller Bevis for deres lovlige Ærinder.

3.

Den antagne Betjent bør ved enhver Anholdelse undersøge og angive hvem der kan vidne om de anholdte Personers Forseelse.

4.

Den ansatte Betjent bør stedse nøje undersøge om nogen i Sognene huser de i 2den Post benævnte Personer, og hvortlænge, samt angive saadant for Fattigkommissionen eller Sognefogeden. Ligeledes bør han undersøge om nogen hæler eller handler med dem, paa det enhver kan blive afstraffet efter Loven.

5.

Dersom den antagne Betjent ikke nøjagtig opfylder hans Pligter, bør han for hver Forseelse straffes i Varde Arrest, med paa egen Bekostning at udholde 8 Dages Fængsel paa Vand og Brød, og desuden af Kommissionen mulkteres efter Omstændighederne, hvilken Mulkt hos ham af Sognefogeden og to Mand udpantes.

6.

Hans Løn er 2 Sk. Hamb. Cour. af hver Beboer, som har Hartkorn ved Tjenestens Tiltrædelse, og desuden 2 Tdr. 4 Skp. Rug og 2 Tdr. 4 Skp. Malt, som af Fattigvæsens-Commissionen lignedes paa Beboerne i begge Sogne, og leveres ham i to Terminer, nemlig det halve til hvert Aars Jul, og den anden halve Del til hvert Aars St. Hansdag. Endvidere skal Beboere, i Tilfælde at Nat eller Vejrliget gjør det vanskeligt for ham at komme hjem, være pligtig at give ham Husly og Sengeleje i den By, hvor han er ankommen, alt skiftevis mellem Bymændene, hvoraf Opsynsmanden er den første i hver By, og hvorfor ingen maa fordrø Betaling af ham; men Kost og Tæring er ingen ham pligtig.

7.

Naar han transporterer nogen paagreben Person, bør han altid forsynes med Vagt eller Vogn af Sognene, naar saadant maa være nødvendigt.

8.

Naar den antagne Betjent anholder nogen, da er den eller disse forpligtede at følge med ham til nærmeste Opsynsmand, for, om de endog ere forsynede med Pas, at faa dettes Rigtighed undersøgt; dog maa han vogte sig for paa Alfar-Veje at anholde nogen, som ikke kjendelig er mistænkelig, og i alle Tilfælde ikke drage nogen ud af sin Vej, men følge dem paa samme til nærmeste By.

9.

Enhver af Sognenes Beboere bør, naar behøves, være Betjenten behjælpelig med at anholde og transportere de i 2den Post omtalte Personer, og ikke i saa Henseende vise dem efterladende eller forsømmelige, under Ansvar og Straf efter Anordningerne.

10.

Ligesom det følger af sig selv, at Betjenten beegner enhver Fremmed, der har lovligt Ærinde, høfligt, saa følger ogsaa heraf, at disse ligesaa høfligt maa beegne ham og finde dem i, at han, i Overensstemmelse med 8de Post, bringer dem til Sognefogeden, eller nærmeste Opsynsmand, for der at faa deres Pas undersøgt, naar han selv sig ikke paa samme forstaar.

11.

Paa det at enhver kan kjende denne Betjent, bliver han at forsyne med et Tegn, udstedt under Sognepræstens Haand og Segl, til Bevis paa hans Antagelse, hvilket han stedse bør føre hos sig og forevise, naar han udfører det ham paaliggende Kald som Fattigvæsenets Politibetjent.

Denne Instruks blev under 17. April 1818 af Herredsfoged Rosenørn indsendt til Stiftamtmandens Approbation.

Instruksen blev approberet af Stiftamtmanden, dog med den Forandring, at Stodderkongen i Tilfælde af, at han ikke passede sit Embedes Pligter, højst kunde idømmes Fængsel paa Vand og Brød i 5 Dage.

(Nu har Fattigforsørgelsen jo taget andre Former end i hine Tider, og den sidste Stodderkonge er forlængst lagt til Hvile; men netop derfor kan det sikkert have Interesse at høre lidt om denne vore Oldesforældres Embedsmand.)

En Hustomt

fra Begyndelsen af Jernalderen.

Af *Eli Madsen* og *H. K. Kristensen*.

I Aal Sogn er der i det sidste Par Aar gjort temmelig mange Oldtidsfund, hvoriblandt flere Boplads.

I 1937 lykkedes det os at finde en Boplads fra Folkevandringstiden i den vestlige Udkant af Oxbøl By. Her afdækkede Professor Gudmund Hatt en Brandtomt af en stor Gaard, bestaaende af to Huse, af hvilke det ene tilmed er det længste, man hidtil har fundet Levninger af i Danmark, naar der ses bort fra de af J. Winther undersøgte »Rækkehuse« fra Jættestuetid paa Langeland. Fundet var derfor særlig interessant, saa meget mere som man i Forvejen ikke kendte saa meget til Folkevandringstidens Huse. Saa vidt vides kendes kun de af Professor Gudmund Hatt og H. K. Kristensen henholdsvis i Fredsø paa Mors og Sdr. Vium fundne og undersøgte Tomter¹⁾. Foruden denne Gaard sporedes der Rester af flere andre Huse, saa her har ligget en hel Oldtidslandsby.

Ved samme Tid foretog Eli Madsen nogle Prøvegravninger paa Hesselmed Mark paa Husmand Martinus Lauridsens Jord, hvor der tidligere var fundet Urnegrave. 70—80 m syd for denne Begravelsesplads fandt Madsen et Bopladslag fra ældre Jernalder, snarest keltisk Tid, og klos op ad dette og tildels dæk

ket deraf, fandtes en hel Del Lerkarskaar fra den Del af yngre Stenalder, der kaldes Jættestuetid. De laa paa et mindre Omraade, ca. 4 m² stort, og deres Form og Ornamentik viser, at de tilhører »den store Stil«, en Stilretning i ældre Jættestuetid. Der var Skaar af mindst 23 forskellige Genstande, af forskellige Kar, af to »Frugtskaale«, af Laag o. a. Om de stammer fra en Boplads eller Grav kan ikke afgøres med Sikkerhed. Dog er der mest Sandsynlighed for, at de hidrører fra en Grav, fra en Jættestue, som er forsvundet. Det var ret almindeligt, at Stenalderfolket selv ryddede Jættestuerne for gammelt Indhold, og det er antagelig Skaarene af Lerkar, knust ved en saadan Udrydning, der ved Undersøgelsen igen saa Dagens Lys. Hvordan nu end dette forholder sig, saa er Fundet en Bekræftelse af det, man i de senere Aar er blevet klar over, at der har været flere Skorstensgravfolk i Vestjylland, end man tidligere har regnet med. Men de har faaet en ilde Medfart af de sydfra indvandrende, øksesvingende Enkelgravsfolk, hvis Grave netop er saa hyppige i Syd-Vestjylland. — Det er selvfølgelig et rent Tilfælde, at man halvandet Tusind Aar efter, i keltisk Jernalder, er kommet til at bo — saa at sige — paa Tomten af en Jættestue.

Det tredje Bopladsfund blev gjort paa Gaardejer Strandgaard Kyndesens Mark Matr. Nr. 1 d af Borre, umiddelbart nord for Gaardens Lade. Som det senere skal vises stammer Bopladsen her ligesom den ovennævnte paa Hesselmed Mark fra keltisk Jernalder. I Efteraaret 1937 var man ved Gravning af en lille Rende langs med en Roedyng, der skulde dækkes med Jord, stødt paa en Del Sten. Under et Besøg den paafølgende Vinter gjorde Strandgaard Kyndesen Eli Madsen opmærksom paa de fundne Sten. Det viste sig da, at der blandt disse fandtes en Del Knusesten, og en

Prøvegravning gav det Resultat, at man her stod over for et Bopladslag. I Eftersommeren 1938 foretog nærværende Artikels Forfattere en Udgravning paa Stedet, en Udgravning, der fremmedes stærkt ved Ejerens Elskværdighed og Interesse.

Stedet ligger paa Sydvestsiden af et Højdedrag, der fra Tinghøje i Øst over Baunhøj strækker sig i vest-nordvestlig Retning. Højdedraget markeres ved en Række af Kæmpehøje, der paa den vestlige Del følger Landevejen fra Strandgaard Kyndesens Ejendom til Selager Plantage. Omkring 300 m vest for Bopladsen ligger Præstesø og omtrent lige saa langt mod Nord den lille Barnsø.

Det lykkedes at afdække Tomten af et mindre Oldtidshus.

Den var dækket af et ca. 50 cm tykt Lag Jord, der midt paa Udgravningsfeltets Vestrand viste følgende Lagdeling: øverst Pløjelaget, 28 cm tykt, som var en meget sandet Sandmuld, derunder et 14 cm mørkebrunt, svagt sammenhængende Allag, hvorunder et 6 cm tykt Lag svagt gulligt Sand (Flyvesand). Dette Flyvesand laa paa et 12 cm tykt Lag gammel Muldjord, den, der engang har udgjort den oprindelige Overflade, men som er føjet til med Sand. Denne Tilsanding er sket, førend et Muldlag fik Tid til at danne sig over Tomten, og maaske har man opgivet Huset netop paa Grund af Sandflugtens Hærgen. Sandet er kommet fra Nordvest, hvor det ligger i en flad Bakke, over Tomten skraaner det mod Sydøst. — Den gamle Muldjord hvilede atter paa en leret Undergrund, der foroven havde spredte Alknaster.

Under selve Hustomten fandtes det nederste gamle Muldlag imidlertid ikke saa nær over det hele. Oldtidsfolkene har altsaa gravet Huset lidt ned i Jorden. Da de skulde lægge Gulv, har de først lagt et

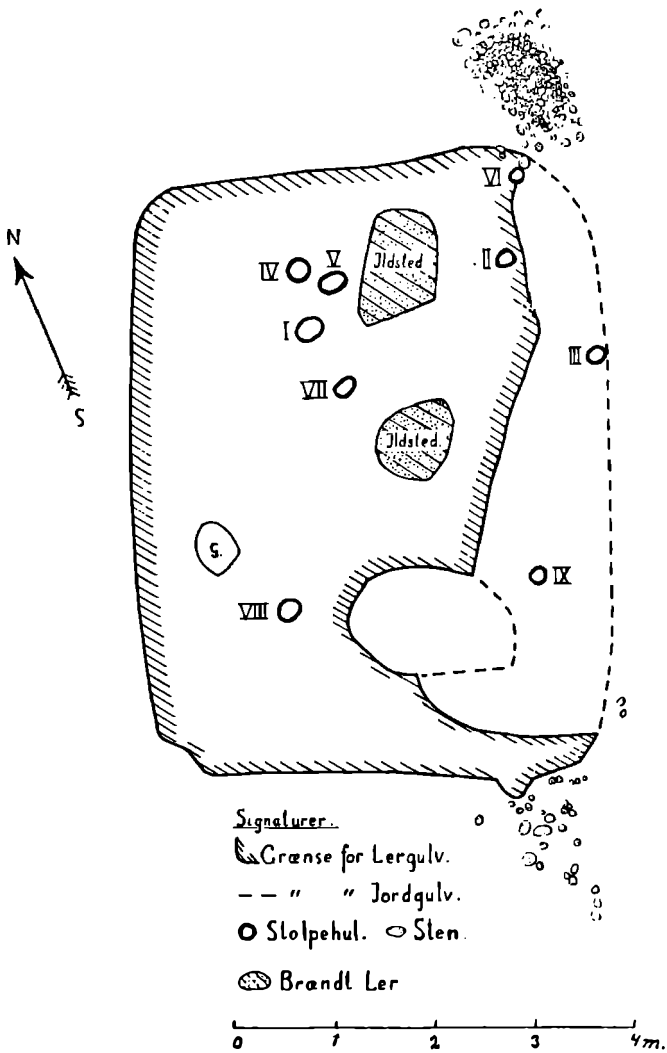

Fig. 1. Plan af Hustomten i Borre.

indtil 10 cm tykt Lag rent, hvidt Sand. Det kan naturligtvis tænkes, at Sandet oprindeligt var Gulv, men dets Anvendelse som saadant har i alle Tilfælde ikke været af lang Varighed. Det var nemlig ikke snavset og indeholdt kun enkelte, ganske smaa Skaar. Ler-gulvet, der afdækkedes, var i den vestlige Del af Tomten 6—7 cm tykt, men blev efterhaanden tyndere og tyndere mod Øst. Paa og i Gulvet laa der større og mindre Pletter af sort og graa Aske, endvidere Trækulstumper og Potteskaar samt to Ildsteder.

Ved Hjælp af Gulvet kunde man konstatere Husets indvendige Størrelse og dets Orientering, saaledes som det er gengivet paa hosstaaende Kort. Til de tre Sider var Lergulvets Grænse tydelig og skarp, men mod Øst blev Lerlaget som nævnt tyndere og tyndere og var tilsidst ikke sammenhængende, men opløst i mindre Pletter. Heller ikke det under Lergulvet liggende hvide Sand kunde konstateres her, hvor Leret ikke havde beskyttet det mod Føddernes Trampen. Det var blevet graaligt, muldblandet. Da det dækkende Flyvesandslag som før nævnt skraaner mod Sydøst, var Flyvesandslaget her saa tyndt, at Podsoleringen var naaet helt ned til Gulvlaget, hvilket gjorde det vanskeligere at finde Grænsen. Naar det alligevel lykkedes, skyldtes det, at indtil en nogenlunde sikker Linie fandtes der stadig Ler- og Askepletter, Trækul og Skaar, og desuden var Laget hertil meget fast og haardt. — Da de fleste jyske Jernalderhuse imidlertid er længst Øst—Vest og tilmed har Stald uden Lergulv i den østlige Del, maatte vi gaa yderst forsigtigt og grundigt til Værks for at kunne afgøre, om der fandtes Spor eller ej efter en saadan ringere Husdel. Vi udvidede derfor Feltet og anlagde to Søgegrøfter mod Øst. Men der fandtes absolut intet Lag, der adskilte sig fra Jorden udenfor. Stolpehuller fandtes

heller ikke, kun viste der sig enkelte smaa Skaar, men saadanne fandtes ogsaa baade nord og syd for Huset. Huset har saaledes ikke strakt sig længere mod Øst, maaske dog med Undtagelse af den sydligste Del, der kan have strakt sig ud i den smalle Rende, Kyn-
desen graveede ved Roedyngen.

Huset har da været orienteret NNØ—SSV.. Dets indvendige Længde er 6 à 6¹/₄ m og Bredden 4³/₄ m. Det er værd at lægge Mærke til Husets Orientering. Den er nemlig stik imod den almindelige. I Lund-
ager, Lunde Sogn, har H. K. Kristensen paavist Tom-
terne af Huse i en lille Landsby fra omtrent samme Tid. Der var Husenes Længderetning ganske modsat²). Gennem talrige Undersøgelser af jyske Oldtidshuse har Professor Hatt paavist, at Husenes Længderet-
ning næsten altid er ØSØ—VNV. Hidtil har Pro-
fessoren kun fundet to Undtagelser, den ene er det bekendte Hus i Ginderup i Thy, hvor Professoren fandt en romersk Møntskat skjult, hvilket nok kunde tyde paa dets Beboers udenlandske Forbindelser. Dette at ville bo i Huse, der ligger »solret«, er nem-
lig et specielt jysk Træk, der ikke genfindes i Old-
tidshustomter hos vore skandinaviske Naboer eller i Tyskland eller Holland³).

Vestligst i Huset laa der et Lag Ler ovenpaa Gul-
vet, hvorfra det var skilt ved et tyndt sort Lag Snavs med smuldret Trækul og Potteskaar. Det sorte Lag gik dog ikke helt hen til Yderranden mod Vest. Mod Nordvesthjørnet var der en Stribe paa 20 cm, hvor det sorte Lag ikke naaede ud. Dette øverste Lag var mere fedt og rent Ler end Gulvets. Det maa være indstyrtet Lerbeklædning fra Vestvæggen.

Som nævnt fandtes der to Ildsteder, et mindre, næsten rundt, ca. 80 cm i Diameter, beliggende om-
trent midt i Huset, og et større mere aflangt nærmere .

Fig. 2 Det nordlige Ildsted, set fra Vest. Det brændte Lergulv er fjernet; man ser Stenlægningen. Lergulvet er ved at tages op; til højre er det underliggende Sandlag blottet. Stagen i Forgrunden angiver Stolpehul I.

ved Nordvæggen. De viste sig, som sædvanligt i ældre Jernalders Huse, som haardt brændte, røde Partier af selve Lergulvet, ganske svagt hvælvede. Under det nordlige Ildsted laa der en tæt Belægning af Sten, som i Størrelse aftog fra godt og vel haandstore i den nordlige Del til ikke mere end knap ægstore i den sydlige. Omkring og under Stenlægningens sydlige Halvdel laa en Del Lerkarskaar, der paa et Par Stykker nær stammede fra et og samme Kar. Under det centrale Ildsted laa enkelte Sten, men ingen Skaar.

Under Gulvet og ned i Undergrunden fandt vi 9 muld- og sandfyldte Huller, der maa tydes som Huller efter Stolper. De var ikke store, og vi kunde ikke konstatere Nedgravningsgruber om dem. Man kunde tænke sig, at Pælene var vredne eller drevne ned i Leret. Stolpehul I var 30 cm dyb og 30 cm i Tvær

maal. II var lige saa dyb, men kun 20 cm i Tværmaal, III havde samme Tværmaal som II og var kun 15 dyb, IV var 25 cm bred og 30 dyb, V 30 à 22 og Dybden 15, VI 16 à 20 og 18 dyb, VII 30 cm baade i Tværmaal og Dybde, VIII 35 og 20, IX 20 og 40 cm. I IV laa der Skaar i Bunden.

Oldtidens Huse havde Stolper inde i Huset til at bære Taget. I Almindelighed stod Stolperne i to Rækker, men kunde være indskrænket til ialt 4 Stolper, der da stod omkring Ildstedet. I dette korte Hus har der næppe været mere end 4 tagbærende Stolper, antagelig har det været VIII og IX og rimeligvis II og IV. Det lille runde Ildsted har da nok været det oprindelige; rimeligvis er det senere, man har anlagt det større Ildsted mod Nord, der er kommet til at rage uden for Stolperækken.

Stolpehul III stod helt ude ved Randen og har maaske hørt til en Række jordgravede Stolper, der har dannet Væggen. Dog er det ikke sikkert; vi er i Virkeligheden ikke i Stand til at afgøre, hvordan Væggene har været. I Folkevandringstidshuset i Kanten af Oxbøl By var der meget svære og dybt nedgravede Vægstolper. I en Hustomt i Troldtoft, Vind Sogn, som Professor Hatt har udgravet, var der 4 indre Stolper omkring Ildstedet og ude i Væggen ganske tynde Stolper, der kun gik kort i Jorden. Den var fra samme Tid som Huset her⁴). Der er flere Lighedspunkter. Det er muligt, at Væggene i de to Huse har været nogenlunde ens. I Hul VI kan der have været anbragt en Stolpe til at støtte Væggen. Derimod kan vi ikke udtale os om eventuelle Stolper i I, V og VII. Mellem VIII og IX fandtes en større Nedgravning. Gulvet var her helt borte og hele Hullet fyldt med Flyvesand. Nedgravningen er altsaa foretaget, efter at Huset er forladt. Anderledes

forholdt det sig med et Hul mod Vest. Det var gravet, før Gulvet lagdes, en retvægget Grube 40×70 cm og 25 cm dyb. I Bunden laa der nogle Sten og 3 Skaar. At Gruben var gravet, før Gulvet blev lagt, kan sluttes deraf, at den var fyldt med det tidligere omtalte hvide Sand, og at Lergulvet strakte sig hen over den; muligvis har der været nedsat et Madoffer eller lignende paa Skaarene, der kunde samles til en større Flage. Det gjaldt om at staa sig godt med Husets Vætter.

Indgangsdøren har været ved Sydøsthjørnet; her fandtes der en Uregelmæssighed i Lergulvet, idet Leret i en Tunge strakte sig ud i Døraabningen. Endvidere var der Rester af Stenbro uden for. Ude paa Stenbroen laa Liggeren af en mindre Skubbekværn samt en hel Del Knusesten af den sædvanlige ældre Jernaldertype. I en Hustomt fra romersk Jernalder paa Skørbæk Hede fandt Professor Hatt tilvenstre for Indgangen, udenfor Huset, en stor Kværnsten, aabenbart paa sin oprindelige Plads⁵⁾, Kværnen syntes her at have været anbragt noget lignende. Uden for Døren har Kvinden da siddet og malet Korn. Ved Nordøsthjørnet laa der en større og uordentlig, med Jord stærkt blandet Stendynge, som ikke kan have tjent som Stenbro; ogsaa her var der Knusesten og en lille Kværnsten.

Paa Ildstederne fandtes der Aske og Trækul, som maa hidrøre fra Brændselet; det samme gælder for Askepletterne og Trækulstykkerne paa Gulvet. Konservator Hans Helbæk har været saa elskværdig at bestemme Kullene. Fra det sydlige Ildsted var de alle El, og fra det nordlige El og vistnok Lyngrod. Kullene fra Gulvet var ligeledes El. I Stolpehul II og Hul VII laa der Trækul for oven, alt af El, rimeligvis ført derhen fra Gulvet. Huset er jo ikke brændt,

saa det hidrører næppe fra Pælene. Elletræ og Lyng er altsaa brugt som Brændsel.

Da Hustomten — desværre for os — ikke var nogen Brandtomt, indeholdt den næsten ingen Oldsager. Naar man flytter ud af et Hus, fordi det er blevet for faldefærdigt, saa medtager man alt, hvad der er brugbart eller har Værdi. Det maa være sket her; derfor var Tomten saa fundfattig. Der fandtes kun nogle Lerkarskaar ud over de to Kværnsten og Knusesten.

Men selv om Skaarene ikke er talrige, er de alligevel interessante, og de kan bl. a. sige os, hvornaar

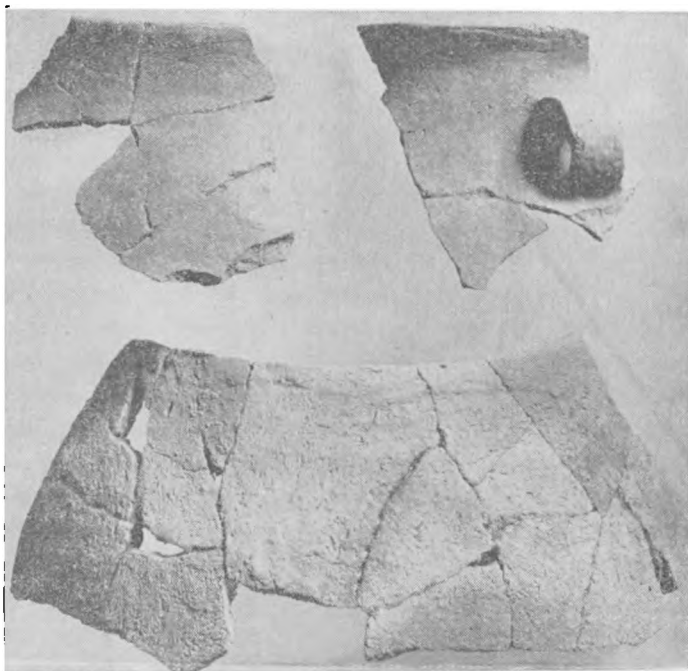

Fig. 3. Skaar fra Gulvet, forov. Skaar fra Ildstedet, forn. ca. 2/s.

Huset har eksisteret. Der var Skaar af baade smaa, store og mellemstore Kar, glatte og ru, ornamenterede og uornamenterede, med opretstaaende eller svagt udadbøjet Mundingsrand, og flere Stykker havde den for den tidlige keltiske Jernalder saa karakteristiske flade, listeformede Fortykkelse af Mundingsranden. Under det nordlige Ildsted laa der, som tidligere nævnt, en Del Skaar af to Kar. Af det ene, et stort groft Kar, kunde en Del af Skaarene sammensættes til en større Flage, der udgør ca. Halvdelen af Karrets øverste Parti, der skraaner indad mod Mundingen, hvis Diameter er 20 cm. Rimeligvis har der været henstillet Ofre paa Skaarene til usynlige Magter, Hjemmets Vætter, før Ildstedet anlagdes. Af de spredte Skaar fra Gulvet kunde adskillige sammensættes til større Dele, men der kunde ikke blive et eneste fuldstændigt Kar. Nogle Skaar, der var traadt ned i Lergulvet, passede til spredte Skaar paa dette; de var Dele af et brunligt Kar med blødt udfaldende Mundingsrand, med en 17,5 cm vid Munding og et Øre, der ligesom de andre, der fandtes, var baandformet.

Paa et Skaar markerer 3-4 noget ujævnt omkringløbende Linjer Overgangen til Bugen. Paa et andet Stykke ses det treliniede Bueornament, som var ret almindeligt i tidlig keltisk Tid, og som bl. a. er saa velkendt fra den store Tuegravplads i Aarre Sogn ved Varde. Det mest almindelige Ornament er dog fremstillet af tætstillede Indtryk af en Fingerspids.

Paa Skaar af 2-3 store Kar ses de tæt samlede i en Række, og i selve Mundingsranden af store Kar er der indtrykket en Række Fordybninger. Et stort, groft Kar har haft en ophøjet, bred Kant eller Vulst, hvori der ligeledes er indtrykket Fingermærker. Ornamenteringen med Fingerindtryk var meget almindelig i den Tid. — To Skaar kunde sættes sammen til godt

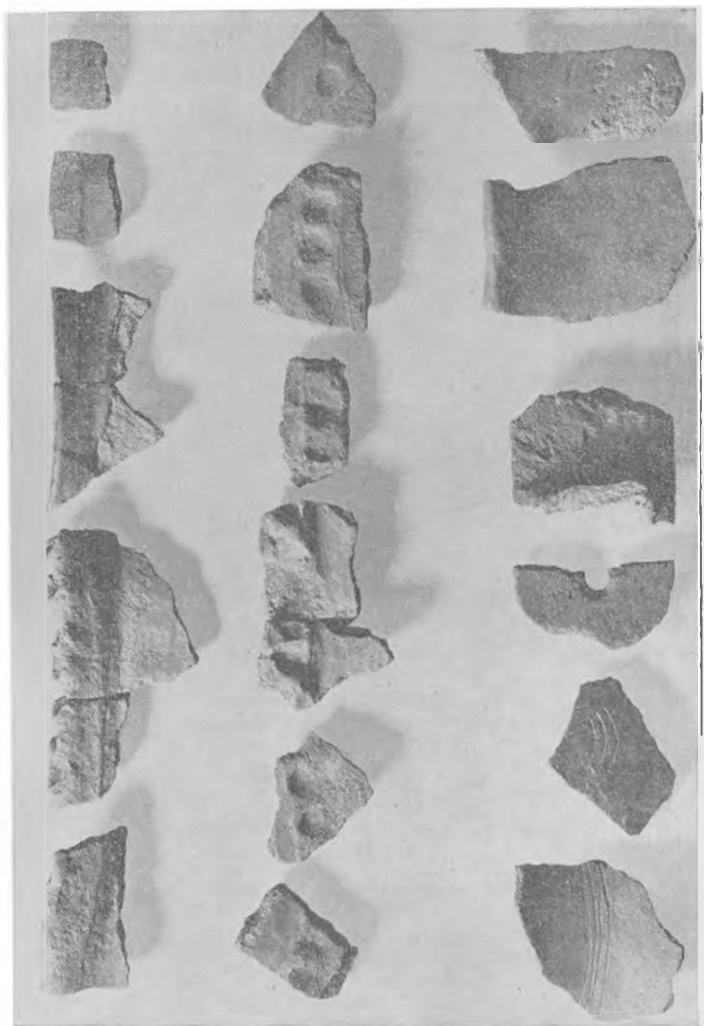

Fig. 4. Skaar med svagt udadbøjet eller listeformig fortykket Rand, med Fingerindtryk, omkringsløbende Linjer eller Trebueslag. Ved Siden af Bundskaaret med det runde Hul, ses Skaaret af »Svaleredekarret.« Ca. 1/2.

og vel Halvdelen af en Karbund, 5 $\frac{1}{2}$ cm i Diameter. Heri er der i Midten boret et rundt Hul, efter at Karret er brændt, det er 0,8 cm i Tværmaal. Det stammer nok fra et lille Kar, der har fungeret som Si.

Endelig er der et ejendommeligt Skaar, hvortil der enkelte Gange før er fundet Mage paa den tidlige keltiske Jernalders Bopladser. Det er et Randskaar, der har haft et Hul under Randen; paa den udvendige Side sidder der omkring Hullet Rester af et svaleredeformet Fremspring. Fra nogle store Affaldsgruber ved S. Vissing, der indeholdt Materiale fra Bopladser, ved man, at det har været store, halvkugleformede Gryder, som havde flere Huller under Randen.⁶⁾ I disse Huller bandt man Snore, saa Karret kunde hænges op over Ilden. »Svalereden« har da skullet hindre Flammerne i at brænde Snorene over. I nogle Affaldsgruber, Kristensen for nogle Aar siden udgravede i Kolle, N. Nebel Sogn, fandtes Svaleredekarrene ligeledes. Tillige var der i Kolle Skaar af et Kar, der havde løst Problemet med Ophængningsnoren paa en anden, men endnu mere sjælden Maade, nemlig ved at anbringe Ørene indvendig i Karret. Tilfældet er dog ikke enestaaende i Danmarks Oldtid. I Troldtoftuset fandt Professor Hatt en Skaarflage med indvendig Hank. Som før nævnt hører Troldtoftuset, ligesom Borrehuset, til en tidlig Del af den keltiske eller førromerske Jernalder, 400 — 200 f. Kr.

Er disse »Svalereder« Led af en fremmed Kulturindflydelse, og er det da denne, der har faaet Borrehusets Orientering til at være stik modsat den almindelige jyske? — Herpaa maa Fremtiden svare.

Da Sfrandgaard Kyndesen byggede sin Gaard 30 m syd for Tomten, stødte man paa et Ildsted med Sten og brændt Ler samt en Del Potteskaar. Højest sandsynligt var der en Hustomt fra samme Tid som den,

vi har gravet ud. Formodentlig har der da her i en tidlig Del af keltisk Jernalder ligget en Landsby, hvis Beboeres daglige Liv og Færden den forladte Hustomt har givet os en svag Anelse om.

---

1) Gudmund Hatt: En Brandtomt af et Jernalders Hus paa Mors. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist., 1930, 83—118. H. K. Kristensen: En Brandtomt af et Hus fra Folkevandringstiden. Hardsyssels Aarb. XXVIII, 83—100.

2) H. K. Kristensen: Oldtidsboplads og Nutidsplantevækst. Fortid og Nutid XI, 130—36.

3) Gudmund Hatt: Jernalders Bopladser i Himmerland. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1938, 264.

4) Gudmund Hatt: En Jernalders Hustomt i Troldtoft. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1935, 47—57.

5) Gudmund Hatt: Jernalders Bopladser i Himmerland, 129.

6) Mogens B. Mackeprang: Fra Rensdyrjægere til Vikinger, 151.

Smaastykker.

Af H. K. Kristensen.

---

1. Hvornaar havde Fil Sø sin største Udbredelse?

Et Sagn, der er velkendt i Vester Horne Herred, siger, at Fil Sø har været langt større, end den var, før man begyndte Udtørringen i 1848. Den skal engang have strakt sig over Langsø og forbi Grærup og have haft Udløb i Hjerting Bugt. Ja, et Sagn, Evald Tang Kristensen har noteret¹⁾, siger, at Havet over Kalles Mærsk har staaet i Forbindelse med Fil Sø. Geologerne siger ligeledes, at Søen engang har været meget større, men at det næppe er rigtigt, at den har haft Afløb til Hjerting Bugt²⁾. Den stejle Skrænt, der ses inde i Landet nord for Grærup og ogsaa kan spores sydøst for denne By, er ikke dannet af Søen, men af Havet, vel i Bronzealderens senere Del, da Vestjylland laa meget lavere end nu, og da alt, der nu ligger syd og vest for denne Skrænt, var dækket af et bølgende Hav.

Efter denne Landsænkning fulgte der en Landhævning, og da dannedes Kystlandet vest for Fil Sø og hele Halvøen syd for Grærup, »Eventyrets Land,« som Omraadet jo nu hedder efter Thomas Langes Roman af samme Navn.

Imidlertid tilstoppedes Afløbet fra Søen, vistnok

først af en Sandbarre foran Mundingen og dernæst ved, at Flyvesandet fyldte det stillestaaende Aaløb. Da steg Søens Vandspejl stærkt og havde til sidst en Højde af 7,2 m over den nuværende Havoverflade. Vandet gik over alle Bredder. Mod Nord kom Søen i Forbindelse med Rolf Sø og mod Syd med Langsø. Mod Øst gik der et Par lange Vige ind til Jegum og Søvig.

Geologen Axel Jessen, der grundigt har undersøgt Fil Søes Historie, har ogsaa svaret paa Spørgsmaalet om, hvornaar Søen fik sin største Udbredelse. Ved Filsø Ø findes der nogle Strandvolde, som dannedes, mens Søen havde sin højeste Vandstand. Disse Volde dækker et Tørvelag, hvorfra Dr. K. Jessen undersøgte nogle Prøver. Resultatet heraf blev, at i en nærliggende Skov dominerede Eg over Fyr, og at der desuden fandtes Bøg. Da man mente, at Bøgen temmelig sent kom her til Egnen, sluttede Axel Jessen, at Søen havde sin højeste Vandstand efter Bronzealderens Ophør. Analysen af Tørven viste ogsaa Tilstedeværelsen af Hede-, Eng- og Vandplanter, samt Frugter af Blegbladet Pileurt og Hanekro, altsaa Ukrudt fra dyrkede Marker.

Som vi straks skal se, er der for nylig gjort et Fund, som bekræfter Rigtigheden af denne Datering.

Axel Jessen mener, at Søen dengang havde Afløb til Vesterhavet ved Nakkedal, hvor Langsøes Afløb endnu findes. Imidlertid skete der atter Ændringer med Udløbet, saa Vandstanden sank, og Omraadet syd for Kærgaard fraskiltes, og ligeledes blev Rolf Sø atter en selvstændig Sø.

Paany sænkedes Vandstanden. Under denne Sænkning afsnøredes der en mindre Del af Fil Sø, nemlig den saakaldte Lillesø, øst for Filsø Ø. Denne Ø var nu blevet forbundet med Fastlandet ved Gammeltoft

Fil Sø 1803. Udsnit af Videnskabernes Selskabs Kort

ved de førnævnte Strandvolde. Vedføjede Udsnit af Videnskabernes Selskabs Kort viser Lillesøes Omraade 1803, og hvordan den ved et smalt Udløb mod Syd stod i Forbindelse med Hovedsøen. Da laa Overfladen 5,3 m over Havet, og saadan havde Stillingen været i længere Tid.

Ved Midten af forrige Aarhundrede udtørrede man Røff Sø fuldstændigt og sænkede Vandstanden i Fil

Sø saa betydeligt, at dens Areal svandt ind fra 20 km² til 7, og senere er den yderligere indskrænket. Lillesø forsvandt ganske, men da den indvundne Jord gennemgaaende var meget sandet, blev den ikke overalt forvandlet til Eng eller Kær, men en Del blev til Hede.

I de sidste Aar har man opdyrket det meste af Heden i Lillesø, som Arealet stadig kaldes. Da Ejeren af Hjulsagergaard, Jens Kristensen, i 1937 pløjede sit Hedestykke derude, pløjede han til nogle Sten og Potteskaar. Da det var første Gang, Stedet pløjedes siden Udtørringen, fandt han dette mærkeligt og var saa venlig at meddele mig det. Jeg undersøgte da Stedet, der ligger 530 m SSV. for Hjulsagergaard ved Vejen gennem Lillesø til Filsø Ø. Jeg anlagde et Par Søgegrøfter og nogle Undersøgelsesfelter. Det viste sig da, at der i Pløjelaget af den ved Udvaskning udjævnede gamle Søbund over et Areal paa 90 m N.V.—S.Ø., og 50 m S.V.—N.Ø. laa spredt en Del Sten, undertiden enkeltvis, undertiden i Pletter. 24 Steder laa de i ganske flade Dynger med indtil 4 Trillebørfulde i hver. Skaarene fandtes dels sammen med Stenene, dels i Jorden mellem Stenene. Atter i Aar har Ejeren ved Pløjning fundet nogle Skaar. De er alle smaa og uornamenterede, et enkelt Stykke synes at høre til en udadbøjet Mundingsrand, hvilket kan tyde paa, at de stammer fra den ældre Jernalder. Stenene var almindelige Marksten, haand- og hovedstore, enkelte større var fjernet før min Ankomst. Adskillige var kløvede, og nogle var skørnede. Overalt fandtes der Knusesten af ældre Jernalders Type.

Skønt der hverken var Aske, Trækul eller Ler, maa Fundet tolkes som et Bopladsfund. Det er netop helt almindeligt, at det paa ældre Jernalders Bopladser vrimler med den Slags Knusesten. Men Bopladslaget er blevet forstyrret og udvasket af Søen, da denne

under sin største Udbredelse erobrede Omraadet. Derfor laa Fundet saa overligt, og derfor kunde der ikke spores Hustomter. Aske og Trækul er skyllet væk af Vandet, og Lergulve har Husene næppe haft. Desværre er der ikke fundet Materiale til en nærmere Tidsbestemmelse end det temmelig vidtstrakte Begreb »ældre Jernalder«.

Under Søens højeste Vandstand naede Søen et godt Stykke øst for Bopladsen. Lave, men tydelige Skrænter angiver her dens Grænse. Atter noget længere mod Øst, 500 m øst for Bopladsen, begynder en forladt Oltidsmark, Digevoldinger, som Professor Gudmund Hatt har omtalt i »Fra Ribe Amt« VIII, 391. Man kan gætte paa, at Bopladsen har staaet i Forbindelse med denne Mark, og at Ukrudtsfrugterne i Tørvten stammer herfra. Men det er og bliver kun Gætværk, da der godt kan have ligget Oldtidsagre nærmere ved Tørvemosen.

Fundet stemmer smukt overens med den Tidsbestemmelse, Axel Jessen har givet for Fil Søes højeste Vandstand: Tiden efter Bronzealderens Ophør. Om Bopladsen har været forladt længe, før Vandet trængte ind og dannede Lillesø, eller det er Vandet, der har faaet Folkene til at flytte, kan ikke oplyses; men det er sikkert, at Søen *tidligst* kan have faaet sin højeste Vandstand i ældre Jernalder.

1) Danske Sagn III, Nr. 1786,

2) Dan. geologiske Undersøgelse, 1. Rk. XVI, 46-55.

2. Nogle Fund fra Middelalderen i Lunde Kirke.

I 1938 blev der fornyet nogle Kvadratmeter Brædegulv i den nordøstlige Del af Lunde Kirkes Skib. Der skulde fjernes et Spadestik Jord, saa der kunde støbes et Cementgulv som Middel mod Svamp i de nye Brædder. Ved den Lejlighed undersøgte jeg Jorden under Gulvet.

Øverst laa der et Lag Sand, der vel var paaført, da man lagde det tidligere Brædegulv. Det, mente man dengang, kunde forebygge Svamp. Herunder var der stærkt omrodet Sandmuld, indeholdende mange baade store og smaa Sten, Skærver, Flisestykker, Træstykker, Knogledele fra gamle Begravelser inde i Kirken, smaa Stykker farvet Glas m. m.

Ialt optoges her 34 Brudstykker af *glaserede Gulvfliser*, af hvilke ikke to Stykker kan sættes saaledes sammen, at de passer til hinanden. 12 Stykker har en lysegul Glasur, 6 en grønlig, 12 en mørkebrun og paa 4 er Glasuren helt afslidt; med Undtagelse af et enkelt Stykke bærer alle Præg af mere eller mindre Slid. Fliserne bestaar af en rødbrændt Lermasse; de er 3—3½ cm tykke. Af en enkelt brun er der saa meget bevaret, at man kan maale dens Bredde: 14 cm. Længden har været større, men kan ikke bestemmes; et grønt Stykke er 21½ cm langt; hvis alle Fliser har været 1½ cm brede, har de altsaa ikke været kvadratiske. Skønt de ikke er ornamenterede, kan man dog bestemme dem; de tilhører Middelalderen. Det viser den smukke rødbrændte Lermasse og de karakteristiske indadskraanende Sider, saa Overfladen er større end Underfladen.

Engang i Middelalderen har Lunde Kirke haft et Gulv af forskelligt farvede, glaserede Fliser. Det har

været et smukt og fornemt Gulv, men ikke behageligt at gaa paa. I Bykirker og Kirker i og ved Klostre fik man allerede i den romanske Tid lagt Flisegulve med indpressede Mønstre. Noget enestaaende er Flisegulvet, der fremkom ved Udgravningen af St. Laurentii Kirke i Roskilde, hvis nederste og oprindelige Gulv danner et helt Pragtværk i skønne Mønstre af hvide og sorte Fliser, og som saa at sige har hængt urørt fra Tiden før Valdemarerne. Over dette Gulv blev der senere gentagende lagt nyt, det øverste laa 85 cm over det nederste og var lagt af glaserede Relieffliser fra omk. 1250. I St. Klements Kirketomt i Ribe fandt man flere Gulvfliser af brændt Ler, ca. 6 Tom. i Kvadrat og 1 Tom. tykke, forsynet med forskelligt farvet Glasur. I Taarnet var der dog kun Gulv af røde Munkesten.¹⁾

De fleste Landsbykirker fik dog næppe Flisegulve. Enslev Kirke, Randers Amt, blev gennemgribende restaureret 1935—36, bl. a. blev Gulvet taget op. Under det laa der Rester af flere ældre Gulve. Engang var der lagt Gulv samtidig med, at den oprindelige sentromanske Kirke fik Hvælvinger. Gulvet var da lagt af store brændte Mursten. Men under det laa det oprindelige Gulv. Det laa fuldstændigt over hele Kirken og var lagt dels af flade Kampesten og dels af almindelige Pikkesten²⁾. Ogsaa i Skjern Kirke var der oprindelig brolagt med smaa Sten³⁾. I Ruinen af Hov Kirke, Mariager Landsogn, kan man endnu se en lille Rest af Gulvets røde Munkesten paa Fladen; der fandtes heller ingen Fliser⁴⁾. I Kirkeruinen »Orst« i Lindeballe synes Gulvet under Korbuen at være lagt af Fraadsten (Kildekalk)⁵⁾. Det var ogsaa Tilfældet i flere andre Kirker. Der er udgravet adskillige øde Kirketomter, men saa vidt jeg har kunnet efterspore i den topografiske Litteratur er der heller ikke der fundet

Gulvfliser. Det almindeligste har været Munkesten eller Stenbro. — Dog blev der ogsaa lagt Flisegulve i nogle Kirker i Renæssancetiden.

De førnævnte flade *Skærver* er ikke uden Interesse. Den ene Bredside nærmer sig meget ofte en plan Flade, hvorimod den anden minder om et fladt »Fuglebryst«, som hos de velbekendte sandslidte Sten. Her er det jo ikke Sandflugt, der har gjort det, men Afhugningen. I »Fra Ribe Amt« VIII, 212 har jeg fortalt om de store Mængder Afslag, der blev fundet ved Henne Kirke. Kvaderstenene til disse Kirker er altsaa tilhugget paa Stedet.

Blandt *Glasstykkerne* er der en enkelt hel »Rude«, som er komplet. Størrelsen er $5 \times 3,2$ cm, altsaa omtrent som et stort Frimærke. Det lykkedes ogsaa at finde et Stykke af et Blyvindue, som Ruden passer til, og hvori den aabenbart har siddet. Forøvrigt viste et andet Brudstykke af et Blyvindue, at der ogsaa havde været en Rude paa $7\frac{1}{2}$ cm Længde. Sandsynligvis er disse Ting Dele af et Vindue, der har udgjort et Glasmaleri. Et saadant lavede man i Middelalderen paa den Maade, at man sammensatte hele Billedet af smaa farvede Glasstykker i valsede Sprosser af Bly. Fra en Landsbykirke, Bjergby paa Taasinge, har man et næsten fuldstændig bevaret romansk Glasmaleri. Selve Billedet er yderst i Vinduet omgivet af en smal Ramme af »frimærkeagtige« Glasstykker. Maa-ske er Stykket i Lunde af en saadan Ramme. Kanten af den lille Glasrude viser tydeligt, at Glasset ikke er skaaret med Diamant — det var først ved Middelalderens Slutning, man lærte sig den Kunst. Kanten er skraa og svagt takket, sikkert en Følge af, at saadanne Stykker skares ud med glødende Jern. Ogsaa i nogle andre Kirker er der fundet Smaarester af farvet Glas⁶). Selv om slige Vinduer ikke har været al-

mindelige, har de næppe været saa sjældne, som man paa Forhaand skulde tro. Men de var kostbare og forekom næppe dengang uden i Kirker og Borge.

Vore fromme Fædre har ikke skyet Ofre eller Bekostninger, da de til Guds og St. Stefans Ære rejste Lunde velbyggede Kirke. Det ret store Kirkehus fik de indrettet, som Middelalderen ønskede det. Det fik sit fornemme Flisegulv. Og i det i Forvejen svagt oplyste Rum faldt Lyset end mere dæmpet ind gennem de smaa farvede Ruder i de højtsiddende Vinduer. Netop derved kunde de lysende Vokskerter paa Alteret med den dunkle Helgengrav i stærkere Grad fremhæve dette som Kirkens store midtpunktsamlende Helligdom.

---

1) Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1932, 16. Fra Ribe Amt 1905, 10.

2) N. J. Hansen: Enslev Kirke. Fra Randers Amt 1938, 105 f.

3) Mackeprang: Vore Landsbykirker 57.

4) Aage Sørensen: Ommersyssels Ødekirker. Fra Randers Amt 1938, 73.

5) H. Kau: En gl. Kirkeruin. Vejle Amts Ab. 1910, 192.

6) Mackeprang: Vore Landsbykirker 48.

Byarkivar C. N. Termansen.

Mindeord ved H. K. K.

Købmand, Byarkivar Clemen Nielsen Termansen fødtes i Ribe den 15. November 1857 som Søn af Bogbinder F. M. Termansen. 1873 kom han i Handelslære hos Købmand Th. Bøggild i Ribe, hvor han

mindelige, har de næppe været saa sjældne, som man paa Forhaand skulde tro. Men de var kostbare og forekom næppe dengang uden i Kirker og Borge.

Vore fromme Fædre har ikke skyet Ofre eller Bekostninger, da de til Guds og St. Stefans Ære rejste Lunde velbyggede Kirke. Det ret store Kirkehus fik de indrettet, som Middelalderen ønskede det. Det fik sit fornemme Flisegulv. Og i det i Forvejen svagt oplyste Rum faldt Lyset end mere dæmpet ind gennem de smaa farvede Ruder i de højtsiddende Vinduer. Netop derved kunde de lysende Vokskerter paa Alteret med den dunkle Helgengrav i stærkere Grad fremhæve dette som Kirkens store midtpunktsamlende Helligdom.

---

1) Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1932, 16. Fra Ribe Amt 1905, 10.

2) N. J. Hansen: Enslev Kirke. Fra Randers Amt 1938, 105 f.

3) Mackeprang: Vore Landsbykirker 57.

4) Aage Sørensen: Ommersyssels Ødekirker. Fra Randers Amt 1938, 73.

5) H. Kau: En gl. Kirkeruin. Vejle Amts Ab. 1910, 192.

6) Mackeprang: Vore Landsbykirker 48.

Byarkivar C. N. Termansen.

Mindeord ved H. K. K.

Købmand, Byarkivar Clemen Nielsen Termansen fødtes i Ribe den 15. November 1857 som Søn af Bogbinder F. M. Termansen. 1873 kom han i Handelslære hos Købmand Th. Bøggild i Ribe, hvor han

forblev med Undtagelse af et Aar, da han søgte Uddannelse paa Grüners Handelsakademi i København. 1892 overtog han selv Forretningen, som han drev til 1909, da han solgte den til Købmand A. Andersen.

Termansen var ikke nogen almindelig Købmand. Paa Latinskolen havde han været Elev af Kinch, og hos ham havde han vel faaet Interessen vakt for historisk Granskning. Selv om han end ikke fik nogen afsluttet videnskabelig Uddannelse, blev han dog en lærd Mand, en selvlært Mand. I Danmarks kirkelige og verdslige Historie blev han som hjemmevant, og han blev en udmærket Kender af nordisk Arkæologi og gammelt Almuelev.

Det gamle Ribe, hvor han havde Rod, hvor hans Forslægt havde hjemme, og hvor hver Gaard og hver Krog har sin Historie, elskede han. Denne By og den historiske Forskning følte han sig knyttet til med en Styrke og Trofasthed, der søger sin Lige. Hans Myreflid tillod ham med stor Grundighed at røgte en Mængde Tillidshverv, som Byen overdrog ham. I 1894 valgtes han ind i Byraadet af Højre. Her havde han Sæde til 1900. Gennem en Række Aar var han Brandinspektør og Statens Kontrollør paa Stiftskassererkontoret og Formand for den antikvariske Samling, Hans Tavsens Hus. Men hans kæreste Hverv blev dog Posten som Byens Arkivar. Her kunde han paa en Gang tjene sin By og Historien. Et stort Materiale fik han samlet og ordnet ved sin Flid og Udholdenhed. Mange Forskere fjern og nær har han ganske uegennyttigt været til Hjælp og sendt Oplysninger.

Det store Stof, han havde afskrevet, kom sammen med Kinchs og V. Blochs Materiale til at danne Grundvolden for Fortsættelsen af »Ribe Bys Historie.« Han gjorde Arbejdet uden Tanke om Løn eller egen Ære.

Fuldt ud fortjente den gamle Ripenser og flittige Historiker den Belønning, Byraadet ydede ham, da det i 1934 udnævnte ham til Æresborger »i Erkendtlighed af hans store, uegennyttige Arbejde for sin Fødeby«.

Fra Historisk Samfunds Oprettelse til 1935 var Termansen den ene af Samfundets to Revisorer. Arbejdet udførte han med lige saa stor Omhyggelighed som sine andre Tillidshverv. Han skrev ikke mange Afhandlinger, dog findes der i »Fra Ribe Amt« to værdifulde Artikler fra hans Haand: »St. Clemens Kirke i Ribe« (1905) og »Indskrifter fra gamle Bygninger i Ribe« (1918).

Den 14. Januar 1939 døde Byarkivar Termansen. Enhver, der interesserer sig for Ribe Amts Historie, vil med Glæde og Tak bevare hans Minde.

Ved hans Jordefærd udtalte Vennen, Seminariefors­ tander Haar, bl. a. følgende: »Nu er han da gaaet over i den Række af særprægede Skikkelser, som Ribes Historie har været saa rig paa, udvortes talt mindre anseelig end saa mange af vor Tids store, men ved sin Karakters Mildhed og Renhed de bedste Ligemand. — »Æresborger« havde Byen udnævnt ham til at blive, underlig fordringsløs og beskeden forblev han altid. Han bad sit Liv igennem om Hjælp til at blive »god og retskaffen.« Vi synes, han blev det som faa.«

A. Grunnet Jepsen.

Mindeord ved H. K. K.

Den 8. December 1938 døde Viceskoleinspektør og Inspektør ved Varde Museum A. Grunnet Jepsen.

Anton Grunnet Jepsen er født i Ho den 30. April 1873 som Søn af Lærer og Kirkesanger Mads Jepsen og Hustru Cathrine Jepsen, f. Grunnet, senere forflyttet til Billum. Hans Moder havde en Søster, der var gift med Overlæreren i Varde, Jens Olsen. Overlærerens havde ikke selv Børn, men tog Grunnet Jepsen til sig, saa han kunde betragtes som deres Plejesøn.

Grunnet Jepsen fik Læreruddannelse paa Vesterbros Seminarium og havde flere Kursus paa Statens Lærerhøjskole og et Kursus paa Näs Sløjdseminarium i Sverrig. Allerede i 1893 blev han knyttet til Varde Kommuneskole. I nogle Aar var han tillige Lærer paa Forskoleseminariet og Lærer ved Teknisk Skole. I 1902 giftede han sig med Helene Sørensen, f. 28. Jan. 1881, Datter af Guldsmed Sørensen og Hustru, Varde. Fra 1. Jan. 1907 blev han Viceinspektør ved Skolen.

Hans Interesse og Arbejde for Folkeoplysning og Egnens Kultur naaede videre ud end til Arbejdet i Skolen. Sammen med Lærer Bossen var han den første Bibliotekar ved »Varde og Omegns Folkebogsamling«. Og i Overlærer J. Olsens Hjem havde han mødt en levende Interesse for Fortiden. J. Olsen var en dygtig Lokalhistoriker, der navnlig arbejdede med Varde Bys Historie. Til »Jydske Samlinger« og »Fra Ribe Amt« har han skrevet mange Afhandlinger. Her var Grunnet Jepsen blevet saaledes »smittet af det historiske«, at hans Interesse var blevet fanget, og han paatog sig Ledelsen af Varde Museum efter dens tidligere In-

spektørs, Kantor Markes Død, et Arbejde, Grunnet Jepsen røgtede gennem 15 Aar ved næsten daglige Besøg i Museet, skønt der i den første Tid ikke var indlagt Varme. Det var navnlig Kunstgenstandene, Malerierne, Porcelæn og Fajance, samt hvad der angik det gamle Varde og Museets gavmilde Stiftere, Gros-serer Stau og Frue, der havde hans Hovedinteresse. Derom vidner adskillige Artikler i Dagbladene og hans Afhandling i »Fra Ribe Amt«.

I Skolen kunde Grunnet Jepsen møde Morgen efter Morgen med et mildt Smil og et venligt Ord til Ele-verne, og paa Museet var han utrættelig i at vise Be-søgende rundt, forklare og fortælle. Hans museums-tekniske Arbejde var jo ikke den uddannede Fag-mands. Hans Arbejde for Museet var et Arbejde uden Løn, udført med en sjælden Uselviskhed, af Kærlig-hed til Kunsten og de gamle Minder.

Anmeldelse.

Søren Alkær sig: Vejen Sogn i Malt Herred. 2. Bind.

Der er i de senere Aar udkommet adskillige gode Sognebøger, som paa en udmærket Maade gir et Udsnit af Egnens Historie og Topografi. Og rundt om i Sognene sidder nu flittige Mænd og Kvinder og sysler med lignende Opgaver, og prøver ved flittig Indsamling og Arbejde med Stoffet at bygge et Stykke Egnshistorie op.

Et ensformigt, og nærmest kedeligt Stof, vil adskillige kanske mene. — Hvad andet kan disse Sognebøger blive end Gentagelser fra Sogn til Sogn. —

Jo, de kan alligevel give adskilligt mere end blot Gentagelser. For hvert Sogn har i Natur, Opbygning og Udvikling sit Særpræg. Ligesom hver Forfatter har sit Felt, hvor han især evner at sætte ind. Derfor tegner hver enkelt af disse Sognebøger sin egen — stærkere eller svagere — Linje ind i den historiske Hjemstavns-Forskning. Og man bør ikke vurdere eller dømme disse stedshistoriske Studier ud fra det, man muligvis kan savne i dem, men ud fra det, de gir.

Det er et Særkende, der netop er en Fordel, at disse Sognebøger ikke bygges op efter et stivnet, fastlagt Skema, men er i Opbygning og Udformning lige saa mangfoldige, som der er Sogne og Mennesker.

Derfor er det heller ikke gørligt at opstille een eller flere Sognebøger som Mønster eller Forbillede for alle andre Sognebøger — hvor mønstergyldige de saa end i sig selv er.

Hvordan en saadan Sognebog skal formes og opbygges,

afhænger ikke af en Slags topografisk Metrik, men af Sog-
net og Manden.

Dog er der inden for den allerede ret fyldige Sognebogs-
Litteratur enkelte Værker, der kan gøre Krav paa at ken-
des ud over Sognekredsen. Og de mange, der selv sysler
med Egns-Historie under en eller anden Form, vil her
kunne finde Oplysninger og Idéer, der vil kunne gavne
deres eget Arbejde og muligt faa nye Idéer til at spire.

Der er H. K. Kristensens: „Outrup Sogn“. — Et
inden for sin Art imponerende Arbejde, der kan staa som
Mønster for Grundighed og myreflittig Indsamling og Ud-
nyttelse af Arkivstof — ogsaa som Mønster, hvor det gæl-
der kildekritisk Skelnen mellem sikre og mindre værdi-
fulde Kilder.

Og der er Lærer John Kvists Bog om Bække Sogn,
hvor der gennem 14—15 Aars flittig Samlerarbejde er fun-
det og udnyttet en forbavsende Mængde baade Arkivstof
og værdifuldt Overleveringsstof, saa ogsaa mangfoldige
andre end Bækkesognerne læser denne Bog med Interesse.

Og saa er der endelig Søren Alkær sig: „VEJEN SOGN“.

Da første Bind af denne stort anlagde Sognehistorie ud-
kom i 1937, skrev vi bl. a.: „ . . . En Skildring, der naar
langt ud over det almindelige stedshistoriske og bliver, før
man ser sig for, et Stykke fængslende Kultur- og Bonde-
livs-Skildring . . .“

Denne Vurdering bliver yderligere stadfæstet ved det nu
udsendte 2det Bind af „Vejen Sogn“, der gaar fra 1750
til 1870.

Her er en fyldig og gennemført Sognehistorie, mere fyl-
dig og grundig i sine Kildeundersøgelser, end ret mange
Sognehistorier naar at blive.

Men som man læser sig gennem dette nye Bind, gaar
det som under Læsningen af 1ste Bind: Det lille sydjyske
Sogn, der har givet Navn og Stof til Bogen, ligesom ud-
vider sig og bliver til hele det danske Bondesamfund gen-
nem disse Tidsafsnit.

Det er ikke blot en Skildring af Datidens Bolav, Gaarde
og Mænd inden for Vejen Sogn. Men Forfatteren har det
Overblik over Aarsager og Sammenhæng, der kræves, for
at disse Skildringer ikke bliver løsevne Stumper, men Led
ind i en Helhed.

Skildringerne af Kvægepesten, Udskiftningen, Fattigvæ-

sen, Skoleforhold, Kirketugt er saa almene, at de i det væsentlige kan gælde for største Delen af Datidens Bondesamfund. Det er som et Snit ned gennem Bondekaar og Almueliv gennem de 120 Aar, dette Bind spænder over.

Og netop det, at Skildringen ikke er abstrakt eller jævn Almindelighed, men er knyttet til navngivne Mænd, Gaarde og Bolav gør, at det føles langt mere nærværende og virkelig.

Et lille Afsnit kalder Alkærsig for „Bondesind“. Og de, der har hørt ham holde Foredrag ud fra dette Emne, véd, at han her har en egen Evne til baade at gengi det særegne dulgte Lune i jydsk Bondesind og til at søge ind bag det lukkede eller skorpede Ydre og finde og vurdere Kærnen.

Man kan kalde Alkærsigs Værk om Vejen Sogn en Mønsterbog for alle andre Sognøbøger. — Og alle de, der sysler med stedhistoriske Studier, gør klogt i at læse Alkærsigs Bog grundigt. — Mindre klogt vil det derimod være, om de prøver at efterligne Stil, Form og Fortællemaade — for her hævder Alkærsig afgjort sin egen Form med Eneret.

S. Ff.

Ny Litteratur om Ribe Amt.

Ved H. K. K.

Blandt de „Meddelelser fra Skalling Laboratoriet“, som efterhaanden er fremkommet i „Geografisk Tidsskrift“, og som alle omhandler et ejendommeligt, uberørt og storslaaet Landskab indenfor vort Amt, er der her særlig Grund til at gøre opmærksom paa Afhandlingen i Aargang 1933 om „Jordfællesskabet paa Skallingen“ af Laboratoriets Leder, Dr. Niels Nielsen. Skallingen synes i ældre Tid udelukkende at være ejet af Bønder i Ho, hvis Andele svarede til deres Ejendommens Hartkorn. At have Ret til Skallingen vil ikke sige at have Ret til et bestemt Stykke Jord

sen, Skoleforhold, Kirketugt er saa almene, at de i det væsentlige kan gælde for største Delen af Datidens Bondesamfund. Det er som et Snit ned gennem Bondekaar og Almueliv gennem de 120 Aar, dette Bind spænder over.

Og netop det, at Skildringen ikke er abstrakt eller jævn Almindelighed, men er knyttet til navngivne Mænd, Gaarde og Bolav gør, at det føles langt mere nærværende og virkelig.

Et lille Afsnit kalder Alkærsig for „Bondesind“. Og de, der har hørt ham holde Foredrag ud fra dette Emne, véd, at han her har en egen Evne til baade at gengi det særegne dulgte Lune i jydsk Bondesind og til at søge ind bag det lukkede eller skorpede Ydre og finde og vurdere Kærnen.

Man kan kalde Alkærsigs Værk om Vejen Sogn en Mønsterbog for alle andre Sognøbøger. — Og alle de, der sysler med stedhistoriske Studier, gør klogt i at læse Alkærsigs Bog grundigt. — Mindre klogt vil det derimod være, om de prøver at efterligne Stil, Form og Fortællemaade — for her hævder Alkærsig afgjort sin egen Form med Eneret.

S. Ff.

Ny Litteratur om Ribe Amt.

Ved H. K. K.

Blandt de „Meddelelser fra Skalling Laboratoriet“, som efterhaanden er fremkommet i „Geografisk Tidsskrift“, og som alle omhandler et ejendommeligt, uberørt og storslaaet Landskab indenfor vort Amt, er der her særlig Grund til at gøre opmærksom paa Afhandlingen i Aargang 1933 om „Jordfællesskabet paa Skallingen“ af Laboratoriets Leder, Dr. Niels Nielsen. Skallingen synes i ældre Tid udelukkende at være ejet af Bønder i Ho, hvis Andele svarede til deres Ejendommens Hartkorn. At have Ret til Skallingen vil ikke sige at have Ret til et bestemt Stykke Jord

paa Halvøen. Ejerne var inddelt i 9 Grupper eller Roder med omtrent lige meget Hartkorn til hver Rode. Dernæst var hele det Areal, der var bestemt til Høslet, ogsaa delt i 9 Dele, som ogsaa kaldtes Roder. For hvert Aar skiftede en Ejer-Rode sin Høslet-Rode, saa hver Ejer-Rode gennem en 9-aarig Turnus kom tilbage til den samme Hø-Rode. — Hvordan man saa yderligere deler Hø-Roden i Skifter og inden for Skifterne Hømulighederne efter Fordelingstal for undertiden at slutte med det simple "trække Straa" gøres der god Rede for. 1932 udstykkedes Skallingen, og vi er af ganske samme Opfattelse som Doktoren, naar han skriver: „Det er alligevel med en vis Beklagelse, at man ser en gammel og højt udviklet Bondeorganisation gaa til Grunde“. — Ogsaa Dr. Niels Nielsens Afhandling i det sidst udkomne Hefte af „Geografisk Tidsskrift“ er overmaade interessant: „Nogle Bemærkninger om Marskdannelsen i det danske Vadehav“. Her behandles Marskdannelsen i vort Amt.

Fra Ho Bugt og til Rigsgrænsen mod Syd ligger den danske Vadehavskyst. Om denne og dens Skibsfarts Historie fortælles der i N. H. J a c o b s e n s fortrinlige Bog: „Skibsfarten i det danske Vadehav“. Ikke blot Kystens og Skibsfartens Historie læser man om, men ogsaa om Omraadets Havne, Produktion og Vareforbrug. Arbejdet hviler dels paa Arkivstudier og dels paa en vidtløftig trykt Litteratur.

I „Det forstlige Forsøgsvæsen“ XV, 1938, har Dr. C. H. B o r n e b u s c h offentliggjort en Beretning om „Nørholm Hede“, den 350 ha. store Hede, som nu afdøde Stamhusbesidderinde Frk. Kristiane Rosenørn Teilmann i 1913 lod frede. Paa Heden er der indlagt et Kvadratnet, saa man kan stedfæste Planterne med faa cm's Nøjagtighed. Der er nu forløbet saa lang Tid, at Dr. Bornebusch finder Grund til at gøre Rede for de Forandringer, der er sket. Selv i den rene Lynghede foregaar der stadig Forandringer, kun den urteblandede Hede synes at være i Ligevægt. Interessantest er Iagttagelserne i Trævæksten. Eg, Bøg, Skovfyr, Bjergfyr og Gran søger at trænge ind i Heden, men kommer ikke lige heldig fra det. Egen spirer nok villigt, men holder sig kun levende i faa Aar, heller ikke Skovfyren bliver særlig gammel; under de nuværende Klimaforhold vil den ikke kunne hævde sig her paa dens gamle Ene-mærker. — Derimod breder Bjergfyren sig stærkt og vil

komme til at spille en stor Rolle i en naturlig Skovindvandring. Granen danner mærkelige vegetative Kolonier. Alt ialt bliver Resultatet, „at ikke Heden, men Skoven er den naturlige Vegetation paa dette Sted — den, som har hersket her og atter vil komme til at herske her, naar Menneskene med deres Husdyr og deres Ild udelukkes“. — Noget ganske mærkeligt er en tiltagende Vandstand ude paa Heden. Hedens østre Ende er som forvandlet, hvor der for faa Aar siden var ensformig Lynghede, er der nu store Søer, hvor Vildænderne bolttrer sig. Hvor man før plukkede Revlinger, kan man nu svømme. Men Vandet holder sig ikke konstant; efter Godsforvalter Mengels Iagttagelser ser det nærmest ud til for to Søers Vedkommende, at naar Vandet synker i den ene, stiger det i den anden.

I „Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie“ har Dr. H. C. B r o h o l m skrevet om „Nye Fund fra den ældste Bronzealder“ og omtaler her et Højfund fra Høghøjs Mark i Bække Sogn samt to svære, ornamenterede Skaft-hulsøkser, der tilhører Konditor P. Grundahl, Holsted, og som er fundet ved Plojning i Bækbølling, Føvling Sogn. — I samme Bind har H. K. K r i s t e n s e n skrevet om Opfattelsen og Dateringen af „Digevoldinger“ og omtaler flere Oldtidsmarker fra Ribe Amt. — I første Bind af Dr. J o h. B r ø n d s t e d s baade fra Formens og Indholdets Side prægtige og herlige Værk, „Danmarks Oldtid“, giver der en Mængde Oplysninger og dejlige Billeder fra Stenalderen i vort Amt.

I „Esbjerg Statsskole“ 1936 har Adjunkt N. C h r. S ø r e n s e n givet en Oversigt over „Landsbynavne i Skadst Herred“, og i „Grindsted Realskoles Aarsskrift“ 1937 har N. C l. H a n s e n skrevet en lun Artikel om „Kendte Sydvestjyder“, i samme Skoles Aarsskrift 1930 findes „Et Par Amatørbilleder fra Eventyrets Land“ af A n n a L a u r i d s e n. — I „Danmarks Riges Breve“, 2. Rk. I, findes adskilligt, der angaar Ribe og Byens gejstlige, men ellers er der kun lidt om Amtet. — I „Festskrift, tilegnet Carl Klitgaard paa 70-Aarsdagen 6. Decbr. 1938“ har H. K. K r i s t e n s e n skrevet om den lille Middelalderborg Kalsgaard (Karlsgaarde) ved Varde Aa og om Udgravningen dér, og C. L i n d b e r g N i e l s e n skildrer „Det øllgaardske Fideikommis ved Varde“, hvis Ejendom bestaar af Kongsgaardsmarken og Slotsbanken, Resten af det gamle kgl. Slot

Vardehus og dets Ejendom. — I 5. Bd. af „Danske Vider og Vedtægter“ 1938 ved Aug. F. Schmidt er der en Vide fra Varde og en fra Farup Sogn; de har begge været offentliggjort før af Lærer J. Hedegaard Christensen, Esbjerg.

S. Alkær sigs „Vejen Sogn“ 2. Hefte er anmeldt foran. I Bogen „Kjærgaard“ giver J. M. Lauridsen efter et Forord af Salomon Frifelt en Skildring paa 200 Sider af „Ribe Kærgaards Historie“. Brudstykker af Gaardens Historie har hidtil været at finde i forskellige Værker. Lauridsen har søgt „at give en samlet Fremstilling af Kjærgaards Historie fra de ældste Tider og indtil vore Dage“. Det er først og fremmest Præsten Knud Langs Optegnelser, Kinch: Ribe og Adelsaarbøgerne samt gammel Overlevering, han bygger sin velfortalte Skildring paa. Sluttelig fortæller T. Kragelund „Sandheder og Sagn om Kærgaard“, der „illustrerer den Betydning, Kjærgaard havde for Sognene der omkring“.

I de tre Bøger: „Fra Vildornen til Baconsvinet“, „Et Stykke vestjysk Bondehistorie“ og „Konsulen“ har Salomon Frifelt vist sin Evne til at sætte sig ind i højest forskelligt Stof. Samtidig mestrer Frifelt en digterisk Fremstillingsform, der gør, at selv Læseren uden Forudsætninger følger ham fra Bog til Bog uden at trættes af Beretningerne om Erhvervsvirksomhedernes mange Fakta. „Fra Vildornen til Baconsvinet“ er Esbjerg Andelsvineslagteris Festskrift. „Smaatræk om Svinehold og Svinehandel fra Skaldyngernes Tid og til Esbjerg Andelsvineslagteris Halvthundreaarsdag“ er Undertitlen. Her fortælles om Svinet i Folkets Tro og Minde, om Svinets Røgt og Pleje i gammel Tid, om Svinehandlere og Svine drivere, Griseskifte og Slagtetid, om Varde og Esbjerg, om Andelssagen og Slagteriet, dets Vanskeligheder og dets Fremgang, og gennem det hele vises et helt Galleri af vestjyske Mænd, tegnet i hurtige, klare Rids. — „Et Stykke vestjysk Bondehistorie“ er sat op efter lignende Linjer, men er mindre omfattende. Det er Esbjerg Andelsmejeris 50 Aars Mindeskrift om den Tid og de Mænd, som var med ved Mejeriets Start. Gaardejer Anders Bruun, Gjesing, der er Formand baade for Mejeriet og Slagteriet, skriver i Forordet bl. a.: „Frifelts Kendskab til og Forstaaelse af vestjyske Bønder og vestjysk Levevis berger for, at han ogsaa

kan løse denne Opgave . . . . saaledes, at det maa medvirke til at skærpe Interessen for de bortgangne Slægters Færd og Virke, som vi maa bygge videre paa". — Med „Konsulen“ er Frifelt traadt inden for Handelens, Søfartens og Industriens Verden og tegner her et stolt Billede af Konsul Ditlev Lauritzen og giver tillige en Skildring af hans Slægt, af Barndomshjemmet i Ribe og af de mange Foretagender, denne Mands eminente Dygtighed, Vilje, Mod og Fremsyn satte i Gang, saa Konsulen gennem den Række industrielle Virksomheder, han stiftede, og som skulde bruge hans Kul og hans Skibe, var en Førstekraft blandt de Mænd, der med amerikansk Hast gjorde Esbjerg til Vestjyllands nutidige Hovedstad.

I fhv. Handelsminister C. N. H a u g e s Erindringer, 1937, er der en kort Omtale af Varde 1890 og 91, da Hauge var Snedkersvend dér, og en mere fyldig Omtale af Esbjerg og Forholdene dér, bl. a. en Karakteristik af Redaktør J. P. Sundbo. 1896 havde Hauge bosat sig i Byen, hvor han drev en Snedkerforretning, som han allerede 1898 afviklede for at blive fast Medarbejder ved „Vestjyllands Socialdemokrat“, hvorved et stort Skridt var taget paa Vejen frem mod Rigsdagen. Professor P. O. P e d e r s e n s Bog: „Barndomsminder“, 1937, er en herlig Læsning. Det er ikke blot et Genis Barndom her skildres, Drengens stærke Lyst til selv at gøre Opdagelser, hans Arbejden paa egen Haand med Matematik og Teknik, men Professoren fortæller smukt og ægte om Egnen, Menneskene og Livet i Barndomsbyen Sig ved Varde. — En udmærket Hjemstavnsbog i sin Art er K j æ s t e n A l k j æ r s i g s: „Folk fra Vesterhavsfladen“ med et Forord af Sal. Frifelt.

Virksomheden 1938.

Samfundet kan atter i Aar glæde sig ved Fremgang i Medlemstallet. 1. Januar 1939 var der 21 livsvarige Medlemmer, 46 Medlemmer i Afdeling I (Biblioteker o. l.), 583 i Afdeling II og 49 Subskribenter. Der er afgaaet 24

kan løse denne Opgave . . . . saaledes, at det maa medvirke til at skærpe Interessen for de bortgangne Slægters Færd og Virke, som vi maa bygge videre paa". — Med „Konsulen“ er Frifelt traadt inden for Handelens, Søfartens og Industriens Verden og tegner her et stolt Billede af Konsul Ditlev Lauritzen og giver tillige en Skildring af hans Slægt, af Barndomshjemmet i Ribe og af de mange Foretagender, denne Mands eminente Dygtighed, Vilje, Mod og Fremsyn satte i Gang, saa Konsulen gennem den Række industrielle Virksomheder, han stiftede, og som skulde bruge hans Kul og hans Skibe, var en Førstekraft blandt de Mænd, der med amerikansk Hast gjorde Esbjerg til Vestjyllands nutidige Hovedstad.

I fhv. Handelsminister C. N. H a u g e s Erindringer, 1937, er der en kort Omtale af Varde 1890 og 91, da Hauge var Snedkersvend dér, og en mere fyldig Omtale af Esbjerg og Forholdene dér, bl. a. en Karakteristik af Redaktør J. P. Sundbo. 1896 havde Hauge bosat sig i Byen, hvor han drev en Snedkerforretning, som han allerede 1898 afviklede for at blive fast Medarbejder ved „Vestjyllands Socialdemokrat“, hvorved et stort Skridt var taget paa Vejen frem mod Rigsdagen. Professor P. O. P e d e r s e n s Bog: „Barndomsminder“, 1937, er en herlig Læsning. Det er ikke blot et Genis Barndom her skildres, Drengens stærke Lyst til selv at gøre Opdagelser, hans Arbejden paa egen Haand med Matematik og Teknik, men Professoren fortæller smukt og ægte om Egnen, Menneskene og Livet i Barndomsbyen Sig ved Varde. — En udmærket Hjemstavnsbog i sin Art er K j æ s t e n A l k j æ r s i g s: „Folk fra Vesterhavsfladen“ med et Forord af Sal. Frifelt.

Virksomheden 1938.

Samfundet kan atter i Aar glæde sig ved Fremgang i Medlemstallet. 1. Januar 1939 var der 21 livsvarige Medlemmer, 46 Medlemmer i Afdeling I (Biblioteker o. l.), 583 i Afdeling II og 49 Subskribenter. Der er afgaaet 24

Medlemmer, de fleste ved Døden; men da der er indmeldt 66 nye, er Afgangen ikke alene dækket, men der er en Fremgang paa 42 Medlemmer samt 3 Subskribenter. — Bestyrelsen takker de Tillidsmænd, der her har gjort et godt Arbejde for Samfundet. Vi haaber paa fortsat Fremgang; der er allerede indmeldt adskillige nye Medlemmer i 1939.

Vi takker for de Tilskud, vi i Aarets Løb har modtaget: Fra Staten, Amtsraadet, Antikvar Carl J. Petersens Fond, Varde Sparekasse og fra Bankpræsident G. M. Lauridsen, Port Angeles. Vi takker ligeledes for den store og smukke Gave, Forstander Kr. la Cour Pedersen, Skibelund, har skænket Samfundet, nemlig et stort Antal Eksemplarer af hans smukke og værdifulde Bog: „Morten Eskesen“. Disse Bøger uddeles til Tillidsmænd og nye Medlemmer, indmeldt i 1938 og 39, saa langt Antallet strækker til.

Aarsmødet i Hjerting 19. Marts blev særdeles vellykket. Lærer H. Øllgaard, Hejbøl, valgtes til Dirigent. Formanden, Forfatteren Salomon Frifelt, Redaktøren, Forfatteren Søren Alkærsig og Kassereren, Lærer H. K. Kristensen aflagde Beretninger, der sammen med Regnskabet godkendtes. De afgaaende Bestyrelsesmedlemmer, Lærer Novrup, Fabrikant Kromann og Forstander la Cour Pedersen, genvalgtes, ligeledes Revisorerne Amtsfuldmægtig Lerche Thomsen og Landbrugslærer Konradi. Da Formanden derpaa bød Velkommen til det offentlige Møde, var Hotellets store Sal fyldt til Trængsel. Cand. mag. Roar Skovmand holdt et interessant Foredrag om Vikingetiden og Fabrikant N. M. Kromann fortalte livligt om Skipperbyen Hjerting. Ved det efterfølgende Kaffebord herskede der en saare fornøjelig Stemning; en lang Række Talere havde Ordet for at fortælle Historie og Historier, for at stille Spørgsmaal og for at give Samfundet en Opmuntring til det fremtidige Arbejde.

Sommermødet paa Kærgaard 31. Juli var ogsaa vellykket. I det dejlige Sommergejr samledes der henimod 150 Mennesker for at se den gamle Herreborg, dens tykke Mure, skumle Kældere og solde Hvælvinger og for under Havens gamle Træer at lytte til Formandens smukke Velkomstord, Gaardejer J. M. Lauridsens grundige Udredning af Gaardens og Godsets Historie og Forfatteren, Forretningsfører Tobiassen Kragelunds levende Fortælling af de

gamle Historier, som Sagnet har spundet om den gamle Borg. Derefter begav Selskabet sig ud til Tomten af det gamle Kærgaard, og mens man lejrede sig paa Engens bløde Græssvær, fortalte Søren Alkærsig om Resultaterne af en Udgravning, han med flere havde foretaget der. Turen gik saa til Hunderup Kirke, hvor J. M. Lauridsen gav en Skilddring af Kirken og navnlig dvælede ved Kærgaardslægternes Gravmæler. — Intet Under, at alle nu trængte til noget at styrke sig paa. Man tog da til Hotel Kikkenborg, hvor Kaffebordene ventede i den store Sal. Her talte Søren Alkærsig og skildrede med Kyndighed og Lune Stormflodernes Hærgen. Flere andre havde Ordet, og Formanden takkede til forskellige Sider og bragte en Hyldest til Alkærsig, der faa Dage efter skulde fejre sin 70-aarige Fødselsdag.

Ud over den sædvanlige Aarbogs Udgivelse har Bestyrelsens Interesse i det forløbne Aar ogsaa været stærkt knyttet til Udgivelsen af et andet Bogværk, nemlig: Danmarks Riges Breve. Det er Det danske Sprog- og Litteraturselskab, der har paataget sig Udgivelsen af dette Størværk, der omfatter alle kendte Aktstykker, Diplomer og Breve, der er udstedt af eller til danske Personer eller Institutioner fra Vikingetiden til Valdemar Atterdags Regering. — Aktstykkerne er skrevet paa Latin, men foruden en latinsk Udgave kommer der én, hvor Brevene er oversat til Nutidsdansk og forsynet med Oplysninger; Danmarks Riges Breve eller Rigsudgaven hedder denne Publikation. Tillige kommer der en Facsimileudgave af alle danske Originalbreve i Lystryk. I Løbet af 8 Aar skal dette — Hovedkilden til den danske, ældre Middelalders Historie — være udgivet. Men — hvad der er af særlig Interesse for os — der kommer endnu en Udgave, den saakaldte Amtsudgave. Af denne har vort Samfund erhvervet Ret til et Bind (ca. 320 Sider), der indeholder alle de Breve, der angaar Ribe og Ringkøbing Amter. Det fremkommer paa den Maade, at hver Gang et Bind er færdigtrykt af Rigsudgaven, tages de Breve ud, der angaar de to Amter. For hvert Aar vil vi da kunne faa et Hefte. Bestyrelsen har dog foretrukket at vente, til de 8 Aar er omme, herved opnaar Medlemmerne at faa et samlet Bind, heftet i ét, i Stedet for 8 adskilte

Hefter. Dette Bind vil vore Medlemmer faa gratis. Skulde der være Medlemmer, som ønsker hele Rigsudgaven, kan de købe den til en betydelig nedsat Pris, se Omslaget.

Nye Medlemmer ($1/1$ 1938— $10/2$ 1939).

Gdr. Peder Helt Hansen, Lund, Mølby.
 Gdr. Peder Hermansen, Lund, Mølby.
 Gdr. Peder Breum Jacobsen, Lund, Mølby.
 Gdr. Jeppe Lauridsen Jepsen, Skovlund.
 Gdr. Magnus Jepsen, Skovlund.
 Gdr. Thorkild Jepsen, Skovlund.
 Sognepræst Laursen Vig, Hodde.
 Rentier Niels Chr. Madsen, Grindsted.
 Lærer H. Nielsen, Hoddemark,
 Mejeribestyrer O. Olesen, Skovlund.
 Gdr. Skjerning Pallesen, Galtho.
 Husmand Anton Skov, Lund, Mølby.
 Førstelærer V. Sørensen, Skovlund.
 Efterskolelærer Eli Madsen, V. Vedsted.
 Pastor Petersen, N. Nebel.
 Bogtrykker Paul Schröder, Esbjerg.
 Uddeler Vilh. Hansen, Næsbjerg.
 Gdr. Kr. Nielsen Christensen, Næsbjerg.
 Gdr. Chr. Vestergaard, Næsbjerg.
 Gdr. C. C. Vestergaard, Skonager.
 Gdr. N. K. Vind Nielsen, Bilstoft.
 Sognefoged M. Hansen, Guldager.
 Urmager Svend Brøndberg, Esbjerg.
 Gdr. A. Andersen, Andrup.
 Gdr. M. Thorlund Jepsen, Lindbjerg.
 Sparekassedirektør Carl Jensen, Outrup.
 Sagfører, cand. jur. Hans Pedersen, Esbjerg.
 Fabrikant S. Smith, Sjølborg.
 Lærer Randlev, Sædding, Esbjerg.
 Højskolelærer cand. mag. Roar Skovmand, Askov.
 Gdr. H. P. Hansen, Sædding, Esbjerg.
 Kaptajn F. I. Hansen, Hjerting.

Kaptajn Jens Hansen, Hjerting.
 Pastor Petersen, Øse.
 Gdr. Jørgen Jørgensen, Sædding, Esbjerg.
 Tømmermester A. M. Rasmussen, Hjerting.
 Gdr. Kr. Kristensen, Lærkeholt.
 Gdr. Olav Nielsen, Aalling.
 Gdr. Hans Kruse, Skovlund.
 Lærer J. Poulsen Vad, Lund, Mølby.
 Læge Petersen, Ølgod.
 Pastor Lassen, Alslev.
 Pastor Lilleør, Grimstrup.
 Lærer Iversen, Tvile.
 Kunstmaler Lyngbo, Henne.
 Maler P. Stens, Varde.
 Bagermester H. Sørensen, Skovlund.
 Tømmerhandler S. Nielsen, Skovlund.
 Pastor Østergaard Poulsen, Skovlund.
 Sognefoged Kr. Kristensen, Krongaard, Mølby.
 Snedkersvend N. Skov, Ansager.
 Sognefoged Kr. Laustsen, Krusbjerg.
 Husmand Kr. Skov, Krarup, Tistrup.
 Lærer E. Bork, Skovlund.
 Gdr. John Uhd, Uhdegaard, Mølby.
 Gdr. Jørgen Thomsen, Aalling.
 Gdr. Chr. Jørgensen, Lærkeholt.
 Gdr. Otto Kristensen, Lund, Mølby.
 Gdr. N. Jensen, Aalling.
 Møbelfabrikant J. P. Jensen, Ansager.
 Husmand Chr. Vestergaard, Lindbjerg Mark.
 Gdr. Hans Holdensen, Stejlgaard, Bramminge.
 Landmand Hans C. Andersen, Aarre.
 Hotelejer Jens Thorning, Eg .
 Mejeribestyrer Linding, Ølgod.
 Postbud Jensen, Ølgod.
 Cand. mag. John Johnsen, Esbjerg.
 Lærerinde Frk. Johanne Nielsen, Bramminge.
 Gdr. Anders Bruun, Gesing.
 Professor P. O. Pedersen, Bagsværd.
 Forfatterinde Fru Sophie Amalie Bratli, Varde,
 Uddeler N. Christensen, Skovlund.
 Købmand Johannes Nielsen, Skovlund.
 Gdr. Th. Thomsen, Tyndkjærgaard, Mølby.

Gdr. Niels O. Thomsen, Lund, Mølby.
Dyrlæge S. Rask Thomsen, Ansager.
Boghandler Damgaard Jensen, Grindsted.
Forstander O. Madsen, Grindsted.
Snedkermester P. Madsen, Oksbøl.
Arkitekt J. B. Øhlenschlæger, Esbjerg.
Grosserer Reimann Hansen, Holte.
Lektor Aage Petersen, Jerne, Esbjerg.
Adjunkt Sigv. Hansen, Esbjerg.
Snedkermester P. Madsen, Oksbøl.
Sogneraadsformand P. Christensen, Oksbøl.
Lærer Guldvang, Lønne.
Gdr. S. Larsen, Lunde.
Sognepræst Johannes Brus, Grene.
Gdr. Knud Knudsen, Borre, Oksbøl.

(De første 13 er indmeldt før Regnskabets Afslutning
1938, de sidste 10 efter dets Afslutning 1939).

REGNSKAB FOR AARET 1938

Indtæst	Ø.	Kr.	Udgift	Ø.	Kr.
Kassebeholdning	05	583	Aarbogens Trykning, Klichéer	35	977
Medlemsbidrag	80	2218	Forfatterhonorar	00	628
Solgte Aarbøger	75	54	Foredrag	00	100
— Sanghefter	08	127	Aarbogens Udsendelse	35	335
Tilskud fra Staten	00	155	Løn til Redaktør	00	200
— Amtet	00	100	— Kasserer og Sekretær	00	50
— Antikvar Carl J. Petersens Fond	00	100	Alkærsgs Repræsentation ved Fællesfor-	25	41
— Esbjerg Andelssveslagteri	00	200	eningens Aarsmøde	00	50
— Varde Sparekasse	00	10	Tilskud til Udgravninger	80	240
Gave fra Bankpræsident G. M. Lauridsen,	25	22	Aarsmødet, Bestyrelsesmøder, Sommers	71	137
Port Angeles	60	5	møde paa Kærgaard	52	35
Renter			Porto og Papir	00	23
			Historisk Fællesforening	90	105
			Bogkøb	47	12
			Avertering	18	639
			Forskelligt	53	18
			Kassebeholdning	53	639
			Balance	53	3576

GRUNDFONDEN:

Grundfonden 1/1 1938	Kr. 1432 28
Indvundne Renter	" 57 84
Grundfonden 31/12 1938	Kr. 1490 12

Dette Beløb henstaar i Landmandsbankens Afdeling i Esbjerg.

Det attesteres, at foranstaaende Regnskab er i Overensstemmelse med den os foreviste Kassebeholdning. De medfølgende Indtægts- & Udgiftsbilag er gennemregnet og afstemte med Kassebogen, uden at der har været noget at bemærke. Kassebeholdning samt Grundfondens Beholdning er os forevist.

Ladelund, Brørup, 28. Jan. 1939.

Emil Konradi.

Af Kassebeholdningen indestaar Kr. 43,99 i Post- girokontoret, Resten i Lunde Andelskasse.

Lunde Jyll., 24. Jan. 1939.

H. K. Kristensen.

Ribe, 4. Febr. 1939.

P. Lerche Thomsen.

Navneregister, IX. Bd. (Hefte I—IV).

Ved *H. K. Kristensen.*

En Del mindre væsentlige Person- og Stednavne er udeladte. Forkortelser: A.—Amt; Forf.—Forfatter; Gd.—Gaard; Gmd.—Gaardmand; H.—Herred; Hgd.—Hovedgaard; Hmd.—Husmand; Lb.—Landsby; Pr.—Præst; Prof.—Professor; Prop.—Proprietær; S.—Sogn.

- Aabenraa** IV 19,32.
Aaboe, J. P., Lærer II 141.
Aagaard, Læge III 91.
Aakjær, Jeppe, Forf. I 91.
Aal S. I 67, IV 41, 123—32, 162—75.
Aalbæk Mølle, V. Nykirke S. III 105, IV 81,78.
Aarhus II 111.
Aarre S. og Lb. I 67, III 59, 80, 98, IV 172.
Aasted S., Harre H. II 57.
Aastrup S. og Lb. I 46—54, 102, 171, III 27, 99.
Adler, P. Historiker, IV 13, 14.
Adserballe S., Als IV 32.
Agerbæk Lb., Faaborg S. I 73, 82, III 99, 103.
Agerkrog, Hgd. Tistrup S. IV 65.
Agersbøl Lb., Lejrskov S. III, 3, 10.
Aggesen, Sv., Historieskriver I 13, II 3.
Aldal, J. Overlærer I 126.
Alkjærsgig, Kjæsten IV 195.
Alkjærsgig, Søren, Forf. I 136, 148, II 24, 30, 51, 141—43, III 35, 107, 133—36, 142, 183, IV 117, 189 ff, 194.
Allerup Lb., Sneum S. III 74. IV 80—86.
Alslev S. og Lb. I 67, 70, III 69—78, 80, 83, 123, 148, IV 36, 95.
Amberg, H. C., Prof. I 68, 69.
Anchersen, Math. Biskop IV 4.
Andernach, By v. Rhinen I 41, 58.
Andersdatter, Mette M. IV 80.
Andersen, Chr., Gmd. I 92, 106; — H. C., Digter I 91, III 74; — J. Lærer I 131; — Lars, Gmd. I 109; — Mads, Skipper III 154; — Ole IV 81 ff.
Andreasen, J. Hmd. IV 32 — H. Kancelliraad IV 64.
Andstbro II 68.
Andst H. III 1—16, 49. — s Ting III 39.
Andst S. II 68, III 3, 7, 13 f. 42, 47, 51.
Andst Lille, Lb. III 3, 8, 5. — Store, Lb. III 3, 5, 8, 14 f, 42, Angel IV 17.
Ansager S. I 17, 123 f.
Anzstath (Andst) III 7.
Appel, Cornelius, Pr. II 72—87; — Ingeborg, Forstanderinde II 72.
Arenfeldt J., t. Rugaard I 124.
Armvinggaard, Varde Lands. III 162.
Arnfred, Ingeniør I 106.
Arup, Prof. II 2, 7.

- Asbo, Lb., Bække S. III 16, IV 118.
 Asbøl, Lejrskov S. III 3, 10.
 Askov, Lb., Malt S. I 143, II 31—50,
 76, 94 III 41, 42 f. 46, 51, 142 f,
 144.
 Askov, Højskole I 62, 72, II 72.
 Assens IV 11.
 Augustenborg IV 32.
 Aulum S., Hammerum H. II 129.
 Avnbøl Lb., Ullerup S. IV 29.
 Avtrup Lb., Faaborg S. I 73, III
 58, 99.
 Axelsen, L. II 53, 60, 62.
- B**aal, Lb., Outrup S. I 98.
 Bager, H. Pr. IV 67.
 Bagger, Pr. III 82.
 — Oluf H., Hører IV 77.
 Balslev, Biskop III 59. — B.J. II 110.
 Bang, Pr. III 78, 79; — Pr. frue III
 80. — Anna C. S. I 60; — Ida
 M. S. I 61; — Marie C. I 65;
 — P. G. Geheimkonferensraad
 I 61; — V., Pr. IV 10.
 Barchmann, A. Regimentsskriver
 II 114—21.
 Barfod, Laurids I 128; — Peder I
 129; — Th. I 128, 129 f.
 Barnebrøndene, Tolg, Smaaland
 III 33.
 Barslundhus, Faaborg S. III 57, 65.
 Basnæs Gods II 88.
 Banditz, Kaptajn IV 25, 30.
 Beckett, Francis, Kunsthistoriker I
 72.
 Begtrup, Landbrugshistoriker IV 41.
 Bennedsen, N., Degn III 58, 66—68;
 — Frands, Kromand IV 96.
 — Th., Købmand III 66.
 Bertelsen, P., Skipper III 154; —
 N., Færgemand IV 87—91, 96 f.
 Billum S. I 67, IV 41, 89, 91, IV 187
 — Kirke I 65.
 Bilsted, Kvartermester IV 17.
 Bindesbøl, Maren J. IV 67.
 Birkedal, V., Pr. II 72—87 III 90—91.
 Birck, L. V., Prof. II 3.
 Biscayabugten III 82.
 Bjergby S., Taasinge IV 183.
 Bjerring, C., Kapellan III 79.
 Bjørnbak, L., Højskoleforst. II 92.
 Bjørnholm (Høgsholm) II 9.
- Blaxmark Kro, Varde Lands. III 162.
 Bleg, B. Iversen, Færgemd. IV
 86, 88.
 Bloch, J. C., Biskop IV 3, 5;
 — N. J. IV 13; — V., Rektor
 IV 185.
 Boel, N. K., Kræmmer III 120—32.
 Bojlesen, H. P., Møller III 177.
 Bojsen, Proprietær IV 24.
 Bojsen, C., Feltprovst IV 33.
 Bojsen, P., Seminarieforst. III 169.
 Boldesager Lb., Jerne S. III 99.
 Bolkær Lb., N. Nebel S. I 129, II 12.
 Bollerup, N. N., Degn IV 74.
 Borchersen, H., Biskop IV. 67.
 Bording, Anders, Digter I 148.
 Boringholm Voldsted, Nim. H. I 8.
 Bork, Sdr., S. N. Horne H. I 67.
 Bornebusch, C. H., Dr. phil. IV 192.
 Borre Lb., Aal S. II 113—121, IV
 132, 163 ff.
 Borris S., Bølling H. III 75, IV 137;
 Bossen, Lærer IV 187.
 Borup Lb., Aal S. IV 123, 128.
 Bov Lb., Lundtoft H. IV 18.
 Boysen, Knud, Skipper III 153;
 — Lene Cath. IV 3; — Mikkell,
 Provst IV 3; — Søren, Skipper
 III 154.
 Brabrand S., Hasle H. II 97.
 Brahetrolleborg, Hgd. III 53.
 Bramminge S. I 91, 101, 109, IV
 10, 131.
 Bramminge Hgd., Bramminge S.
 I 101, 102, 110, III 47.
 Bramminge Nygaard I 102.
 Brandt, A. Stephansen, Pr. I 38, 54.
 Braun, Georg, Kannik II 100.
 Bredsdorff, Th., Pr. II 73—87, 125,
 III 47.
 Breinholt, P. Konsul III 169, 173, 177.
 Broager S., Nybøl H. IV 32.
 Brochmann, A., Forpagter IV, 73.
 Broholm, H. C., Museumsinspekt.
 IV 193.
 Brokkenhus, Karen t. Lunderup
 I 129.
 Brok, Atzer I 140, II 33.
 Brorson, H. A., Biskop IV 3, 12,
 IV 14.
 Brunswigs, Anne C., Troldkvinde,
 I 124—26.

- Brusk, H. III 2, 9.
 Bruun, Herredsfoged III 72.
   — Anders, Gmd. III 179, IV 194.
 Bryndum S., III 81, 73, IV 89.
 Brøndsted, J. Museumsinspektør
   I 136, IV 193.
 Brøns S., Hviding H. II 90.
 Brørup S., Malt H. II 92, 93, III
   47, IV 133—42.
 Brørup Højskole, II 88—97.
 Bugge, Emma, Lærerinde IV 17, 30.
 Buhl, N. H. III 177.
 Bundesen, R. Amtsforvalter IV 108.
 Burg, maaske i Odense I 12.
 Burman-Becker, Kontorchef I 70.
 Bygholm Vejle II 93.
 Bülow, Kaptajn IV 16.
 Bützow, N. J., Pr. II 49.
 Bækbølling Prgd., Føvling S. 194,
   111 IV 193.
 Bække S. II 139, III 1, 13, 16, 3,
   10, IV 190, 193
 Bøel, Gørding S. I 92, 106 f.
 Bøgild, Th. Købmd. IV 184.
 Bølling S., Bølling H. III 75.
 Bølling Sø, Hids H. II 69, 135.
 Bøtker, Lærer III 93.

Carstens, Kordegn IV 134.
 Castenskjold, Toldkontrollør III 72.
 Christensen, Chr. H. I 107 f; — H.,
   Prop. IV 86; — J. Carl, Arkivbud
   IV 157; — Jens 128 f; — J., Gmd.
   III 27; — Jes, Kromand IV 104;
   — Jens Hedegaard, Lærer IV 194;
   — Jeppe III 57; — Knud, Færgem.
   IV 95; — N., Rentier IV
   131; — P. I 130; — P. II 114—21;
   — Th. III 177; — Th., Færgem.
   IV 102 f; — Thormod,
   Gmd. III 163.
 Christiansen, P. IV 32.
 Christianshavn III 165.
 Christoffersen, Chr. I 109.
 Clausen, Landinspektør III 177;
   — Olaf, Pr. IV 67; — Pr. II 73—87.
 Cloasby, Lord III 85.
 Colding, J. IV 129.
 Cosmus Mølle, Cosmusdam (Kas-
   mose), Ullerup S., Nybøl H. IV
   26, 33.
 la Cour, Vilh., Dr. phil. II 108, 136.

Dahl, Frantz, Prof. I 143; — Th.,
   Skibsbygger III 173, 176 f.
 Dahlerup, Auditor IV 20; — Verner,
   Prof. IV 10.
 Dalarne II 130.
 Dalberg, E., Pr. III 18, 27.
 Damkier, Kontorchef IV 146.
 Dansk Folkemindesamling I 74 f.
 Darum S., Gørding H. I 67, 70,
   III 22, 46 ff. IV 10 ff, 56, 80—86.
 Daugaard, Kr. Sørensen, Hmd. I
   75, III 53—68; — Pr. og Biskop
   III 73.
 Davidsen, Mogens, Skomager IV 1;
   — P., Sognefoged III 94.
 Debel Lb., Faaborg S. III 58, 99,
   IV 65.
 Dollerup Lb., Skanderup S. III 3 f,
   9 f, 14.
 Donner, Løjtnant IV 17.
 Dortheasminde Lb., Vejen S. II 38.
 Dreyer, H., Bønholder IV 74 f.
 Duborg, Hans, Gdr. I 145.
 Durup S., Harre H. II 57.
 Dybbøl IV 24 f., 35.
 Dybdahl, Frue IV 143.
 Dysse, Arnold, Pr. IV 74.
 Døssing, Th., Biblioteksdirektør I
   145.

Ebbe, Bryde I 12.
 Ebbesen, M. A., Lærer I 90, III 97,
   IV 107; — Peder I 91, 106—09.
 Egen S., Als IV 32.
 Egens S., Mols H. II 56.
 Egholt Lb., Lejrskov S. III 3, 15.
 Egtved S., Jerlev H. III 3.
 Egvad S., Slavs H. III 19.
 Ehrenfeld, Steffen N. III 100.
 Ehrencron-Müller, H. IV 13.
 Eich, Proprietær I 101.
 Eilschow, N., Pr. IV 130.
 Ejdersted IV 134.
 Elbækgaard, Føvling S., I 94.
 Eliassen, P., Lokalhistoriker IV 6.
 Ellekilde, H., Arkivar III 65.
 Emborg, Chr., Direktør III 180.
 Emmerlev, v. Tønder, II 89.
 Endrup Lb., V. Nykirke S. I 92,
   102 f, 108 III 103, 105; — Mølle
   I 46, 104, 105.
 Endrupholm, Hdg., V. Nykirke S.

- I 95, 103, 108, 110 f, 113, III 47, 97–106, IV 18, 39, 107.
 Engilstoft, L., Historiker II 57, IV 6, 13.
 Enslev S., Randers A. IV 182.
 Eriksen, Købmand III 168.
 Ersleue, Lb., Malt H. III 5.
 Erslev, Kr., Prof. IV 14.
 Erst, Ersteth (Lejrskov) S., Malt H. III 6 ff., 13.
 Esbjerg III 123, 164–82 IV 61, 149, 195; — Andelssvineslagteri III 164–82 IV 194; — Privat Svineslagteri III 179.
 Esbjerg, P., Gmd. III 76.
 Esbrønderup v Esrom I 55.
 Eschricht, Læge III 72.
 Eskelund, Lb., Brørup S. II 91.
 Eskesen, Henrik t. Kærgaard III 116
 Eskil, Ebbes Søn I 12.
 Esmann, Dommer I 99. — Pr. III 72, 73 ff.
 Estrup Hgd., Malt S II 9, 33, 35–50, III 47, 116, 145.
 Ewald, Pr. III 88.
 „Eventyrets Land“ IV 176, 193.
 Faaborg S., Skast I 72–89, 102, III 54–68, 98 f, 103, 105.
 Fabricius, W., Pr. I 21.
 Falbe Hansen III 50.
 Falster, Chr., Rektor IV 12.
 Fangel, Pr. IV 32.
 Fang, Fanny, Forfatterinde I 145.
 Fanø I 88, 146, II 126, IV 81.
 Farrisskov III 14.
 Farup, N., S. I 67 III 80, 84, IV 194.
 Feilberg, H. F., Pr., Folkemindesforsker I 70 ff, II 90, 92, 97, III 39, 77, IV 17. — N. L., Pr. III 69–96, IV 15–36.
 Ferslev, Prokurator II 73.
 Ferup Lb., Lejrskov S. III 3, 15.
 Fil Sø IV 176–80.
 Finsen, Helmar IV 18.
 Fischer, Olfert, Admiral IV 18.
 „Fjandhytterne“, Heinsvig S. I 48.
 Fjends H. II 57.
 Flandern III 22.
 Flensborg III 125, 165.
 Flor, Kr., Etatsraad, Højskoleforst. III 86, 89.
 Fly S., Fjends H. II 59.
 Fog, Birkedommer III 143.
 Fogtman, Byfoged IV 65, 66.
 Folding S. III 6.
 Foldingbro III 124, 129, IV 20, 78.
 Folkemuseet, Kbh. III 39.
 Flinterenden v. Saltholm IV 148.
 Forsomho, Lb., Ølgod S. I 2.
 Fredericia II 59, 111, IV 21.
 — Prof. II 13.
 Frederik II, Konge IV 65.
 „Frederik Munks Lejr“ I 46–54.
 Frederiks L., Lysgaard H. IV 136.
 — Hospital, Kbh. 86.
 Frederiksborg I 142, III 69, 72.
 Frederiksen, Iver Kr., Hmd. I 73, 75 f, 79, 86 f. — Jens Chr. Forf. I 135.
 Fredsø, Lb., Mors IV 162.
 Fribert, Marie I 61.
 Frifelt, Salomon, Forf. I 6, III 164, 184, IV 194 f.
 Frigaard, Løjtnant IV 147.
 Friis, Alb., Lensmand II 103.
 — Chr., Pr. III 25; — Gabriel, Møller, III 104; — Johan, Kansler II 98 f.
 Frisenvold Hgd. III 45.
 Frisvad, Lb., Varde Landsogn I 97, 108, III 162.
 Fritsche, Rektor IV 143.
 Frode, Konge III 160.
 Frørup, Fyn III 53.
 Fürst, Israel, Tobaksspinder II 110 f.
 „Føringer“, Jens IV 139.
 Føvling S. I 108, 131, 147, III 47, 122, 124, IV 137.
 Gaarde Lb., Ølgod S. I 91, 106.
 Gaarslev, Holmans H. III 47.
 Gabell, C. C., Stiftamtmand IV 131.
 Gamle Dorthea, Smedeenke I 80.
 Gammelby Lb, Vejen S. III 46 f.
 Gammelgaard, Ølgod S. I 5, 7.
 Gammeltoft, Gd., Henne S. IV 177.
 Gamst, Anst S. III 3, 5, 8, 11, 13 f, 41.
 Garding, Sdriyl. IV 134.
 Gaverslund S., Holmans H III 47.
 Gedbjerg, Aal S. I 126.
 Gehlert, Andrea II 137.
 Gejsing, Lb., Anst S. III 3, 5 ff, 13, 15.

- Geldballe, Skanderup S. III 3 f, 14.
 Gellerup, Varde Lands. IV. 65.
 Gellerupholm, Varde Lands. III 72.
 Gesing Lb., Skærbæk S. III 7.
 Gesten S. III 3, 7, 15, 41 f, 51, I 109.
 Gestenskov, Gd. Gesten S. III 15.
 Gestlunde, Faaborg S. III 57, 99.
 Gigas E.. IV 14.
 Ginderup Lb., Thy II 128, IV 167.
 Ginding H., II 59.
 Giødesen, Jep II 33.
 Gjerding, Kl., Forf. II 60.
 Gjesthede Lb., Grimstrup S. III 98.
 Gjelltrup, Revs H. III 22.
 Glejbjerg Lb., Aastrup S. III 99.
 Glibstrup Lb., Anst S., 3, 5.
 Glyssing, C., Borgmester IV 64.
 Gotland, Sverig I 142-43.
 Gravengaard, Brørup S. III 54.
 Gredstedbro, Lb., Jernvej S. IV 78.
 Grene S. III 99, IV 118.
 Grimstad, Norge, IV 2.
 Grimstrup S. I 76, III 71, 73, 80 f.
 98, 106, IV 65.
 Grinderslev, Salling I 57.
 Grisbæk Lb., Vejrup S. III 99.
 Grue, Vejen S. III 46.
 Grundal, P., Konditor IV 193.
 Grydvad Mølle, Janderup S. II 117.
 Grærup Lb., Aal S. IV 176.
 Grønland III 88.
 Grønlund, D., Pr., Historiker IV
 1-14; - Fr. C., Pr. IV 3.
 Gude, P. J., Brygmester II 89;
 - Sophie M. M., II 89.
 Gudme, Premierløjtn. IV 149 f.
 Guidager S. III 73, 98, IV 81, 89.
 „Guldborg“, Fabrik, Nykb. F. 198.
 Gummemark Lb., Nykirke S. III 98.
 Gunderup Lb., Aarre S. III 99, 142.
 Gundorph, H., Prop. II 48, III
 142-47.
 Gørding S. III 47, 79.
 Gørklint Lb., Holsted S. III 99.
 Göttingen IV 133.
Haagerup Prgd., Salling H. III 53 f.
 Haasum Lb., Salling II 56.
 Haar, Joachim, Pr. II 40, 50.
 - H., Seminarieforst. IV 186.
 Haderslev III 84, 86, 89, IV 21, 133.
 Hagen, Pr. III 86 f.
 Haagerup, Ejler, Pr. II 90; - Eiler,
 Biskop IV 6 f.
 Halkett, General IV 22, 26.
 Hamborg III 124, 125, 155.
 Hammelev S., Gram H. III 86.
 - Kr. I 109.
 Hammer, Kommandør IV 149.
 Hammerik, Fr. III 91.
 Hansen, Adjunkt IV 151-56; -
 Farver IV 33. - Pr. II 48, III
 86, IV 32; - General IV 25;
 - Chr. I 140; - Emil Chr., Fy-
 siolog I 62; - F. T., Færgemd.
 IV 97; - H. Skipper III 154; -
 H. C., Møller III 173, 176 177-79;
 - H. P., Museumsforst. II 140;
 - H. S. I 107 ff; - J. P., Møller
 III 177; - J. Kr., Sognefoged
 I 82; - Kr., Hmd. I 87, 89, III
 57; - M., Gmd. III 101; - N.,
 Tømrer IV 117; - N. Cl., Ad-
 junkt II 25, IV 193; - N. Kor-
 nelius, Gmd. III 167; - N., Læ-
 rer IV 142; - N., Færgemd. IV
 86; - N., Lærer IV 135, 137;
 - N. J., Forf. IV 184; - S. IV
 80; - Ole, Færgemd. IV 96 f
 - P., Møller III 103-4; - R.,
 Lærer III 51; - Robert L., Bib-
 lioteksinsp. I 145; - Terkel, Skip-
 per III 154; - Ventzel, Gmd.
 III 148.
 Hans Laursens Jord, Sandgrund v.
 Mandø IV 147.
 Haragergaard, V. Nykirke S. I 102,
 103, 112.
 Hardbo. N. A. Fouslet II 39.
 Harte S., Brusk H. I 104, III 13, 47.
 Haslum S., Nørrehold, H. II 60.
 Hatt, Gudmund, Prof. I 49, 50, 53,
 II 134, III 160, IV 162, 167, 169 f,
 174 f, 180.
 Hauge, C. N., Minister IV 195.
 Haulund Lb., Ølgod S. I 9.
 Haxthausen, Oberst IV 25.
 Hedeby (Slesvig) I 14.
 Hedemann, General IV 22.
 Heiberg, C. S., Pr. III 59, 60.
 - Frue III 59,
 Heinsen, P., Pr. IV 133-42.
 - Rasmus K. IV 134.
 Hejbøl Lb., Ølgod S. I 171.
 Hejnsvig S. III 122.
 Helbæk, H., Konservator IV 170.

- Helle Lb., Øse S. 53, 54.
 Hellfried, Stiftamtmd. IV 65.
 Helligum H. II 60.
 Helms, J., Pr. Kirkearkæolog I 55–72; — S. B., Pr. I 55.
 Helveg, Dr., Pr. II 73–87.
 Hemmet S., N. Horne H III 45.
 Henne S. I 100, IV 101, 183.
 Henningsen, Lars IV 84.
 Henriksen, J. Gmd. IV 102.
 Herløv, N. N., Degn IV 131.
 Hertvigsen, S., Tobaksspinder II III.
 Hertel III 86.
 Hertz, H. Forf. III 74.
 Hessel Lb., Hodde S. III 137, 141.
 Hesselmed, Hgd., Aal S. I 103, 111, 115, IV 123, 130 f; — Mark IV 162.
 Heymann, Ph. W., Direktør III 169–71, 175.
 Himmerland II 57, 108.
 Himmerlev, v. Roskilde II 62.
 Hindsgavl III 40.
 Hinkbøl, Grimstrup S. III 98.
 Hiort-Lorezen, Historiker IV 77.
 Hjarup S. III I. 3, 5, 12 f.
 Hjeddning Lb., Ølgod S. I 8.
 Hjelholt, Holger, Arkivar I 148.
 Hjerm Hd. II 59.
 Hjerting I 11, III 72, 99, 153 f, IV 41, 89.
 Hjort, Pr. III 73; — Diakon IV 31.
 Hjortkær Lb., Grimstrup S. III 98.
 Hjortlund S. I 67, IV 3.
 Hjortvad Lb. Hygum S. I 104.
 Hjulsagergaard, Henne S. IV 179.
 Ho S. III 123, 153 f, IV 89, 124, 131, IV 187, 191.
 Hodde S. III 73, 137, 138–41, IV 65.
 Hoffmann, H. Entreprenør III 173, 177.
 Hofmann, Hans de, Amtmand IV 77.
 Holberg, L., Prof., Digter IV 2.
 Holmgaard, Mandal S., Norge IV 2.
 Holmsland IV 98–104.
 Holland III 155, IV 39, 40 ff.
 Holsted S. I 91, 106, 131–34, II 67, 72, 91 III 46 ff, 99.
 Horne S. IV 158.
 Hornelund Lb., Horne S. I 191, 107.
 Hornum, Himmerland II 57.
 Horne, N. H. & Ting I 126; — V. H. II 62 IV 39 f 176; — V.H.s Ting II 117 f. — Ø.H. IV 39.
 Horsens III 164, 169.
 Hoptrup Hgd. v. Haderslev I 104, 105.
 Horsbule S., Wieding H. IV 133.
 Hostrup S. I 67, 69–78, IV 36, 81, 89. — I. C., Digter III 150.
 Hov, Mariager Lands. IV 182.
 Humlum S., Vandfuld H. I 93.
 Hunderup S. I 67, III 107, 125 f, 130, IV 43 f.
 Hundhale, N. Nebel S. III 12.
 Hundsbæk, Hgd., Læborg S. III 4, 5, 47.
 Hundsholt Lb., Lejrskov S. III 3.
 Husted Lb., Verst S. III 8.
 Hustedgaard, Verst S. III 5.
 Hvidding S. III 80 ff, 88.
 Hvidsdatter, Johan, Troldkv. I 126.
 Hvidtfeldt, J., Arkivar II 110.
 Hvolbøl Lb., Lejrskov S., III 3, 10.
 Hyarthorp III 9.
 Hygom, Margrethe A. IV 2; — N. A., Hospitalsforst. IV. 2.
 Hyldelund Lb., Lindknud S. I 54.
 Høhne, Pr. III 87.
 Høj, Joh. Gmd. III 156.
 Höyen, N.L., Kunsthist. I 57, 59, 70.
 Højrup Lb., Lejrskov S. III 3, 15.
 Høstmark, Pr. III 41, 43, 50 f.
 Højer, Flække I 67.
 Høgberg, Pr. III 74.
 Høyer, Helga, Frue II 93, 97.
 Ichdashausen, Sergeant IV 17.
 Ikast S., Hammerum H. III 46.
 Ilsted Lb., Gørding S. III 126 f, 130.
 Ipsen, Krigsraad IV 156.
 Isaack, Jøde II 111–112.
 Isachsdatter, Rachel II 111.
 Iversen, B., Vognmand I 93; — Gravers III 154.
 Jacobi Kirke, Varde IV 62.
 Jacobsen, A., Kromd. IV 80; — Chr., Kromd. IV 98 ff, 102. — J., Skipper III 154; — 'J., Kromd. IV 98; — P. V. IV 14. — Pr. II 73–87. — N. H., Dr. phil. IV 192.
 Janderup S. I 63 ff, IV 41, 89 f 95–98.

- Jebjerg S., Salling nørre H. II 57, Jegum, Janderup S. IV 177.
- Jedsted, Lb., Vilslev S. IV 111; — Mølle I 145.
- Jensen, Anders G., Forf. I 75; — Chr. Axel, Museumsinsp I 68, 64, III 118; — Ester Marie I 86; — H. Skipper III 154; — H., Gæstgiver III 167; — H., Prop. I 95; — H., Pr. I 123; — J., Sognefoged II 140; — J., Hmd. I 109; — J. A. I 106 f. — J. K. Lærer II 92, IV 133; — M., Gmd. III 177; — N., forh. Borgmester III 184; — P., Gmd. III 177; — og Rosenlund, Sagførerfirma I 108.
- Jens i Lyntrup I 140.
- Jenssen, Pouel II 33.
- Jepsdatter, Christine III 54.
- Jepsen P., Gmd. I 131—34. — A. Grunnet, Viceinspk. III 184, IV 187. — Mads, Lærer IV 187.
- Jerlev H. III 9.
- Jerne S. III 73, IV 81, 89.
- Jernved S. I 67, 96, II 86, III 87.
- Jessen, K., Prof. I 33; — N., Skipper III 154; — A., Geolog IV 177, 180; — K., Geolog IV 177.
- Johansen, A., Sogneraadsm. IV 144; — H. II 39.
- Johnstrup, J. Fr., Prof. I 67.
- Jordrup S. III 3, 10 f, 15 (Jorthorp) III 9.
- Juel, Iver, Domprovst I 22, IV 72; — Kjeld t. Astrup I 22; — Maren I 22, IV 77.
- Juulsen, Joh., Kræmmer III 126—130.
- Jyllerup Lb., Aarre S. III 99.
- Jørgensen, Pr. IV 18; — Ellen, Historiker II 100, III 22; — Jørg. Gmd. III 166, 171, 177; — P., I 109; — Poul Johs., Prof. II 3, 12.
- K**as, N., Kansler II 100 102 f, 107.
- Kalhauge, H., Fuldmægtig IV 110.
- Kallesen, Chr. I 128.
- Kalsgaard (Karlsgaard), Borg I 12, III 135, IV 193.
- Kapelbanken, Torstrup S. III 17—23.
- Kalvslund S. I 67.
- Karise III 74.
- Karlsminde, Gd., Andst S. I 104, 108.
- Karstensen, Provst III 96; — Pr. IV 24, 35.
- Kau, H., Pr. IV 184.
- Kettinge, Als IV 32.
- Kiern, H., Skipper III 153.
- Kierkegaard, P. Chr., Biskop III 90—91.
- Kietzner, H. F. I 42.
- Kikkenborg, Kro, Bramminge S. III 76.
- Klitgaard, C., Historiker IV 193.
- Kinch, J., F. IV 9, 10, 13, 14, I 57, 60, 63, 70, 72, II 103, IV 185.
- Kirkegaard, M., Direktør III 180; — Nicoline, Forf.-inde IV 10.
- Kirstein IV 21.
- Kisbøl Lb., Lejrskov S. III 1, 11, 15.
- Kjelst Lb., Billum S. IV 89.
- Kjersing Lb., Brøndum S. III 99.
- Kjær, Stiftsphysikus III 92, IV 20, — Pr. IV 134; — Boysen, Prop. I 94; — H., Museumsinspektør I 2, — Severin, Landbohist. III 37.
- Klelund Lb., Lindknud S. I 46—54, 171.
- Klevenfeldt, Terkel, Adelsgenealog IV 5.
- Klinting, Torben, Lærer, Forf. I 74, III 59, 64.
- Klitgaard, C. II 136.
- Klobøl Lb., (+), Skanderup S. III 11.
- Knubholm, Voldsted, Torstrup S. III 135.
- Knudsbøl Lb., Jordrup S. III 9, 10, 15.
- Knurreborg, Vamdrup S. III 11.
- Knudsen, Chr. I 108; — Pr. II 73—87; — Gunnar, Stednavneforsker I 143; — J., Kreaturhandler IV 20 ff; — Sv. I 128, 130.
- Kobbersted Lb., Aller S. III 7.
- Koch, L., Kirkehistoriker II 90; — P. G., Pr. III 87.
- Koefoed, Kaptajn IV 147.
- Kofoed, Biskop III 95.
- Kokspang Lb., Hostrup S. III 77.
- Kolberg, Pommern III 159.
- Kolding II 119, III 13, 36.
- Koldinghus Amt III 47.
- Kolle Lb., N. Nebel S. I 128, IV 174.

- Kongeaaen II 67.
 Konradsen, Pr. II 73—87.
 Krabbe, Knud II 61.
 Krag, N. t. Agerkrog IV 65.
 Kragelund Lb., Bække S. III 16;
 — Lb., Hunderup S. IV 45, 47.
 — Lb., v. Silkeborg II 141.
 — T., Forf. III 120, IV 43, 194.
 Kranold, Kaptajn IV 22 f.
 Krarup, Pr. IV 137.
 Kristensen, Ankjær, Gmd. III 27;
 — Evald Tang, Folkemindesamler
 I 74, II 95 f, III 43 f, 50, 65, IV
 6, 176; — Frode, Lærer II 67;
 — H. K., Lærer I 43, 123, 127,
 170, II 31, 62, 113, 122, III 24,
 68, 133, 156, 161, 163, 183 f,
 IV 14, 37, 162, 167, 174 ff, 190,
 193; — Jens L., Hotelejer IV
 104; — Marius, Dr. phil. I 143,
 II 91; — N., Gmd. III 177. —
 Jens, Gmd. III 27, IV 179.
 Kristian I, Konge I 128;
 — III, Konge I 123, II 10;
 — IX, Konge III 138.
 Kristiansfelt III 88.
 Kristianssted, St. Croix IV 134.
 Krogh, Amtsforsvalter III 85.
 Krog—Meyer, Pr. IV 22, 23.
 Krogsgaard, Hgd., Tjæreborg S.
 III 116, IV 86.
 Krohn IV 23.
 Kromann, N. M., Fabrikant I 146,
 171, III 152, IV 78.
 Kronborg I 142.
 Kruse, Vinding, Prof. II 12.
 Kryger, H., Politiker III 85.
 Krøbbel Ane, Troldkvinde IV 9.
 Kvaglund Lb., Jerne S. I 107.
 Kvist, John. II 139, 142, IV 190.
 Kvie Lb., Ansager S. I 122, III 46.
 Kvodbøl Lb., Bække S. III 10.
 Kvang S. I 109.
 Kyrrer, H., Skoleinspektør II 54.
 Kærgaard, Hgd., Hunderup S. III
 47, 131, IV 82, 194; — Voldsted
 III 107—19; — Birketing II 118;
 — Lb., Aal S. IV 177.
 København II 33, 119, 128 IV 2,
 133.
 Købke, Caspar, Søofficer IV 23;
 — Chr., Maler III 91.
 Ladegaarden t. Vardehus I 21—45,
 IV 77.
 Lam, Erik, Konge I 12,
 Landrup, Krigsraad I 26, 41.
 Landting, Ejsing S. II 60.
 Lange, Pr. II 73—87; — N. t. Kær-
 gaard III 117 f. — N. Gundersen
 t. Lydum I 22; — Karen I 22;
 — Th., Forf. IV 176.
 Langebek, Jacob, Geheimearkivar
 I 13, IV 7, 77.
 Langeland IV 162.
 Langsø IV 176 f.
 Larsen, Arkitekt I 102, 111; — C.
 E., Landbohøist. II 52; — H., Skip-
 per III 154; — Henrik, Landbo-
 hist. II 54.
 Lasdatter, Karen, Troldkvinde IV 9.
 Lassen, Birkedomm. IV 82; — IV 21.
 Lastebanken (Laksebanken) I 20,
 27—45.
 Laub, Otto, Biskop I 75, III 53—68.
 Lauridsen, Anna IV 193; — H. J.
 III 44, — J., Kusk IV 143, 145.
 — J. M., Rentier IV 106, 194;
 — Mar., Hmd. IV 162.
 Lauridskone, Anna, I 129.
 Lauritzen, D., Konsul IV 195.
 Lautrup, Assessor II 42 ff; — Prop.
 III 51, 142—47.
 Lazarus IV 68, 70.
 Lebeck, Mogens IV 14.
 Lehmann, Orla, Politiker IV 135.
 Lejrskov S., II 73, III 3, 5 ff, 11,
 13, 15, 47.
 Lem S., Bølling H. IV 74.
 Lemvig III 82, IV 108.
 Leo, rom. Kejser III 159.
 Lerthegaard, Hgd., Sdrjyll. I 100,
 104.
 Letbæk Mølle, Tistrup S. III 77,
 137, 139, 141.
 Levetzau, Amtmd. III 41, 46, 48.
 Liege, Belgien I 34.
 Lifstrup Hede I 114.
 Lillelund, Pr. II 73—87.
 Lillesø v. Filsø IV 177, 179 f.
 Lindberg, jfr. III 87; — Sognefoged
 III 87; — J. Chr., Pr. III 87.
 Lindbjerggaard, Hgd., Ølgod S. 192.
 Lindbæk, Historiker IV 76.
 Lindegaard, C. M., Provst II 72.

- Linding, Gd., Torstrup S. IV 65.
 Lindknud S. II 137, III 47, IV 154, 140.
 Lintrup Lb., Holsted S. I 135–41, 147; — S. Frøs H. IV 3, 13.
 Liufdag, Biskop II 105, 108.
 Lorentzen, J., Aftægtsmd. IV 27; — H. P. III 86; — Th. Gmd. I 97, 108.
 Lorenzen, V., Kunsthist. I 38, 43, III 117.
 Lowrups, Anna, Troldkvinde IV 80.
 Lund, Pr. II 73–87; — Troels, Historiker II 123.
 Lundager, Lb., Lunde S. IV 167.
 Lundbye, Prof. I 11.
 Lunde S. I 16, II 125, III 66, IV 98, 181–84; — Lb., Skast S. III 99.
 Lunderskov, Skanderup S. III 3, 5, 14.
 Lydum S. I 67, III 156–61.
 Lyhne, Bygmester I 102.
 Lykkesgaard III 99.
 Læborg S. III 47, IV 118.
 Læk S., Kær H., Tønder A. II 89.
 Lærkeholt Lb., Ansager S. I 79.
 Løffler, J. B. I 70.
 Lønborg S., N. Horne H. I 12.
 Lønne IV 101.
- Maade** Lb., Jerne S. III 99.
 Mackeprang, M., Museumsdirektør I 8, 60, 65, 67, 71 f, IV 184.
 — Mogens B., Museumsinsp. II 132, 135 f., IV 175.
 Madsen, Eli, Lærer IV 123, 162 f.; — Chr. Gmd. III 137; — Herredsfoged IV 40.
 Malt H. II 36, 39, 48, 54 f, 72, III 3, 11; — S. II 32, 48, 58 f. III 47, 142, IV 118.
 Maltbæk Lb., Malt S. III 42, 46 f, 51.
 Mandø III 82, 95. IV 143–50.
 Mangor, C. H., Bogtrykk. IV 8.
 Mansa, Officer II 53.
 Margrete, Dronning II 12, III 135.
 Martensen, H. L., Biskop III 63 f.
 Marquardsen, H., Kannik IV 62, 64.
 Marke, Kantor IV 188.
 Mathiassen, Th., Museumsinsp. II 67.
 Mathiesen, Konsul III 77.
 Matthiessen, Hugo, Museumsinsp. I 5, 9, 27, 36, III 117, 134, 136.
 Matzen, Henning II 12.
 Maugstrup S., Gram H. III 18, 27.
 Meinertz, Thydsen, mag. scient. III 19.
 Mejls Lb., Varde Lands. III 162.
 Melby, Pr. II 73–87; — Thor, Kapellan IV 11.
 Meyer, Pr. III 86; — Frue IV 18.
 Middelfart IV 21.
 Mikkelsen, Hans II 34.
 Mineralogisk Museum I 33, 41.
 † Mithusum, Lb., Skærbæk S. Hvidding H. III 136.
 Molbeck, C., Prof. IV 1.
 Molderup, Oberstløjtnant IV 109, 113.
 Moltke, Carl, Greve IV 30.
 Monrad, Minister IV 23.
 Mogensen, Jens I 124, 126.
 Morgenstjerne, Oberst IV 26.
 Mortensen, Harry, Tjenestekarl III 156; — Morten, Hedeopdyrker III 137; — R., Lærer I 148.
 Mose, Lars, Gmd. III 177–79.
 Moses, Levin II 111; — Nathan II 111.
 Mosevraa Lb., Oksby S IV 123, 131.
 Munch, P., Minister IV 148.
 Munk, Fr. t. Oxvang I 47.
 Muus, Biskop IV 72.
 Müller, cand. theol. IV 20; — Pr. III 86, 92; — L. Chr., Pr. III 81, 83, 87, 90 f. — Tage, Biskop III 73, 85, 91–95.
 Mygdal, Elna, Museumsinsp. II 122, 126.
 Mynster, F. L. III 54, 63.
 Møgelgesten — Ø. Gesten, Gesten S. III 7.
 Møgeltønder III 3.
 Møhl, Justitsraad III 75.
 Møllendorff, General IV 29.
 Møller, J. S., Kredslæge IV 14; — Niels III 137; — Otto, Pr. III 64.
- Nagbøl**, Lb, Skanderup S. III 3 f, 9 ff, 14.
 Napoleon, Kejser III 89.
 Nautrup S., Salling II 57.
 Nebel, Nørre, S. I 127–30, III 12; — Vester, Brusk H. III 12, 15, 47.

- Nees, Provst III 72 f.
 Nicolin, Løjtnant IV 19.
 Niels, Konge I 12,
 Nielsdatter, Anne, Trolldkvinde
 I 123.
 Nielsen, Overlæge IV 34; —, Læ-
 rer III 177; — A. t. Søvig II 117;
 — A., Gmd. IV 41; — Bakken,
 Amdtsraadsmedlem III 177; — Ber-
 tel, Færgemd. IV 92 ff.; — C.,
 Smed IV 33. — C. Lindberg,
 Adjunkt I 124, 171, II 2', III
 134, 183, IV 61, 193; — H. C.,
 Mejeribestyrer I 94; — Hen-
 riette III 86; — J., Skipper III
 154; — J., Borgmester IV 62.
 — Jesper H. I 109; — Kr., Hmd;
 I 88; — Marquard, Borger IV 61;
 — N., Prop. III 86, 99; — N.,
 Gdr. III 177; — N., Prop. I 102;
 — N. S., Pr. III 151; — Niels,
 Geolog IV 191; — Nic., Færgemd.
 IV 83; — O., Dr. phil. I 25 f,
 46, 48, 54, 57, 63, 67, 70 ff,
 129, II 48, 59, III 4, 135, IV 13,
 138; — Peder, Foged II 33; —
 P. J., Lærer IV 14; — S. II 33.
 Nissen, Pr. III 96; — Herredsfoged
 IV 31, 35; — J., Provst II 86;
 — Ramten, Lærer III 26—27, 31, 33.
 Noes, Gd., Andst S, III 5, 15.
 Nonboe, Sagfører III 170 f.
 Nordby, Fanø I 66, 171.
 Nordland, H. P., Direktør III 180.
 Nordmann, V., Geolog II 135 f.
 Norge III 154, 155.
 Notmark, Als IV 32.
 Novrup Lb, Jerne S. I 117, III
 123; — H. P. H., Lærer I 115,
 III 69, IV 15.
 Nutzhorn, H., Højskolelærer II 91 f.
 Nybro, Ovtrup S. I 100.
 Nybøl S., Sundeved IV 25, 29.
 Nyerup, R., Litteraturhist. IV 14.
 Nygaard, J., Gmd. III 179.
 Nykirke, Vester, S. I 70, III 46 f,
 98, 105.
 Nymindegab IV 98—104.
 Næsbjerg S, IV 158—61.
 Næsholm, Ods H. III 136.
 Nørbølling, Lb., Folding S. II 54,
 III 6.
 Nørgaard, Chr., Gmd., IV, 111.
 Nørholm, Hgd. I 12, III 137, 140,
 Nørregaard, J., Højskoleforst. II 92.
 Oddum S, N. Horne H. I 126.
 Odense I 12, IV 33, 148.
 Oksby S. III 123. 150, 153, IV 89,
 124, 131.
 Oksbøl Lb, Aal S. IV 162, 169,
 Olesen, Kristiane II 129.
 Olsen, J., Overlærer I 13, 15, III
 151, IV 14, 187.
 Olufsen, Løjtnant IV 27; — J. IV 131
 Omme Lb., Nykirke S. III 98, 101,
 103.
 Opsneum Lb., Sneum S. III 46 f.
 „Orst“, Lindeballe S. IV 182.
 Orten Lb og Hede, Varde Lands.
 I 97, 98, 100 f, 104, 108 ff III,
 IV 65.
 Ovtrup S, I 67, II 62, 125, IV 40,
 190.
 Oxe, Peder, Rigshofm. II 99.
 Oxenvad, Chr., Prop. I 95.
 Palleen Jerne, Iørgen. Pr. I 21.
 Paludan, Provst II 96.
 Pedersen, Landinspektør I 100;
 — Pr., III 74; — Stiftsprovst IV
 143 ff; — Arne, Dommerfuld-
 mægtig III 148; — Bertel, Fæster
 II 113—21; — Chr., Gmd. III 58;
 — Godske, Havnefoged I 36.
 43; — H., Gmd. III 177; — H,
 H., Møller III 104; — Hans W.,
 Gmd., I 100, 108; — John, Gmd.
 I 86; — J. M., Kromand IV 80;
 — N. M. III 177; — Peder J.,
 Gmd. I 82; — P. Johnsen III 58;
 — P. K., Gmd. III 177; — P. O.,
 Prof. IV 195; — Søren, Mord-
 brænder II 113—21.
 Per i Lyntrup I 140.
 Petersburg, St. III 152.
 Petersen, Degn III 93; — Pr. II 96,
 III 74; — Institutsbestyrerinde
 IV 20; — B., Landinspektør III
 134; — Chr. IV 23; — Fr., Pr.
 IV 35; — H., Landbohist. III 2;
 — Jan, Arkæolog II 127; — J. P.
 C. L., Herredsfoged II 73; — L.,
 Gdr. III 18; — Nis, Gmd. I 147;

- V., IV 33.
 Pfanneknecken, Oberst IV 26.
 Pilegaard, H., Forf. IV 13.
 Pjedsted, S., Holmans H. III 47.
 Plovstrup Lb., Jernved I 101.
 Pontoppidan, Pr. III 80 f.
 Pouch, L., Medicus II 112.
 Poulsen, Degn IV 26; — P. IV 80;
 — P., Gdr. I 100, 108.
 Præstebøl, Lb. N. Nebel S. III 12.
 Præstin, Bernt IV 79.
 Ptolemæus II 105. 108.
- Q**uedens, Købmand III 121, 123.
- R**aahede Lb., Hvidding S. III 121.
 Randers IV 143.
 Randrup, Læge III 82.
 Rantzau, Henrik II 100, 102; — Jes-
 per, Lensmd. II 33, 35.
 Rasch, Sprogmand III 70.
 Rasmussen, Pr. IV 149 f; — H.,
 Færgemd. IV 84 f. — R., Gmd.,
 I 147; — L. B., Pr. IV 144.
 Ratzewill, Officer IV 29.
 Raufn, A., Handelsmd. IV 108 f,
 113.
 Ravn, Jeppe A., Rentier I 75, III
 60, 65.
 Ravnholt, Lb., Gesten S. III 15,
 41, 104, 110.
 Ravnø, Lb., V. Nykirke S., III 98,
 Revsing, Gesten S., II 38, 43, 50.
 III 6, 146.
 Rehoff, F., Hmd. IV 27; — Provst
 IV 31.
 Ribe I 11, 56–63, 66, II 26, 59,
 98–112, 123, 126, III 152 f IV
 1–14, 17 f, 19 ff, III 36, 41, 46,
 71, 80 f, 87, 90, 124, 134, 143,
 148 f, 151–56, 182, 184; — Amt
 II 58, III 40, 45 f, 48 f, 78,
 97, 191; — Birk III 46; — Dom-
 kirke I 55–60, 62, 64, 66, 68 f;
 — Skole I 56, 72; — Holme 105
 —06; — Stift IV 65.
 Riedel, Ridefoged III 84 f.
 Riegels, Kommandant IV 24.
 Riis, Overlærer II 91; — J., Gmd.
 II 88; — J., Pr. II 96 f.; — Ane
 Magdalene II 88.
 Riisbøll, Knud, Skipper III 153;
 — P., Skipper III 154.
- Riis-Lowson, A. C., Højskoleforst.,
 Pr. II 88–97; — Chr., Etatsraad
 II 88.
 Ringenæs S., Lundtoft H. IV. 18.
 Ringgaard, P., Gmd. III 162.
 Ringkøbing I 11, II 123, 126, III 75.
 Roager Kro, Hvidding H. III 87.
 Rodebæk, Lb., Faaborg S., III 99,
 102 f.
 Rolighed, Gd. Faaborg S. III 54, 64.
 Rolf Sø IV 177 f.
 Rosen, Løjtnant IV 16.
 Rosenberg, Konservator I 2, 4.
 Rosenborg I 142.
 Rosenkrans, Anna I 22; — Erik t.
 Langtind I 22; — Vibeke t. En-
 drupholm III 99.
 Roslev, S., Salling II 57.
 Rosenvinge, Maria IV 146.
 Rosenørn, Herredsfoged IV 161;
 — Margrete t. Kærgaard IV 81.
 Rottarp, Lb., Ovtrup S. III 167.
 Rovst. Lb., Grimstr. S. III 81.
 Rovsthøje Lb., Grimstrup S. III 98,
 IV 65.
 Roved, Lb., Andst S. III 3, 5, 14 f.
 Rud, Erik, Lensmd. I 123.
 Rupstein, Oberst IV 26 f.
 Rusk, J., Pr. IV 14.
 Rye, O. Oberst IV 22, 26, 28.
 Rygaard, S. Christensen, Prop. IV 130
 Ryslunge S., Fyn III 53.
 Rødding S., Frøs. H. II 74 f; — Høj-
 skole III 86, 154, 156; — Sønder-
 lyng H. 133 f.
 Røgter, N., Skibsbygger IV 101.
 Rørdam, Kirkehist. II 126; — P.
 III 86; — Skat, Biskop III 64.
- S**adderup, Lb., Skast S. III 46.
 Salicath, Forf. IV 77.
 Salling II 56 f.
 Sand, Mads, Gmd. III 162.
 Saxo, Historieskriver, II 3, 52, III 160.
 Saxild, Herredsfoged IV 147.
 Schack, Møller III 72, 77.
 Schancke, Oluf, Assessor IV 110,
 116.
 Schepelern III 54, 63 f.
 Schiøtz, Lærer IV 155 f.
 Schlanbusch, H., Politifuldmægtig
 II 1, III 148.

- Schlebaum, H. I 92, 106 f.
 Schleirmacher III 71.
 Schleppegrell, Oberst IV 17; — teol. cand. IV 17.
 Schlichtkrull, Litteraturhist. III 150.
 Schmidt, Kromand IV 15; — Aug. F., Forf. I 73, 88, II 137, III 7, 21, 32, 53, IV 1, 13, 194; — Johan L., Færgemand IV 83 ff. — Marie E IV 134.
 Schousboe, J. C., Provst II 72.
 Schrøder, J. Fr., Skibsbygmester IV 105; — L. Højskoleforst. II 72, 76 f., 91.
 Schumacher, A. G., Prokur. IV 108.
 Schütz, C. L., Geheimeraad II 88.
 Schütte, Gudmund, Forf. II 108.
 Schøler, Pr. III 88—90.
 Schönemann, Byraadsmedlem I 22.
 Schønning, G., Geheimarkivar IV 8.
 Secher, V. A., Arkivar, II 110.
 Seem S. I 67, III 87, IV 2 f., 110.
 Seemgaard, Seem S. II 88, 90.
 Seerup, N. J., Pr. II 112.
 Seest S. III 1, 3, 5, 7 f., 13, 47.
 Sehested, Fr. t. Krogsgaard II 59; — Klavs t. Spandetgd. II 39.
 Seiffert, Rebekka, Frue IV 2.
 Sejstrup, Hunderup S. III 120 f., 124 f.
 Shetelig H., Arkæolog III 159.
 Sibbern, F. C., Prof. IV 156; — Sanna, Frue IV 155 f.
 Sig, Lb., Torstrup S. III 18, 24, IV 195.
 Silkeborg II 140.
 Sillesen, J. M. T., Færgemand IV 95; — Silles, do. IV 95.
 Simonsen, A., Forf. III 41.
 Sjælland II 62—66.
 Skallingen IV 191 f.
 Skanderup S. I 64, III 1, 3 ff., 9 f., 13 f., 47.
 Skast S. III 47, IV 81; — H. III 11, IV 39, 193.
 Skeel, Alb., Lensmand IV 67,
 Skellerup, Vinding H. I 64, 71.
 Skibelund Krat III 144.
 Skjern S., Bølling H. IV 182.
 Skjotansvad (Skjesbøl), Lb., Lunde S. I 15.
 Skodborg, Frøs H., IV 78.
 Skodborgbjerregaarde Lb., Vejen S. II 36.
 Skodborghus Gd., Vejen S. I 140, II 32 f., 49, 58 f., III 42, 47, 51, 142—47.
 Skov, Laurids, Politiker III 86; — Sigvard Preben, Forf. II 98.
 Skovbølling Lb., Aastrup S. III 99.
 Skovgaard, Maler, IV 144.
 Skræppenborg, P. L., Lægprædikant I 131—34, III 79.
 Skytte, Knud, Forf. III 38, 50.
 Skærbæk S., Hvidding H. III 79—80.
 Skødstrup Lb., Aal S. IV 123.
 Slaikær, Pr. IV 32.
 Slesbager Lb., Faaborg S. III 59, 64, 66.
 Slesvig IV 19, 65.
 Slotsbankerne v. Varde I 20, 24 f.
 Slumstrup, Gd., Seding S., Bølling H. III 45.
 Smørpøt Lb., Bryndum S. III 99.
 Snedsted, Hassing H. III 87, 90.
 Sneum S. I 67, III 47 f., 81.
 Sneumgaard I 94, 96, III 46. IV 83 f.
 Snoghøj, Færgested IV 19, 21.
 Snoldelev, Sjælland II 63.
 Sonne, J. M., Dommeradv. IV 108.
 Sorgenfrei, Th., Museumsassistent IV 121.
 Staby S., Ulfborg H. III 74.
 Stadil S., Ulfborg H., III 89.
 Stau, Kornelius, Grosserer IV 188.
 Steffens H., Filosof I 55.
 Stenberger, Mårten, Arkæolog II 127.
 Steensberg, Axel, Kulturhistoriker IV 37, 39.
 Steensen, Byfoged IV 108 f., 113 ff.
 Stemann, Historiker IV 76; — Helga, Kammerherreinde IV 143—50.
 Sten, Pr. I 140.
 Stenninggaard, Malt S., II 49.
 Stensvanggaard Kro, Brørup S. IV 137 f.
 Stephensen III 76 f.
 Stewens, W., Ingeniør II 93.
 Sthyr, H. V., Biskop I 70.
 Stobberup, Mikkell, Bygmester IV 63.

- Stokholm III 73.
 Storck, H., Prof. I 67.
 Stoud, Sophie IV 2.
 Straarup, Prop. I 104.
 Strandgaard Kyndesen, Gdr.
 IV 163 f, 174.
 Stricker, Kaptajn IV 26.
 Strudvad Lb., Janderup S. I 98.
 Struer III 181 f.
 Stub, Amb., Digter IV 3 f., 12.
 Sturlason, Snorre, Sagaskriver I 15.
 Størsbøl Lb., V. Nykirke S. III 98,
 143.
 Spangsberg Mølle, Brøndum S.
 III 177.
 v. Speckhan, Amtmd. II 118 f.
 Splids, Maren, Troldkvinde IV 9.
 Sponneck, Stiftamtmd. IV 17, 20,
 21, 87, 100.
 St. Birgittes Kapel og Kilde, Tor-
 strup S. III 17—24; — Cathrine
 Kirke, Ribe I 63, IV 2, 10, 149;
 — Gertruds Kilde, Torstrup S.
 III 17—23, 24—34; — Helene
 Kilde, Tisvilde III 27; — Knuds
 Kirke og Kloster, Odense I 12;
 — Laurentius I 9; — Nicolai
 Kirke, Varde I 41, IV 61 f, 67.
 Sundt, Kath. IV 72.
 Suenson, Kapt. IV 134.
 Sundbo, J. P., Redaktør IV 195.
 Svanning, Historiograf II 108.
 Sveistrup, Pr. II 72—87.
 Svendsen, Jesper I 91, 106 ff.
 Svend Tveskæg, Konge II 3.
 Svitzer, Provst IV 72.
 Sæding Storgaard, N. Nebel S.
 I 128 f.
 Sælborg Lb., Hostrup S. III 98 f.
 Søfrensen, Chr. I 129.
 Søfælde Lb., Sydfyn III 31.
 Sønderbye, Rigsdagsbud I 100.
 Sønder Herred, Kalø Amt II 55—56.
 Sønderho S., Fanø III 152, IV 81.
 Sønderjylland IV 39.
 Søkilde, N. Rasmussen II 59.
 Sønderborg IV 18, 22 f.
 Sønderburg, P., Justitsraad IV 2.
 Sønderkov Hgd., Folding S. III 46f
 Sørensen, Guldsmed IV 187; —
 Aage, Forf. IV 194; — Ebbe,
 Hmd. I 91, 106; — Jep, Fær-
 gemd. IV 80 f, 83; — Johanne
 III 138; — Helene IV 187; — N. C.,
 Adjunkt IV 193; — S. P., Fær-
 gemd. IV 104.
 Søvig Hgd., Ovtrup S. II 117, IV 177
Taastrup Lb., Framlev H. III 158.
 Tacitus, rom. Historieskriver II 105,
 108.
 † Tamisbølle, Skanderup S. III 10, 11.
 Taps S., N. Tyrstrup H. III 14.
 Tarp Lb., Lunde S. IV 40.
 Tavsén, Hans, Biskop I 123 f.
 Tegllhus Jensen, Læge I 147.
 Teilmann, Ingeborg K. Rosenørn,
 Stamhusbesidderinde IV 192;
 — Thøger, Prop. I 43; — Thø-
 ger Reenberg t. Endrupholm
 III 102, 105, IV 39, 108.
 Termansen, C. N., Byarkivar I 69,
 IV 105, 184 f; — Kr. III 57; —
 N. J., Politiker II 50, 91.
 Terpager Lb. Sneum S. III 123.
 Terpager P., Lektor II 106—09,
 IV 4, 13.
 Terphage Færgested, Hostrup S.
 IV 86—95, 96 f.
 Terpling Lb, Aastrup S I 109,
 III 99.
 Tersbøl, Verst S. III 10.
 Testrup, Chr. S., Herredsfoged II 124
 Thaning, H., Gmd. I 96.
 Thomsen, Lærer IV 156; — Re-
 daktør I 112; — Hartvig t. Estrup
 II 37, 50; — Kristoffer t. Estrup
 II 39; — N. Tranberg, Gmd. III
 137—41; — Th., Gmd. III 141;
 — Th. Kr., Gmd. I 107 f.
 Thonbo, Pr. III 75.
 Thorsen, J. I 91; — L., Borgmester
 II 114, 119, IV 64, 72, 76; — P.
 G., Universitetsbibliotekar I 23,
 25 f, 39 ff, 59, IV 77.
 Thorup, P. N., Rektor IV 1, 3, 5 f,
 11 ff; — Chr. IV 21.
 Thuesen, Joh., Sogneforstander
 I 134; — N. A. I 91, 106 f.
 Thurah, Løjtnant III 96.
 Thøgersen, N. II 137.
 Tinghuset i Endrup III 106.
 Tirslund Lb., Føvling S. I 147,
 IV 140.

- Tise S., Salling II 57.
 Tistrup S. I 109, III 140, IV 65.
 Tjæreborg S. I 67, 118, III 46, 123, IV 81.
 Tobøl, Føvling S. III 128.
 Toft, Ekild, Gmd. III 179 f.
 Topdal, Norge IV 2.
 Torbøl, H. Læge I 129.
 Torrup, Trine IV 132.
 Torsted Lb., Veerst S. III 3.
 Torstrup S. III 17–34, 73, IV 65, 77, 158.
 Torup, Helligum Hd. II 60.
 Tranbjerg Lb., Aarre S. III 99.
 Trane, M. Hansen, Pr. III 24.
 Troels-Smith, J., stud. mag. IV 121.
 Trolldoft, Vind S. IV 169.
 Trompin, Hofnar II 61.
 Trondhjem Domkirke I 65.
 True, Pr. III 73.
 Trælborg, Verst S. I 48.
 Tved Lb., Ribe Lands. I 109.
 Tvile Lb., Aastrup S. I 91, 106 f, III 99.
 Tændpipe Kro, Varde III 171.
 Tømmerby S., V. Han H. II 93.
 Tønder IV 133, 155.
 Tønnesen, Jens, Købmand II 130.
- U**glvig Lb., Jerne S. III 126.
 Uglvig, Niels, Kræmmer III 125–26.
 Uhd, N. H., Gmd. III 177.
 Uhre Lb., Grindsted S. I 16.
 Uldall F., Arkitekt I 65; — Kai, Museumsinsp. I 46, 49.
 Ulkebøl S., Als IV 22 f.
 Ullerup, Sundeved III 75, 95, IV 15, 18 f, 24, 26, 28–33, 35.
 Ure Lb., Lejrskov S. III 2 f, 11, 15; — Tistrup S. I 16.
 Urup Hdg., Grindsted S. I 1.
 Ussing, J. L., Prof. I 59.
 Utzon, Farver IV 152.
- Wa**are (Waarewig, Waarvig) I 13.
 Wagner, Pr. II 73–87; — Charlotte II 72.
 Valdemar Sejv I 125.
 Vallund Lb., Ølgod S. I 4, 8 f.
 Vamdrup S. III 1, 3, 9, 14, 47.
 Vandamgaard, Vejen S. I 96.
 Vanning, Pr. III 72 ff, 81.
- Varde I 11–45, 59, 76, 86, 88, 91, 93, 106 f, 171, II 114, 117, 120, 124, III 48, 72 f, 76, 152 f, 167, 173 f, 182–85, IV 14, 61–77, 89, 95, 97, 99, 159, 187 f, 193 f; — Aa I 11–17, II 67, IV 78; — Hospital IV 61–77; — Mu- I 11, 34, 113, III 31, IV 187 f; — Syssel I 12, 14.
 Vardehus I 12, 18–45, 171, II 24–29, III 133–36, 183, IV 194.
 Warwath (Warwik, Wartwik) I 11–16.
 Vashyrd, Erik I 129.
 Vedel, General IV 34; — A. S., Historiograf II 98–109.
 Vedsted, Vester, S. I 67, III 69, 78–96, IV 16–19, 32, 36, 143, 150.
 Wegener, C. F., II 98.
 Vejen S. II 31–50, 58 f, 67, 77, 85, 141, III 6, 44, 47, 51, 142 f, IV 117–22, 190.
 Vejle Amt II 55.
 Vejrup S. III 99, IV 79.
 Vendsyssel II 136.
 Wernicke, Postmester IV 23.
 Verst S. I 92, 106 f, 109, III 3, 5, 8 f, 13, 15.
 West, Arkivar IV 76.
 Vesterbølle, Himmerland II 56.
 Vestervig S., Refs H. II 93.
 Vestesen, Sv., Skipper III 154.
 Wexel 72.
 Viborg IV 158.
 Vibæk Lb., Alslev S. 148–49; — Vejrup S. III 99.
 Vide Staller I 13.
 Viffert, Axel, Lensmand II 39.
 Vildenrath, Justitsraad III 41.
 Vile S. Salling II 57.
 Vilhelm Eroberen I 34.
 Willemoës, Redaktør I 149.
 Vilslev S. I 66 f, 92, III 129, IV 79 f.
 Vilstrup, Provst IV 137.
 Vind S., Ulfborg H. III 22.
 Vinding, Pr. III 94.
 Winther, J., Arkæolog IV 162.
 Visselbjerg Hgd., Alslev S. III 148.
 Vissing, Sønder, S., Tyrsting H. IV 174.

- Vittarp Lb., Øvtrup S. I 97 f, 108, IV 40.
- Vium, Nørre, S., Bølling H., III 45.
— Sønder, S., N. Horne H. IV 162
- Vodder S., Hvidding H. III 88.
- Woldbye, S. F., Direktør III 176, 179.
- Vong Lb., V. Nykirke S., III 98, 103.
- Vorbasse S., Slavs H. I 82, III 122, IV 140.
- Vordingborg I 43.
- Worm, Karen M. IV 1.
- Worsaae, J. J. A., Arkæolog I 57, 59.
- Vorup, Vejen S. II 33.
- Vraa Lb., Lejrskov S. III 3, 15.
- Vrenderup, Faaborg S. I 73 f, 83, 87, III 99, 104.
- Vridsted S., Fjends H. II 59.
- Vrøgum Lb., Aal S. II 116, 167.
- Vyrsteth III 7.
- Værum, Heltum H. II 60.
- Vøpnavad I 15.
- Wørishøffer, Kaptajn IV 22, 26.
a' Vörva I 15.
- Zahle, J. C., Pr. II 89.
- Zeuten, Pr., III 71, 73 f, 90;
— Nicoline Marie I 55.
- Ærøskøbing IV 134.
- Ødegaard, Ølgod S. I 8.
- Ødis S., N. Tyrstrup H. III 14.
- Øilgaard H., Lærer I 171, III 27;
— H. W., Justitsraad I 40 f.
- Ølgod S. I 1—10, 85.
- Ørbech, Pr. III 92, 95 f.
- Øse S. IV 158—61.
- Østerbygaard, Hgd., Vamdrup S. I 105.
- Østergaard, K. Høgsbro, Pr., III 17, 24, 27; — S. A. Høgsbro, Frk. IV 151.
-

Trykfejl.

- I S. 4, 9. Lin. f. o. Vallind, læs Vallund.
I . 10, 1. . . . Døbefond, læs Døbefont.
I . 127, 12. . . . trække, læs trætte.
I . 128, 20. . . . Thanus Barfod, læs Thamis Barfod.
III . 1, 6. . . . Dage, læs Dagen.
III . 2, 2. . . f. n. 1863, læs 1683.
III . 17, 6. . . f. o. Worms, læs Worm.
III . 18, Underskrift til Tegningen: Plan over Tomten af Kapellet.
III . 20, Underskrift til Tegningen: Plan over den sydlige Tomt.
III . 21, Underskrift til Fotografiet: Afdækket Grav.
III . 23, Underskrift til Fotografiet: St. Gertrud, fra Darum Kirke.
III . 25, Kortet „Situationsplan over Kavelbanken“ vedkommer ikke H. K. Kristensens Artikel, men hører til H. Høgsbro Østergaards og skulde have været anbragt S. 19.
III . 29, Underskrift til Tegningen: Lodret Snit gennem Udgravningsfeltet.
III . 30, Underskrift til Fotografiet: Kilden, efter at Muld- og Tørvelaget er fjernet.
III . 34, Udgraverne ved den atter tildækkede Kilde.
III . 144, 13. Lin. f. n. hævn, læs hævd.
IV . 44, 15. . . . løsnedes, læs løsnede.
-

GENERALFORSAMLINGEN afholdes paa Askov Højskole Søndag d. 19. Marts Kl. 4. Offentligt Møde Kl. 5 med Foredrag af Museumsforstander H. P. Hansen, Herning, der ogsaa fremviser Kulturfilms. Fælles Kaffebord til medbragt Mad.

Hjemstavnsbogen for Ringkøbing Amt, der er paa 439 S. + Kort, som har faaet en god Modtagelse, og som bl. a. indeholder Bidrag af Landsarkivar Aakjær, Professor Skautrup, Salomon Frifelt, Museumsforstander H. P. Hansen o. m. a., kan vore Medlemmer faa for 3,25 Kr. Henvendelse til Bibliotekar Arne V. Frandsen, Centralbiblioteket, Holstebro.

Vore Medlemmer kan faa *Rigsudgaven »Danmarks Riges Breve«* til Favørpris: 8 Kr. pr. Bind (Bogladepriis 12 Kr.), 15 Bind. Adresse: Det danske Sprog- og Litteraturselskab, V. Boulevard 44, København V.

Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur udsender *»Jyske Samlinger«* og *»Sprog og Kultur«*, der begge behandler Emner fra alle jyske Egne. Abonnement 6 Kr. aarlig for hver, 10 Kr. for begge. Adresse: Aaboulevarden 9, Aarhus.

Aarbøger og andre Skrifter, som sendes til »Fra Ribe Amt«, bedes adresseret til H. K. Kristensen, Lunde J.

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. David Grønlund. Af Forfatter August F. Schmidt
2. Erindringer fra Trearskrigen af N. L. Feilberg. Ved Lærer H. P. H. Novrup
3. Af Plovens Historie. Ved Lærer H. K. Kristensen
4. Ploven og Pløjning. Af Forretningsfører Tobiassen Kragelund
5. Varde Hospital. Af Adjunkt Carl Lindberg Nielsen
6. Færgerierne over Ribe Amts Aær. Af Fabrikant N. M. Kromann
7. To Smugleraffærer. Af Lærer M. A. Ebbesen
8. En Stensti i Vejen Mose. Af Forfatter Søren Alkærsig
9. Videbrev fra Aal. Af Efterskolelærer Eli Madsen
10. Pastor Heinsen i Brørup. Af Lærer J. K. Jensen
11. Mandø Minder. Af Kammerherreinde Helga Stemann
12. Vandfloden 1839. Af Frk. Sigrid Høgsbro Østergaard
13. En Stodderkongeinstruks. Af Arkivbud J. Carl Christensen
14. En Hustomt fra Begyndelsen af Jernalderen. Af Faglærer Eli Madsen og Lærer H. K. Kristensen
15. Smaastykker. Mindeord
16. Anmeldelser. Ny Litteratur
17. Beretning. Nye Medlemmer
18. Regnskabet
19. Register

Historisk Samfund for Ribe Amt har følgende Bestyrelse: Forfatter *Salomon Frifelt*, Ølgod, Formand, Forfatter *Søren Alkærsig*, Vejen, Forstander *Kr. la Cour Pedersen*, Skibelund, Fabrikant *N. M. Kromann*, Esbjerg, Lærer *H. P. H. Novrup*, Alslev pr. Varde, Læge *H. Torbøl*, N. Nebel, og Lærer *H. K. Kristensen*, Lunde Jyl., Kasserer og Sekretær. Redaktionsudvalget for Aarskriftet er *Kristensen*, *Torbøl* og *la Cour Pedersen*.